

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

ABDÜLKERİM B. ALİ EL-İRAKÎ VE TEFSİRDEKİ METODU

MASTER TEZİ

Hazırlayan
Davut AĞBAL

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Mesut OKUMUŞ

Ankara - 2006

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

ABDÜLKERİM B. ALİ EL-İRAKÎ VE TEFSİRDEKİ METODU

MASTER TEZİ

Hazırlayan
Davut AĞBAL

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Mesut OKUMUŞ

Ankara - 2006

Sosyal Bilimler Enstitüsü M¼d¼rl¼ę¼'ne

Davut AGBAL'a ait "Ab¼lkerim b. Ali el-Irak¼ ve Tefsirdeki Metodu"
adlı çalışma, j¼rimiz tarafından Temel İşlam Bilimleri Anabilim Dalında
Y¼KSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

(İmza)

Başkan

Prof. Dr. Ferhat KOCA

(İmza)

¼ye

Doç. Dr. Mesut OKUMUş (Danışman)

(İmza)

¼ye

Doç. Dr. Osman AYDINLI

ÖNSÖZ

Cenab-ı Hak, Hz. Adem'le başlayan peygamberlik zincirinin son halkası olan Hz. Muhammed'i; hak ile batılı birbirinden ayırt eden, insanlar için bir nur, öğüt ve hidayet olan son ilahî kitap Kur'an'ı Kerim ile göndermiştir.

Kur'an-ı Kerim, Arapça olarak inzal edilmiş ve benzerini vücuda getirmekten insanların aciz kaldığı fesahat, belagat ve muhtevaya sahip ilahi bir kitaptır. İnsanların anlama sınırının fevkinde olmayan bu ilahî hitap, ilk inzal olduğu andan itibaren üzerinde düşünölmeye ve tefsir edilmeye çalışılmıştır. Aslında bu, bizzat Allah'ın Kur'an-ı Kerim'in muhatabı olan her bireyden istediğı bir durumdur. Zira farklı bir çok ayette Allah (c.c.) Kur'an üzerinde düşünmeyi emretmiştir.

Kur'an'ı insanlara tebliğ ve teybinle vazifeli olan Hz. Peygamber ise Kur'an'ı tefsir eden ilk kişidir. Hz. Peygamber'den sonra da sahabeler, tabiun ve daha sonraki nesiller Kur'an-ı Kerim'in tefsiriyle uğraşmışlar ve bu yüce kitabın doğru anlaşılabilmesi için birçok eser kaleme almışlardır.

Bu mümtaz vazifeyi icra edenler içerisinde, H. 623-704, m. 1226-1304 yılları arasında yaşamış olan Abdülkerim b. Ali el-Irakî de bulunmaktadır. Irakî, hayatını Kur'an'a adanmış çağının önemli müfessirlerindendir. Bir çok sahada ilim tedris etmiş olmasına karşın Irâkî, daha çok tefsir alanındaki eserleri ve "Müfessir" kimliğiyle tanınmıştır.

Özellikle, Zemahşerî'nin *Keşşafı* üzerinde yoğun mutealaları bulunan Irakî, arkasında bu konuya hasrettiğı bir de eser bırakmıştır. Araştırmamızın konusunu teşkil eden *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim* adlı eseri ise muhtasar bir tefsir özelliğindedir.

Bu eseri tetkik etmekteki amacımız ise Irakî'nin şahsında Hicrî yedinci asrın tefsir anlayışının içeriğine duymuş olduğumuz ilgidir. Çünkü İslam düşüncesine muhtelif alanlarda katkı sağlayan bir çok alim bu çağda yetişmiştir. Ayrıca, tabakat kitaplarında kendisiyle alakalı birçok övgü dolu ifadelerin bulunmasına karşın Irakî ve eserleri hakkında hiçbir araştırmanın olmaması da bizi bu çalışmaya iten sebeplerden bir diğeridir.

Araştırmamız bir 'Giriş' ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmada takip ettiğimiz usul ve yararlandığımız kaynaklar ile Tefsir Usulü ile alakalı bazı önemli kavramları analiz ettik.

Birinci Bölüm'de Abdülkerim b. Ali el-Irakî'nin hayatı, ilmî kişiliği, hocaları ve eserleri ile ilgili bilgilerin yanı sıra Irakî'nin kendinden sonrakilere nasıl bir tesirinin olduğunu da incelemeye çalıştık.

İkinci Bölüm'de Irakî'nin etkilendiği bazı tefsirler ve *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim* eserinde Kur'an'ı tefsir ederken nasıl bir yöntem izlediği ve tefsirinin rivayet ve dirayet yönünden özelliklerini örnekleriyle incelemeye çalıştık.

Sonuç'ta ise elyazma tefsirle alakalı çalışmamızın değişik yerlerinde yer verdiğimiz tenkitleri genel bir değerlendirme olarak sunduk.

Araştırmamızın vücuda gelmesinde fazlaca gayret sarfettik. Netice itibarıyla de tezimizin genel olarak Irakî'nin tefsir metodunu ve tefsirinin özelliklerini ortaya koyduğunu düşünmekle beraber, eksiksiz olduğunu da söylemek mümkün değildir.

Araştırmamızın tamamlanmasında; bize değerli vakitlerini ayırıp bilgi, öneri ve tenkitleriyle bizi destekleyen muhterem hocam ve tez danışmanım sayın Doç. Dr. Mesut OKUMUŞ'a ve değerli yardımlarından dolayı arkadaşım Şükrü ÇETİN'e ve şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim.

Davut AĞBAL

Ankara 2006

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR	v
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ABDÜLKERİM B. ALİ EL-IRAKÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.1- HAYATI	10
1.1.1- İsmi, Lakâbı ve Nisbeleri:.....	11
1.1.2- Doğum Yeri ve Tarihi:	12
1.1.3- Tahsili, Seyahatleri ve Vefatı:	12
1.1.4- Hocaları:	13
1.1.5- İlmî Şahsiyeti ve Kendisinden Sonrakilere Tesiri:	16
1.2- ESERLERİ	18

İKİNCİ BÖLÜM

TEFSİRİNİN KAYNAKLARI VE TEFSİRDEKİ METODU

2.1- TEFSİRÜ'L-KUR'ANÎ'L-AZÎM ESERİNİN KAYNAKLARI	21
2.1.1- ZEMAHŞERÎ	22
2.1.2- MAVERDÎ	26
2.1.3- TABERÎ	29
2.2- IRAKÎ'NİN TEFSİRDEKİ METODU	34
2.2.1- RİVAYET YÖNÜNDEN TEFSİRİNİN ÖZELLİKLERİ	34
2.2.1.1- Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri:	34

2.2.1.2- Kur'an'ın Sünnetle Tefsiri	47
2.2.1.3- Kur'an'ın Sahabe Sözleriyle Tefsiri	57
2.2.1.4- Kur'an'ın Tâbiûn Sözleriyle Tefsiri.....	65
2.2.1.5- Peygamber Kıssaları ve Tarihî Veriler.....	77
2.2.1.6- İsrailiyyât Karşısındaki Tutumu	90
2.2.2- KUR'AN İLİMLERİ YÖNÜNDEN TEFSİRİNİN ÖZELLİKLERİ	95
2.2.2.1- Nüzul Sebeplerini Belirtme Metodu	95
2.2.2.2- Nâsih-Mensuh Meselesindeki Tutumu	100
2.2.2.3- Muhkem-Müteşabihi Yorumlamadaki Metodu	110
2.2.2.4- Huruf-u Mukattaa'yı Tefsir Etme Metodu.....	113
2.2.2.5- Mekkî ve Medenî'yi Belirtmesi.....	116
2.2.2.6- Farklı Kıraatları Aktarmadaki Metodu.....	119
2.2.3- ÇEŞİTLİ İLİMLER AÇISINDAN TEFSİRİNİN ÖZELLİKLERİ	123
2.2.3.1- Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim Eserinde Fıkıh	123
2.2.3.2- Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim Eserinde Kelâm ve Mezhepler Tarihi ..	132
2.2.3.3- Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim Eserinde Siyer ve Meğâzi	148
2.2.3.4- Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim Eserinde Dil ve Belâğât	156
SONUÇ.....	173
KAYNAKÇA	178
ÖZET	181
ABSTRACT	182

KISALTMALAR

a.g.e.	:	Adı geçen eser
a.s.	:	Aleyhisselâm
b.	:	İbn, bin
Bkz.	:	Bakınız
c.c.	:	Celle celaluhu
ev.	:	Çeviren
DİA.	:	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
h.	:	Hicrî
h.no.	:	Hadis numarası
H.z.	:	Hazreti
Krş.	:	Karşılaştırtınız
m.	:	Miladî
mm.	:	Milimetre
ö.	:	Ölüm tarihi
r.a.	:	Radiyallahu anh
r.anha	:	Radiyallahu anha
t.s.	:	Tarihsiz
v.	:	Varak
v.d.	:	Ve devamı, ve diğeri
v.s.	:	Vesaire
y.y.	:	Basım yeri yok

GİRİŞ

1- Konu ve Önemi:

Araştırmamızın temel konusu, hicrî VII. asrın önemli ilmî şahsiyetlerinden olan Abdülkerim b. Ali el-Irakî ve *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim* adlı tefsirindeki metodudur.

Bu temel başlık içerisinde Abdülkerim b. Ali el-Irakî'nin doğumu, tahsili, hocaları, eserleri ve vefatı gibi müellifin biyografisini ele alan alt başlıklar ve tezimizin asıl konusunu teşkil eden *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim* in kaynakları, dirayet ve rivayet tefsiri yönünden özellikleri ve farklı ilim dallarının bu tefsirde tuttuğu yerler gibi eserin metodu ve orjinalliği ile alakalı konular da incelenmiştir.

Yaşadığı çağın ilim çevresinde itibar gören; kendisinden sonra yaşamış Zerkeşî (ö. 794/1392), Suyutî (ö. 911/1505), Alusî (ö. 1270/1854) gibi önemli müfessirleri de etkilemiş bir entelektüel sîmânın Kur'an'ı nasıl yorumladığı, Kur'an'ı yorumlarken hangi argümanlardan istifade ettiği, Kur'an tefsirinde hangi hususları öncelediği hangisini arka plana bıraktığı vs., geçmişe; istifade edilmesi gereken bir 'miras' ve geleceği inşa etmede ufkumuzu açacak bir 'tecrübe' olarak bakan her birey için -Kur'an Tefsiri bağlamında- süphesiz büyük bir öneme sahip olduğu açıktır.

Aynı zamanda bu çalışmanın -konusu gereği- Irakî'nin yaşamış olduğu çağda Tefsir sahasında fikrî, ilmî planda nelerin konuşulduğu, tartışıldığı hususunda fikir vermeye yardımcı olması da diğer bir önemli noktadır.

2- Metot ve Kaynaklar:

2.1- Metot:

Tez konumuzun, üzerinde yoğunlaşması gereken alanın Abdülkerim b. Ali el-Irakî ve *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim* eseri olması hasebiyle çalışmamızın merkezinde olan ve konularımızı belirleyen etken de Irakî ve tefsiri olmuştur.

Çalışmamız esnasında öncelikle elyazma tefsiri okumaya önem verdik. Eseri okurken önemli olduğunu düşündüğümüz noktaları notlarımıza ekledik. Daha sonra bu notları, "Tefsir Usulü" konularını dikkate alarak belirlediğimiz konu başlıkları altında sınıflandırdık. Tezimizin genel şemasını oluşturan etken de belirlenen bu başlıklar altında topladığımız bilgilerdir.

Tezi kaleme alırken de belirlemiş olduğumuz bu başlıklarda, Irakî'nin fikirlerinden önce konuyu sade bir şekilde analiz etmenin uygun olduğunu düşündük. Bu nedenle Irakî'nin o başlık altında inceleyeceğimiz fikirleriyle de uyumunu gözeterek konu ilgili ana başlıklara değindik. Şayet konu bazı ıstilahî kavramlar çerçevesinde işleniyorsa, o noktalarda ilgili kavramların hem lugat hem de ıstilahî yönünü farklı kaynaklardan yararlanarak kısaca açıkladık.

Konu başlıkları altında müellifin görüşlerini verirken sadece tefsirin belirli bir yerindeki ifadelerini değil, Irakî'nin, eserin genelindeki fikrini işlemeye çalıştık.

Müellifin, etkilendiği müfessirleri öncelikli olarak tefsirinin içerisinde yaptığı atıflardan yola çıkarak belirledik. Irakî'nin tefsirini incelediğimizde ise iki müfessirin ön plana çıktığını müşahade etmekteyiz. Bunlar: Zemahşerî (ö. 538/1143) ve Maverdî'dir (ö. 450/1058). Bu müfessirlerin yanında Irakî'nin kendisinden etkilendiğini düşündüğümüz bir diğer müfessir de Taberî'dir (ö. 310/922). Taberî'nin ismi elyazma tefsirin herhangi bir yerinde geçmemektedir. Fakat, özellikle rivayetler açısından Taberî'nin *Camî'u'l-Beyân An Te'vili Âyi'l-Kur'an* eseri ile Irakî'nin eserini karşılaştırdığımızda, müellifin Taberî'den etkilendiği çok net bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Ayrı bir başlıkta inceleyip örneklendirmekle beraber önemine binaen Irakî'nin, *Keşşaf*'taki ile benzerlik içeren muhtelif ifadelerine dipnotlarda yeri geldikçe işaret etmeye çalıştık.

Ayrıca elyazma tefsirde bulunan ve çalışmamızda yer verdiğimiz hadislerin de mümkün olduğunca tahririni yapmaya çalıştık.

Araştırmamızda adı geçen tarihî şahsiyetlerin vefat tarihlerini, isimlerinin ilk geçtiği yerde hicrî ve miladî olarak vermeye çalıştık.

Dipnotlarda, bir yazarın birden fazla eserinden faydalandığımızda o yazara ait bütün atıflarda yazarın alıntı yaptığımız yahut kendisine atıfta bulunduğumuz eserlerinin isimlerini hiçbir kısaltma yapmadan verdik. Eğer çalışmamızda yazarın sadece bir kitabına atıf yapmışsak kitabın ilk geçtiği yerde ismini verip diğer yerlerde eserin adına atıfla kısaltma kullandık.

2.2- Kaynaklar:

Araştırmamızı vücuda getirirken farklı alanlara dair birçok eserden istifade ettik. Öncelikle gerek Irakî'nin hayatı ile ilgili bilgileri elde etmede ve gerekse

Irakî'nin hocalarının biyografilerini tesbit ederken tabâkat kitaplarından fazlaca istifade ettik. Bu tabâkat kitaplarının bazıları şunlardır:

SUBKÎ'nin (ö. 756/1355), *Tabakatu's-Şafiiyyetu'l-Kübra* adlı eseri; Selâhuddin Halil b. Aybek es-SAFEDÎ'nin (ö. 764/1363), *Kitabu'l-Vâfi bi'l-Vefâyât* adlı eseri; İbn Hacer ASKALANÎ'nin (ö. 852/1448), *Mecmau'l-Müessis li Mu'cemi'l-Müfehris'i*; Celaluddîn SUYUTÎ'nin (ö. 911/1505), *Husnu'l-Muhadara'sı*; Muhammed b. Ali DAVUDÎ'nin (ö. 945/1539), *Tabakatu'l-Müfessirîn'i*; Mustafa b. Abdillâh KÂTİP ÇELEBÎ'nin (ö.1067/1657) kaleme aldığı, *Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Funûn* adlı kitabı; İsmail Paşa el-BAĞDÂDÎ'nin (ö. 1338/1920), *Hediiyyetu'l-Arifîn ve Asâru'l-Musannifîn* adlı eseri; Ömer Nasuhi BİLMEN'e (ö. 1391/1971) ait *Büyük Tefsir Tarihi* ve Ömer Rıza KEHHALE'nin (ö. 1408/1987), *Mu'cemu'l-Müellifîn* adlı eseri, içeriğinden fazlaca istifade ettiğimiz eserlerdir.

Tefsir Usulü ile alakalı olarak İsmail CERRAHOĞLU'nun *Tefsir Usulü* ve Ali TURGUT'un *Tefsir Usulü ve Kaynakları* adlı eserleri genel başvuru kaynaklarımız olmakla beraber bazı temel kavramların tanımlarında Muhammed b. Bahadır ZERKEŞÎ'ye ait *el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an* ve Celaluddîn SUYUTÎ'nin *el-İtkân fi Ulumi'l-Kur'an*'ını esas aldık. Bunun yanı sıra farklı konularda kendisinden istifade ettiğimiz bir diğer eser de Halis ALBAYRAK'ın kaleme aldığı *Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine* adlı çalışmasıdır.

Hadis Usulü konularını incelerken Subhi SALİH'in *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*; İsmail Lütfi ÇAKAN'ın *Hadis Usulü ve Hadis Edebiyatı* eserleriyle Talat KOÇYİĞİT'in *Hadis Tarihi* temel başvuru kaynaklarımızı teşkil etti. Hadislerin tahririnde ise çoğunlukla Kütüb-i Sitte'den istifade ettik.

Bu zikrettiğimiz eserler haricinde özellikle İmam GAZALÎ'nin (ö.505/1111) *Mustasfa'sı*, ŞATIBÎ'nin (ö.790/1388) *el-Muvafakat* adlı eseri, Abdullah AYDEMİR'in (ö. 1411/1991) *Tefsir'de İsrailiyyat* ve Hayrettin KARAMAN'ın *İslam Hukuk Tarihi* adlı eserlerinden de fazlaca yararlandık.

Çalışmamızda kullandığımız kaynakları kısaca verdikten sonra konumuz açısından önemli olan bazı kavramları açıklamanın uygun olduğunu kanaatindeyiz.

3- Kavramsal Çerçeve:

Tefsir İlmî açısından önem arz eden temel kavramlardan çalışmamızla alakalı olduğunu düşündüğümüz bazıları şunlardır: Tefsir, Te'vil, Rivayet Tefsiri, Dirayet Tefsiri ve Ulumu'l-Kur'an.

Çalışmamızın genelinde konu başlıklarını belirleyen kriterlerden olduğu için bu kavramları burada ele almayı gerekli gördük.

3.1- Tefsir:

'Tefsir', Arapça bir kelime olup, kelimenin kökü hususunda iki görüş mevcuttur. Birinci görüşe göre kelime, 'ف س ر' kökünden tef'il babında türemiş bir kelime olup beyan etmek, keşfetmek, izhar etmek, kapalı bir şeyi açmak gibi manalara gelmektedir.¹ İkinci görüşe göre de 'tefsir' kelimesi, 'س ف ر' kökünden taklib yoluyla türetilmiş bir kelime olup kapalı bir şeyi açmak, aydınlatmak ve süpürmek gibi manaları ihtiva etmektedir. Arapların, 'سفرت' 'الرياح الغيم عن وجه السماء سفراً' kullanımında² bu manaların mündemiç olduğunu görmekteyiz.

¹ Cemaleddin Muhammed b. Mükerrrem İBN MANZUR: Lisānu'l-Arab (Beyrut. Ts.), 'f-s-r' maddesi, II, 1095

² Cemaleddin Muhammed b. Mükerrrem İBN MANZUR: a.g.e., 's-f-r' maddesi, II, 154

Görüldüğü üzere her iki kök de aynı manayı içermekle beraber; ‘السفر’ın zahirî, maddi bir keşif; ‘الفسر’ın de manevî bir keşif ifade ettiği de kelime hakkında zikredilen görüşler arasındadır.³

İstilahta ise Tefsir: “Kur’an’ın lafızlarının söyleniş keyfiyetinden ve medlullerinden, müfred ve terkeb halindeki hükümlerinden, terkeb halinde taşıdığı manalardan ve bunları tamamlayan şeylerden bahseden bir ilimdir.”⁴

Ancak burada şu anekdotu vermek faydalı olacaktır: İslam’ın ilk asrında tefsir sadece tanımda geçtiği üzere özel bir manaya hamledilirken tercüme devri ile bu kavram farklı ilimler için de kullanılır hale gelmiştir.⁵

3.2- Te’vil:

‘Te’vil’; ‘و ل و ل’ kökünden tef’il babında türemiş bir kelime olup bu bapta ‘rucu etmek’ gibi birincil manaları yanında, ‘açıklamak’, ‘beyan etmek’ manalarında da kullanılan bir kelimedir.⁶

İstilah’ta ise: “Zâhiri mutabık olan iki ihtimalden birine reddetmektir.”⁷ Zerkeşî ise te’vili şu şekilde tanımlamıştır: “Te’vil ayetin muhtemel olduğu manalardan birine rucu ettirilmesidir.”⁸

‘Te’vil’ kelimesi ‘Tefsir’den farklı olarak sadece Kur’an ile ilgili olarak kullanılmıştır. Bundan dolayı; Tefsir, Te’vil’den daha umumî bir kullanıma sahiptir. İki kavram arasındaki bir diğer fark da “Tefsir’in lafızlarda, Te’vil’in de manalarda kullanıldığı”dır.⁹

3.3.- Rivayet Tefsiri:

³ İsmail CERRAHOĞLU: Tefsir Usulü (Ankara, 1989), 214

⁴ Menna Halil el-KATTAN: Ulumu’l-Kur’an (İstanbul, 1997), 451

⁵ İsmail CERRAHOĞLU: Tefsir Usulü, 214-215

⁶ Cemaleddin Muhammed b. Mükerrrem İBN MANZUR: a.g.e., ‘e-v-l’ maddesi

⁷ Muhammed Murtaza el-Hüseynî ez-ZEBÎDÎ: Tâcu’l-Arus min Cevahiri’l-Kâmus (Beyrut, 1994), XIV, 32; İsmail CERRAHOĞLU: Tefsir Usulü, 214

⁸ Muhammed b. Bahadır ZERKEŞÎ: el-Burhan fi Ulumi’l-Kur’an (Kahire, 1957), II, 148

⁹ Muhammed b. Bahadır ZERKEŞÎ: a.g.e., II, 149

Rivayet tefsiri genel itibarla nakle dayanan tefsirdir. Kur'an'ın tefsirinde Kur'an'la, Hz. Peygamber'in sünnetiyle ve sahabelerin sözleriyle yapılan tefsirdir. Buraya tabiun'u da ekleyenler mevcuttur. Bu tür tefsirlerde rivayetlerle yetinilip ayetler hakkında içtihad yapılmaz.

Kur'an'ın, Kur'an'la ve Hz. Peygamber'in sünnetiyle ve sahabe kavliyle tefsir edilmesi hususu tefsir ilmi açısından bakıldığında vazgeçilmez bir metottur.

Rivayet tefsirlerinde, rivayetlerin çoğunlukla tetkik edilmeden kitaplara alınmasından dolayı sahabe ve özellikle tabiun devriyle tefsirin içerisine sızan israilî rivayetlere fazlaca rastlanılmaktadır. Bu nokta ise rivayet tefsirinin zaaf noktalarından kabul edilmektedir. Bu tür tefsirin diğer bir zaaf noktası da aklın, tefekkürün arka plana atılmasıdır ki sadece bu çeşit bir tefsir sisteminin varlığının, belirli bir noktadan sonra insanların büyük bir çıkmaza sürüklenmesine neden olacağı aşîkardır. Nitekim zaman içerisinde bu tefsir yönteminin eksiklerini tamamlar mahiyette metotlar belirmiştir.

Meşhur rivayet tefsirlerinden bazıları şunlardır:

Muhammed b. Cerir et-Taberî, Camiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'an

Ebu Muhammed el-Huseyn el-Bagavî, Mealimu't-Tenzîl

Celaluddîn es-Suyutî, ed-Dürü'l-Mensur fî Tefsiri'l-Me'sur

3.4.- Dirayet Tefsiri:

Dirayet tefsiri, rivayet tefsirlerinde olduğu gibi sadece nakile bağlı kalmayıp dil, edebiyat, fıkıh, kelam gibi çeşitli ilimlerden faydalanılarak yapılan tefsirdir. Bu tür tefsire aklî tefsir de denilmektedir. Şu nokta önemlidir ki; dirayet tefsiri, Kur'an ve sünnetten beslenmeyen safî bir aklî muhakemeyele yapılan bir tefsir değildir. Bilakis Kur'an ve sünnetten yola çıkarak, 'dinî' bir

bakış açısıyla Kur'an'ın vermek istediği mesajı, aklın işlevlerini kullanarak anlamaya çalışma eyleminin tezahürüdür.

Kur'an tefsirindeki bu metot rivayet tefsirinin eksik kaldığı noktayı tamamlar mahiyettedir.

Bazı önemli rivayet tefsirleri şunlardır:

Fahrüddîn er-Razî, Mefatihü'l-Gayb

Zemahşerî, el-Keşşâf an Hakaiki't-Tenzil

El-Beydavî, Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil

3.5- Ulumu'l-Kur'an:

'Ulumu'l-Kur'an'; lafız olarak 'Kur'an ilimleri' manasına gelmektedir. Çalışmamızda esas aldığımız tanımı ise şudur: 'Kur'an'a hizmet eden veya Kur'an'a dayanan ilimlere Kur'an ilimleri denir.'¹⁰

Farklı alimler tarafından bu ilimlerin mahiyeti ve ne kadar oldukları hususunda farklı bir çok görüş bildirilmiştir. Hatta bu ilimler içerisinde tıp, astronomi, geometri gibi ilimler de zikredilmiştir.¹¹ Öyleki bu kavramın kapsadığı alanı çok daha fazla genişletenler olmuştur.¹²

Kur'an-ı Kerim'in, içerisinde bir çok ilmin sahasına dair bilgiler ve işaretler taşıdığı bir gerçektir. Kur'an'ın işaret ettiği bu konuların, alakalı oldukları ilimlerin yardımıyla daha iyi anlaşılabilceğini kabul etmemek de realiteye ters düşecektir. Ancak, sadece Kur'an'ın iniş gayesini anlamayı temel kabul eden nüzul sebepleri, nasih-mensuh, hakikat-mecaz gibi ilimlerin Kur'an ilimleri arasında sayılmasının doğru olduğu görüşündeyiz. Çünkü bu ilimler Kur'an ile doğmuş ve bizzat Kur'an'dan beslenen ilimlerdir.

¹⁰ Ali TURGUT: Tefsir Usulü ve Kaynakları (İstanbul, 1991), 2

¹¹ Bkz. Ali TURGUT: a.g.e., 2

¹² Bkz. Ali TURGUT: a.g.e., 2; A. Nedim SERİNSU: Kur'an'ı Anlama'da Esbab-ı Nüzul'ün Rolü (İstanbul, 1994), s.40

Tıp, kimya, geometri, astronomi gibi ilimler ise bir tedriciliği içerisinde barındıran ve insanlık tarihi boyunca birikerek gelen ve bundan sonra da ilerlemesini sürdürecektir olan ilimlerden biridir.¹³ Şayet bu ilimler Kur'an'ın anlaşılmasında başvuru kaynağı olarak kabul edilirse -bu ilimlerin her yeni buluşla eskisinin rafa kaldırılması yahut ikinci plana atılması özelliğinden dolayı- Kur'an'ı anlama eylemi de eskiyen, tozlanan bir yapı haline gelecektir. Halbuki Kur'an, bir din kitabıdır ve Allah'ın bu kitabı kullarına indirmesinin öncelikli gayesi de “dinî” olandır ve bu husus insanların dimağlarında, vicdanlarında kısacası hayatlarında her zaman aktif olması gereken bir husustur.

Çalışmamızda bu noktaya dikkat ederek Ulumu'l-Kur'an içerisinde yalnızca Kur'anî meseleleri ele alan ilimleri zikrettik.

¹³ Pozitif biginin nitelikleriyle alakalı olarak Bkz. İsmail YAKIT, Nejdett DURAK: İslam'da Bilim Tarihi (Isparta, 2002), 19-21

BİRİNCİ BÖLÜM

1- ABDÜLKERİM B. ALİ EL-İRAKÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.1- HAYATI

Tabâkat eserlerinin bir çoğunda, Abdülkerim b. Ali el-İRAKÎ'nin hayatı ile ilgili verilere rastlamaktayız; ancak, bu bilgilerin hemen hepsi içerik olarak aynı muhtevaya sahip ve bir çoğu da diğer tabâkat kitapları kaynak gösterilerek yapılan alıntılar şeklindedir.

Bu bilgilerin yekûnunu bir araya getirdiğimizde müellif hakkında fazlaca bir malumata sahip olamamaktayız. Farklı eserlerde geçen çeşitli ibarelerden yola çıkarak yorum yaptığımızda da durum pek değişmemektedir. Fakat şu bir gerçektir ki, tabâkat kitaplarında ilmî şahsiyetiyle kendisinden söz edilmiş tarihî bir simayı tanımak sadece bu kitaplardaki merviyattan geçmemektedir. Bilakis bunun, arkasında ilmî eserler bırakmış bir şahsiyeti tanımanın ilk basamağı olarak görmek gerekmektedir. Müellifi tanımanın ikinci ve daha önemli basamağının ise müellifin eserinin tetkîki ve yorumu ile müellifin fikrî haritasının ortaya konulması olduğunu düşünüyoruz.

1.1.1- İsmi, Lakâbı ve Nisbeleri:

Müellif Irakî'nin tam ismi, kaynaklarda 'Abdülkerim b. Ali b. Ömer' olarak geçmektedir.¹ Yazar muhtelif eserlerde 'Alemu'd-Dîn' lakabı ile de anılmaktadır.²

Aslen Endülüslü olduğundan dolayı kendisine, 'Endülûsî'; yaşamını Mısır'da geçirmesine nisbetle, 'el-Mısırî'; 'Mühezzeb' şârihi Ebu İshak el-Irakî'nin ana tarafından torunu olduğu için, 'el-Irakî' nisbetini almıştır.³ Irakî nisbetinin kendisine verilmesiyle ilgili olan farklı bir rivayette de müellife 'Irakî' nisbetinin verilmesi, O'nun Irak'a yolculuk yapması dolayısıyladır. Bu rivayete göre müellifin annesinin babası Iraklı değildir⁴, Fıkıhta Şafiî mezhebine mensup olmasından dolayı da kendisine, 'eş-Şafiî' denilmiştir.

Tabakât kitaplarında, zikredilen bu nisbeler yanında; müellif, farklı ilim ve sanatlardaki vukufiyetine işareten başta 'Müfessir' olmak üzere 'Fakîh', 'Usûlî', 'Edib', 'Nâsir' ve 'Nâzım' sıfatlarıyla da anılmaktadır.⁵

Bu bilgiler muvacehesinde müellifin künye, isim, nisbe ve sıfatlarını bir arada şu şekilde tesbit edebiliriz: Alemu'd-Dîn Abdülkerim b. Ali b. Ömer el-Endülûsî el-Mısırî el-Irakî el-Ensârî eş-Şafiî el-Müfessir el-Fakîh el-Usûlî el-Edîb en-Nâsir en-Nâzım.

¹ İbn Hacer ASKALANÎ: Mecmau'l-Müessis li Mu'cemi'l-Müfehri (Beyrut, ts.), I, 451; Muhammed b. Ali DAVUDÎ: Tabakatu'l-Müfessirîn (Kahire, 1972), I, 334; İsmail Paşa el-BAGDÂDÎ: Hediyyetu'l-Arifîn ve Asâru'l-Musannifîn (İstanbul, 1951), I, 610; Celaluddîn SUYUTÎ: Husnu'l-Muhadara (Kahire, 1299), 238; Ömer Rıza KEHHALE: Mu'cemu'l-Müellifîn (Beyrut, ts.), V, 319; Selâhuddin Halil b. Aybek es-SAFEDÎ: Kitabu'l-Vâfî bi'l-Vefâyât (Wiesbaden, 1962-1994), XIX, 95; Tacuddin Ebi Nasr Abdülvehhab es-SUBKÎ: Tabakatu's-Şafiyyetu'l-Kübra (Kahire, 1324), VI, 129; Mustafa b. Abdillâh KÂTİP ÇELEBÎ: Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Funûn (İstanbul, 1971), I, 453; Ömer Nasuhi BİLMEN: Büyük Tefsir Tarihi (Ankara, 1962), 362-363

² Muhammed b. Ali DAVUDÎ: a.g.e., I, 334; Ömer Rıza KEHHALE: a.g.e., V, 319; Selâhuddin Halil b. Aybek es-SAFEDÎ: a.g.e., XIX, 95; Tacuddin Ebi Nasr Abdülvehhab es-SUBKÎ: Tabakatu's-Şafiyyetu'l-Kübra, VI, 129; İsmail Paşa el-BAGDÂDÎ: a.g.e., I, 610; Ömer Nasuhi BİLMEN: Büyük Tefsir Tarihi, 362

³ İbn Hacer ASKALANÎ: a.g.e., I, 451; Celaluddîn SUYUTÎ: Husnu'l-Muhadara, 238; Muhammed b. Ali DAVUDÎ: a.g.e., I, 334; Tacuddin Ebi Nasr Abdülvehhab es-SUBKÎ: a.g.e., VI, 129; Ömer Nasuhi BİLMEN: Büyük Tefsir Tarihi, 362

⁴ Bkz. Halil b. Aybek es-SAFEDÎ: a.g.e., XIX, 95

⁵ Ömer Rıza KEHHALE: a.g.e., V, 319

1.1.2- Doğum Yeri ve Tarihi:

Abdülkerim b. Ali el-İrakî'nin, babası aslen Endülüslüdür.⁶ Babası, daha sonraları Mısır'a yerleşir. Abdülkerim b. Ali el-İrakî de Hicrî 623 (Miladi 1226) senesinde burada doğmuştur.⁷ Müellifin doğum tarihi ile ilgili farklı olan tek rivayete göre de doğum tarihi Hicrî 622 (Miladi 1225) senesi olarak verilmektedir.⁸ Bu da, kaynaklarda müfessirin doğum tarihi ile ilgili olarak fazla bir görüş ayrılığı bulunmadığını göstermektedir.

1.1.3- Tahsili, Seyahatleri ve Vefatı:

Abdülkerim b. Ali el-İrakî, fıkıh ilmini, İzzüddin b. Abdü's-Selâm'dan; hadis ilmini kıraat ve semâ yoluyla Münzirî'den; fıkıh usulünü, Telemsânî'den ve kelam ilmini de Hüsrevşâhî'den almıştır.⁹

Safedî, eserinde Abdülkerim b. Ali el-İrakî'nin, Irak'a yolculuk yaptığından bahsetmektedir. Ayrıca Irakî'nin hocaları arasında zikredilen Abdülhamid b. İsa b. Ammuyeh el-Hüsrevşâhî hayatının büyük bir kısmını Dimeşk'te geçirmiştir. Bu bilgiden yola çıkarak onun Dimeşk'e de yolculuk yaptığını söyleyebiliriz. Bu yolculuklarının -doğal olarak- bir çok sebebi olabilir ancak sebepler arasında en önemli yeri "*ilim talebi*" almıştır diye düşünmekteyiz.

Yapmış olduğu değişik yolculuklarda uğramış olduğu şehirlerdeki farklı alimlerle de ilmî meseleler üzerinde olmuş olabilecek müzakerelerinin Irakî'nin fikir hayatına etki edebilecek düzeyde olduğunu düşünmekle beraber bu husus -İrakî'nin hayatıyla ilgili bilgilerin sınırlı olmasından dolayı- sadece bir tahminden öteye geçemeyecektir.

⁶ Celaluddîn SUYUTÎ: Husnu'l-Muhadara, 238; Muhammed b. Ali DAVUDÎ: a.g.e., I, 334; Halil b. Aybek es-SAFEDÎ: a.g.e., XIX, 95;

⁷ Celaluddîn SUYUTÎ: Husnu'l-Muhadara, 238; İsmail Paşa el-BAĞDÂDÎ: a.g.e., I, 610; Muhammed b. Ali DAVUDÎ: a.g.e., I, 334; Halil b. Aybek es-SAFEDÎ: a.g.e., XIX, 95; Tacuddin Ebi Nasr Abdülvehhab es-SUBKÎ: a.g.e., VI,129; Ömer Rıza KEHHALE: a.g.e., V, 319; Ömer Nasuhi BİLMEN: Büyük Tefsir Tarihi, 362

⁸ Bkz. Ömer Rıza KEHHALE: a.g.e., V, 319

⁹ Muhammed b. Ali DAVUDÎ: a.g.e., I, 334

Abdülkerim b. Ali el-İrakî, hayatı boyunca talebe yetiştirmiş, farklı kitapları talebeleriyle bir çok defa mütalaa etmiş ve ömrünün sonuna yakın gözlerini kaybetmiştir.¹⁰ 704/1304 yılında Safer ayının yedinci günü (Salı günü)¹¹ Kahire’de vefat etmiş ve Kahire’de bulunan küçük bir mezarlığa defnedilmiştir. Müfessirin ölüm tarihi hususunda bütün kaynaklarda ittifak mevcuttur.¹²

1.1.4- Hocaları:

Müellifin hayatı ile ilgili bilgi aldığımız kaynaklar içerisinde, hocaları hakkında bilgi veren eserlerde müellifin hocaları olarak beş isim geçmektedir. Bunlar: Ebu İshak el-İrakî¹³, İzzüddin b. Abdü’s-Selâm, Münzirî, Telemsânî ve Hüsrevşâhî’dir.¹⁴

İrakî’nin, dedesi olan Ebu İshak el-İrakî’den tefsir ilmini tedris ettiği ile ilgili rivayetin¹⁵ şüpheli olduğunu düşünmekteyiz. Çünkü Abdülkerim b. Ali el-İrakî’nin dedesi İbrahim b. Mansur b. Müsellem Ebu İshak el-İrakî, 510-596 yılları arasında yaşamıştır.¹⁶ Bu bilgiyi göz önüne aldığımızda h. 623’te Dünya’ya gelen Irakî, dedesini görmemiş ve dolayısıyla da kendisinden ilim tahsil etmemiştir.

Kaynaklarda Irakî’nin kendisinden ilim tedris ettiği hocalarından bir tanesi de Telemsânî nisbetini taşıyan bir alimdir. Ancak tabâkat kitaplarında Telemsânî nisbetini taşıyan bir çok isme rastlamaktayız. Bu isimlerden Irakî’nin, sadece kendisinden ilim alma ihtimali olanlarını göz önüne aldığımızda -ufak çaplı bir araştırmayla- hemen birkaç tanesini sayabiliriz:

¹⁰ Halil b. Aybek es-SAFEDÎ: a.g.e., XIX, 96; Muhammed b. Ali DAVUDÎ: a.g.e., I, 334; Kehhale, Ömer Rıza, a.g.e., V, 319; Tacuddin Ebi Nasr Abdülvehhab es-SUBKÎ: a.g.e., VI, 129; Ömer Nasuhi BİLMEN: Büyük Tefsir Tarihi, 362

¹¹ Muhammed b. Ali DAVUDÎ: a.g.e., I, 335; Celaluddîn SUYUTÎ: Husnu’l-Muhadara, 238

¹² Bkz. 1. dipnot

¹³ Tacuddin Ebi Nasr Abdülvehhab es-SUBKÎ: a.g.e., VI, 129

¹⁴ Muhammed b. Ali DAVUDÎ: a.g.e., 334

¹⁵ Tacuddin Ebi Nasr Abdülvehhab es-SUBKÎ: a.g.e., VI, 129

¹⁶ Halil b. Aybek es-SAFEDÎ: a.g.e., VI, 151

Vefatı h. 663 olan İbrahim b. Yahya b. Musa en-Necibî et-Telemsanî,¹⁷

H. 610-690 yılları arasında yaşamış, Şafiî bir fakîh olan Süleyman b. Ali b. Abdullah b. Ali b. Yasin el-Abidî et-Telemsanî,¹⁸

H. 584-656 yılları arasında yaşamış Muhammed b. İbrahim b. Abdurrahman el-Hazrecî et-Telemsanî,¹⁹

Yine h. 676'lı yıllarda hayatta olan Muhammed b. Ebu Bekr et-Telemsanî el-Ensarî,²⁰

Bu isimler, aynı nisbeti taşıyan bir çok alimden sadece birkaçının ismidir. Irakî'nin hocalarıyla ilgili malumata rastladığımız tek eserde de Irakî'nin hocası olan "Telemsanî" nin tam ismi ile ilgili net bir bilgi olmamasından dolayı bu konu muallaktır.

Abdülkerim b. Ali el-Irakî'nin hocaları ile alakalı bazı noktalara kısaca değindikten sonra, müellifin hocalarından İbn Abdü's-Selâm, Münzirî ve Hüsrevşahî'nin hayat hikayelerine öz itibarıyla yer vereceğiz:

1.1.4.1- İzzüddin b. Abdü's-Selâm:

Tam adı Abdü'l-Azîz b. Abdü's-Selâm b. Ebi'l-Kasım es-Sülemî'dir. Şeyhu'l-İslâm, Sultanu'l-Ulema, İzzu'd-Dîn unvanlarını haizdir.²¹

577/1181 -bir diğer tarihe göre de 578- de Şam'da Dünya'ya geldi. 660/1262 yılında Kahire'de vefat etti. Fahru'd-dîn Abdurrahman b. Asâkir'den Fıkıh; Âmidî (ö. 631/1233) ve diğerlerinden de Usul tedris etti.²²

¹⁷ Ömer Rıza KEHHALE: a.g.e., I, 128

¹⁸ Ömer Rıza KEHHALE: a.g.e., IV, 270

¹⁹ Ömer Rıza KEHHALE: a.g.e., VIII, 206

²⁰ Ömer Rıza KEHHALE: a.g.e., IX, 107

²¹ Muhammed b. Ali DAVUDÎ: a.g.e., I, 308, 309; Ömer Nasuhi BİLMEN: Büyük Tefsir Tarihi, 343

²² Muhammed b. Ali DAVUDÎ: a.g.e., I, 309; Ömer Nasuhi BİLMEN: Büyük Tefsir Tarihi, 343

İbn Abdü's-Selâm, özellikle Fıkıh, Usul ve Arapça'da mütebahir idi, müçtehid rütbesine ulaşmış ve zamanında Şafiî mezhebine uyanlarının önderi kabul edilen bir alimdir.²³

Eserlerinden bazıları şunlardır: “*et-Tefsiru'l-Kebir*”, “*el-İlmâm fî Edilleti'l-Ahkâm*”, “*Kavaidu's-Şeria*”, “*el-Fetâvâ*”, “*Risâle fi't-Tasavvuf*”.

1.1.4.2- Münzirî:

Tam adı Abdü'l-Azim b. Abdü'l-Kavî b. Abdillâh Ebu Muhammed Zekiyyüddin el-Münzirî'dir. 581/1185'de doğdu. 656/1258 yılında vefat etti.²⁴

“İmam Ebu Kasım Abdurrahman b. Muhammed el-Kuresî el-Verrak'dan Fıkıh öğrendi. Ebu Abdullah el-Eryahî, Abdülmücib b. Züheyr Muhammed b. Said el-Me'munî, Mutahhir b. Ebi Bekir, el-Beyhakî, Rabi'u'l-Yemen el-Hafız, el-Hafız el-Kebir Ali el-Fadl el-Makdisî'den hadis dinledi ve tahrir etti.”²⁵

Münzirî, büyük bir hadis alimidir. Devrinde kendisinden daha üstün bir hafızın olmadığı gelen rivayetler arasındadır.²⁶ En önemli eseri Türkçe'ye tercümesi de yapılmış olan “*et-Tergib ve't-Terhib Mine'l-Hadîsi's-Şerif*” adlı eseridir.

Diğer eserlerinden bazıları ise şunlardır: “*eş-Şerh Ale't-Tenbih*”, “*Muhtasaru Sünen-i Ebi Davud ve Havaşihî*”, “*Muhtasaru Sahih-i Müslim*”, “*el-Mu'cemu'l-Kebir*”.²⁷

1.1.4.3- Hüsrevşâhî:

²³ Muhammed b. Ali DAVUDÎ: a.g.e., I, 309; Hayrettin KARAMAN: İslam Hukuk Tarihi (İstanbul, 1999), 263

²⁴ İsmail Lütfi ÇAKAN: Hadis Edebiyatı (İstanbul, 1997), 131

²⁵ Abdü'l-Azim b. Abdü'l-Kavî el-MÜNZİRÎ: *et-Tergib ve't-Terhib*, I, 39, Çev. A. M. Büyükçınar, A. Arpa, D. Pasmaz, A. Yücel (İstanbul, 1984)

²⁶ İsmail Lütfi ÇAKAN: Hadis Edebiyatı, 131

²⁷ Abdü'l-Azim b. Abdü'l-Kavî el-MÜNZİRÎ: a.g.e., I, 40

Tam adı Ebu Muhammed Şemsüddin Abdülhamid b. İsa b. Ammuyeh el-Hüsrevşâhî et-Tebrizî eş-Şafiî'dir.

580/1184 yılında Tebriz'de doğdu. 652/1254 yılında Dimeşk'te vefat etti. Fahreddi er-Razî'den Kelam ve Fıkıh Usulü okudu. Müeyyed b. Muhammed'den Hadis öğrendi. Dinî İlimler ve felsefenin nazarî disiplinlerinde zamanının önde gelen alimlerindendir. Hayatının büyük bir kısmını Dimeşk'te geçirmiştir.²⁸

"Hüsrevşâhî, hocası Fahreddin er-Razî'nin ve İbn Sina'nın bazı kitaplarını ihtisar etti. Nitekim İbn Sina'nın eş-Şifa' adlı eserinin ihtisarını ve Râzî'nin mantığa dair Âyâtü'l-beyyinât'ının tetimmesini (veya telhis) yaptı. Ayrıca Ebu İshak eş-Şirazî'nin Şafiî fıkının furuu konusundaki el-Mühezzeb'ini ihtisar etti."²⁹

1.1.5- İlmî Şahsiyeti ve Kendisinden Sonrakilere Tesiri:

Abdülkerim b. Ali el-İrakî, başta Tefsir olmak üzere Fıkıh, Hadis, Kıraat gibi bir çok ilimde tanınmış bir alimdir. Mısır Camisinde sohbetleri, Hz. Hüseyin'in türbesindeki dersleri, Mansuriyye ve Şerifiyye'de, Fıkıh ve Tefsir okutması³⁰, müellifin ne kadar ilmi donanıma sahip ve faal bir kişiliği olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Ayrıca Irakî'nin ilmî şahsiyetinin göstergesi olan bir diğer nokta da kaleme aldığı eserlerdir. O, Usul-u Fıkıh, Furu-u Fıkıh ve Tefsir sahasına ait eserler vermiştir. Bu eserler:

1- Şafiî bir alim olan Ebu İshak Şirâzî (ö. 476/1083)'nin³¹ Furuu Fıkıh'a dair "et-Tenbih" adlı eserine orta hacimde yazmış olduğu bir şerh. 2- "Muhtasarun fî Usul-i Fıkıh" adlı eser. 3- Tefsir sahasında "el-İnsâf fî Mesaili'l-

²⁸ Bkz. Ali DURUSOY: "Hüsrevşâhî", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (İstanbul, 1999), XIX, 58, 59

²⁹ Ali DURUSOY: "Hüsrevşâhî", DİA., XIX, 59

³⁰ Muhammed b. Ali DAVUDÎ: a.g.e., 334; Halil b. Aybek es-SAFEDÎ: a.g.e., XIX, 96; Celaluddîn SUYUTÎ: Husnu'l-Muhadara, 238

³¹ Tam adı Ebu İshak Cemaleddin İbrahim b. Ali eş-Şirazî'dir.

Hılâf beyne'z-Zemahşerî ve İbnu'l-Münîr" adlı eser. 4- "İsâru'l-İntisaf". 5- "Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm" adlı eser.³²

İrakî; ilimden asla bıkmayan usanmayan, nefesine hakim, güler yüzlü ve hoş sohbetli, zekî, mütefekkir bir alim vasfını taşımakla beraber; müellifin, şiir ve düz yazı yazmaktan hoşlanan bir edip olduğu da rivayet edilmektedir.³³ Bu da bize onun, edebî kişiliğe sahip bir müfessir olduğunu göstermektedir.

Abdülkerim b. Ali el-İrakî, kendisinden sonra yaşamış ve tefsir ilmi açısından önemli bazı şahsiyetlerin kendisine atıfta bulunduğu bir alim niteliğinde olup tesbit edebildiğimiz kadarıyla Irakî'nin fikirlerine, eserlerinde atıfta bulunan alimler şunlardır:

Bedruddin Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşî, 'Tefsir Usulü' açısından büyük bir öneme sahip olan "el-Burhan fî Ulumi'l-Kur'an" adlı eserinin iki yerinde Irakî'ye atıfta bulunmuştur.³⁴

Celaluddîn es-Suyutî ise inceleyebildiğimiz kadarıyla "el-İtkan fî Ulumi'l-Kur'an" eserinde sadece bir yerde Irakî'nin fikrine yer vermiştir.³⁵

Şihabu'd-Dîn Mahmud el-Bağdadî el-Âlûsî de, "Ruhu'l-Meani fî Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm" adlı tefsirinin farklı yerlerinde Irakî'nin görüşlerine yer vermiştir.³⁶

³² Muhammed b. Ali DAVUDÎ: a.g.e., I, 334; İsmail Paşa el-BAĞDÂDÎ: a.g.e., I, 610; Celaluddîn SUYUTÎ: Husnu'l-Muhadara, 238; Ömer Rıza KEHHALE: a.g.e., V, 319; Halil b. Aybek es-SAFEDÎ: a.g.e., XIX, 96; Tacuddin Ebi Nasr Abdülvehhab es-SUBKÎ: a.g.e., VI, 129; Ömer Nasuhi BİLMEN: Büyük Tefsir Tarihi, 363

³³ Halil b. Aybek es-SAFEDÎ: a.g.e., XIX, 96

³⁴ Muhammed b. Bahadır ZERKEŞÎ: a.g.e., III, 383; IV, 11

³⁵ Celaluddîn SUYUTÎ: el-İtkan fî Ulumi'l-Kur'an (Beyrut, t.s.), I, 247

³⁶ Örneğin Bkz. Şihabu'd-Dîn Mahmud el-Bağdadî el-Âlûsî: Ruhu'l-Meani fî Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm, IV, 18, 78

1.2- ESERLERİ

Tabâkat kaynaklarında Irakî'nin Tefsir, Usul-i Fıkh ve Furu-u Fıkh'a dair toplam beş eserinden bahsedilmektedir. Irakî'nin bu eserlerden sadece iki tanesine ulaşabildik. Tefsir sahasına ilişkin kaleme aldığı bu kitapların ikisi de yazma eser şeklindedir. Irakî'nin, muhtelif kaynaklarda tadât edilen eserleri şunlardır:

1- Muhtasarun fî Usul-i Fıkh

2- Şafiî bir alim olan Ebu İshak Şirâzî'nin Furuu Fıkh'a dair "et-Tenbih" adlı eserine orta hacimde yazmış olduğu şerh.

3- İsarü'l-İntisâf.

4- el-İnsâf fî Mesaili'l-Hılâf Beyne'z-Zemahşerî ve İbnu'l-Münîr

Eserin ismi ile ilgili biyografi kitaplarında farklı bir çok ifade yer almaktadır:

الانصاف في مسائل الخلاف بين الزمخشري و ابن المنير³⁷

الانصاف حكما بين الزمخشري و الانتصاف³⁸

الانتصار للزمخشري من ابن المنير³⁹

الانصاف بين الزمخشري و ابن المنير⁴⁰

Bu ifadelerin farklı kitaplara işaret ediyor olması muhtemeldir. İnceleyebildiğimiz kadarıyla yazara ait Manisa İl Halk Kütüphanesinde

³⁷ Bkz. Muhammed b. Ali DAVUDÎ: a.g.e., I, 334; Tacuddin Ebi Nasr Abdülvehhab es-SUBKÎ: a.g.e., VI, 129; Ömer Nasuhi BİLMEN: Büyük Tefsir Tarihi, 363

³⁸ Bkz. İsmail Paşa el-BAGDÂDÎ: a.g.e., I, 610

³⁹ Bkz. İsmail Paşa el-BAGDÂDÎ: a.g.e., I, 610; Ömer Rıza KEHHALE: a.g.e., V, 319

⁴⁰ Bkz. Celaluddîn SUYUTÎ: Husnu'l-Muhadara, 238

bulunan nüsha ile Süleymaniye Kütüphanesindeki nüsha benzer içeriğe sahip eserlerdir. Ancak bu konunun ayrıntılı bir tetkike ihtiyacı vardır.

Manisa İl Halk Kütüphanesinde 45 Hk 106/1 numarada bulunan nüshanın ismi “el-İnsaf fî ihtisari'l-keşf ve'l-keşşâf” tır. A'raf Sûresi'nden Kehf Sûresi'nin sonuna kadardır. 220 varak olup her sayfada 21 satır bulunmaktadır. Şemseli, zencirekli, miklebli, koyu vişne rengi olan bir cilde sahiptir. Kağıtları nohudî renkli olan bu nüsha 262x165 (190x115) mm. ebadındadır.

45 Hk 106/2 numarada bulunan nüsha ise Meryem Sûresi'nin başından Saffat Sûresi'nin sonuna kadardır. 300 varaktan oluşan eserin her sayfasında 19 satır bulunmaktadır. Çaharkuşe yıpranmış kahve rengi meşin, üstü aşınmış kısmen dökülmüş, ebru kağıt kaplı, miklebi düşmüş mukavva cildi olan nüshanın kağıtları krem rengi olup Arapça tevkii hattı ile yazılmıştır. Eser 252x170 (195x120) boyutlarındadır.

Eserle ilgili bilgileri internet vasıtasıyla Milli Kütüphane Yazma Eserler Kataloğundan temin ettik.

Süleymaniye Kütüphanesi Kılıç Ali Paşa 40 numarada da bulunan nüshanın adı ise yazma eserin baş tarafında “ الانصاف للشيخ علم الدين العراقي في الجمع بين مباحث الكشف والانتصاف للامام ابن المنير الاسكندري ” olarak geçmektedir. 262x189 (196x137) mm. boyutlarında olan nesih hattı ile kaleme alınmış bu nüsha 159 varaktan oluşmaktadır ve her sayfada 23 satır mevcuttur. Eser içerisinde mukayeseli bir metod göze çarpmaktadır.

5- Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm:

Müellifin tez konusu olarak belirlediğimiz eseridir. Eser, Süleymaniye Kütüphanesi Hc Mahmut Efendi 45/I ve 45/II numarada bulunmaktadır. Katalogta ayrı ayrı numaralandırılmasına karşın tefsirin bu iki cildi bir cilt içerisinde. Birinci cilt 151 varaktan; ikinci cilt de 163 varaktan oluşmaktadır. 274x180 (205x125) mm. boyutunda ve nesih hatla yazılmış olan eserin ilk

cildi Fatiha Sûresi'nden Rum Sûresi'ne kadardır. İkinci cilt ise Rum Sûresi'nden Nâs Sûresi'ne kadardır.

Eserin dibace ve hatimesi bulunmamaktadır. Zahriye sayfasından sonra Besmele ile Fatiha Sûresi'nin tefsirine başlanmıştır. Nas Sûresi'nin tefsiri tamamlandıktan sonra “ تم الكتاب بحمد الله تعالى و عونہ و حسن توفيقه والحمد لله وحده و ”
”صلي الله على سيدنا محمد و على اله و صحبه و سلم (Hamdele ve Salvele)
eser son bulmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

2- TEFSİRİNİN KAYNAKLARI VE TEFSİRDEKİ METODU

2.1- TEFSİRÜ'L-KUR'ANİ'L-AZİM ESERİNİN KAYNAKLARI

İrakî, tefsirinde bir çok alimin fikirlerine yer vermiştir. Ancak, bunlar içerisinde Irakî'nin kendisinden fazlaca etkilendiği iki müfessir bulunmaktadır. Tefsirinin farklı bir çok yerinde isimleriyle beraber fikirlerini aktardığı bu müfessirler, Zemahşerî ve Maverdî'dir. Bunun yanında Irakî, muhtelif yerlerde de isim zikretmeksizin bu müelliflerden alıntı yapmaktadır.

Bu iki müfessirin haricinde rivayet tefsiri alanında en meşhur eserlerden olan *Camiu'l-Beyan An Te'vili Âyi'l-Kur'an* eserinin yazarı olan Taberî'nin de Irakî üzerinde -özellikle rivayet tefsiri bağlamında- etkisinin olduğunu düşünmekteyiz. Bu iki tefsirin karşılaştırmalarında bunu çok açık bir şekilde müşahede ettik. Rivayet alanındaki içerik benzerliğinden yola çıkarak benimsediğimiz bu etki doğaldır ki muhtelif rivayet tefsirleriyle de alakalandırılabilir. Ancak, Taberî'yi diğerlerine tercih etmemizin nedeni *Camiu'l-Beyan An Te'vili Âyi'l-Kur'an*'ın, alanındaki en meşhur eserlerden olması ve bu eserin kendisine kadar ortaya çıkan bilgi birikiminin büyük bir kısmını muhtevi olmasıdır.

Şimdi bu zikrettiğimiz müfessirlerin Irakî'nin, "Tefsiru'l-Kur'an'il-Azim" eseri üzerindeki etkilerini örnekleriyle incelemeye çalışalım.

2.1.1- ZEMAHŞERÎ

Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî el-Harezmî 467/1075 yılında Harezm'in Zemahşer köyünde doğdu.¹ İlk Tahsilini köyünde tamamladıktan sonra ilim tahsili için değişik şehirlere seyahatlerde bulunmuştur. Devrin en büyük ilim merkezi olan Nizamiye medresesine girmiş ve kısa zamanda önemli ilerlemeler kaydetmiştir.²

Daha sonra Mekke'ye gitmiş orada uzun süre kalmıştır. Kabe civarında ikamet ettiğinden dolayı kendisine "Cârullah" lakabı verilmiştir.³ En meşhur kitaplarından biri olan "*Keşşâf*"ı orada kaldığı yıllarda kaleme almıştır.⁴

Mekke'den döndükten sonra 538/1143 yılında Zemahşer'e bağlı Cürcan kasabasında vefat etmiştir.⁵

Zemahşerî; züht, takva, ihlas, doğruluk ve güzel ahlakıyla tanınmış; bütün ilimlerde özellikle de lügat, meânî ve beyan ilimlerinde yüksek bir vukufiyete sahip olmakla beraber Arapça'nın meselelerinden bir çoğunda görüş ve hüccet sahibi bir alimdir.⁶

Zemahşerî, fıkıhta Hanefî Mezhebine; İtikâdî konularda ise Mu'tezile Mezhebine temessük etmiştir.

¹ Celaluddîn SUYUTÎ: Tabakatu'l-Müfessirin (Tahran, 1960), 41; Menna Halil el-KATTAN: a.g.e., 524; Ali TURGUT: a.g.e., 276

² Ali TURGUT, a.g.e., 276

³ Celaluddîn SUYUTÎ: Tabakatu'l-Müfessirin, 41; Menna Halil el-KATTAN: a.g.e., 524; Ali TURGUT: a.g.e., 276

⁴ Menna Halil el-KATTAN: a.g.e., 524, 525

⁵ Celaluddîn SUYUTÎ: Tabakatu'l-Müfessirin, 41; Menna Halil el-KATTAN, a.g.e., 525; Ali TURGUT: a.g.e., 277

⁶ Bkz. Menna Halil el-KATTAN: a.g.e., 525

Zemahşerî'nin eserlerinden birkaçı şunlardır:

"el-Faik fî Garibi'l-Hadîs", "el-Minhâc fi'l-Usul", "el-Mufasssal fi'n-Nahv", "Esâsu'l-Belaga fi'l-Lüga", "Ruusu'l-Mesaili'l-Fıkhiyye", "A'cebu'l-Aceb Şerhu Lâmiyyeti'l-Arab", "el-Keşşâf an Hakaiki't-Tenzil" v.d.

Zemahşerî'nin Tefsiri olan *el-Keşşâf*, Kur'an-ı Kerim'in tefsirine dair yazılmış eserlerin en önemlilerindendir. Kendisinden sonra gelmiş olan hemen her müfessirin bu eserden faydalandığı bir gerçektir. Ayrıca bu eser üzerinde bir çok çalışma da (telhîs, ta'lik, hâşiye v.s) yapılmıştır.⁷

Kendisinden yaklaşık bir asır sonra yaşamış olan Abdülkerim b. Ali el-Irakî de Zemahşerî'den etkilenenler arasındadır. Tabakat kaynaklarında, Irakî'nin *Keşşâf* üzerinde bir ihtisasa sahip olduğu zikredilen hususlardandır. Ayrıca Irakî'nin, Manisa İl Halk Kütüphanesinde bulunan *el-İnsaf fî İhtisari'l-Keşf ve'l-Keşşâf*, adlı eseri *Keşşâf* üzerindeki tettebbuatını hâvidir.

Irakî'nin -tezimizin konusu olan- *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm* adlı tefsirinde Zemahşerî'nin etkisi açıkça görülmektedir. Irakî bazı yerlerde isim belirterek *Keşşâf*'tan alıntı yapmakta, bazı yerlerde de herhangi bir açıklamada bulunmaksızın *Keşşâf*'ta bulunan cümleleri birebir bazen de cüz'i derecede farklılaşan ifadelerle eserine almaktadır.

Birkaç metin karşılaştırmasıyla bu durumu gösterecek olursak:

En-Necm Sûresi 19-23. ayetlerin tefsirinde, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*'in ifadeleri ile *Keşşâf*'taki ifadelerin farklılaştığı noktalara işaret ederek⁸ metni verelim:

"اللّٰتِ وَالْعُزَّىٰ وَمَنَاةَ " أصنام كانت لهم (وهي) مؤنثات فاللات كانت لثقيف بالطائف.
وقيل: كانت بنخلة تعبدها قريش وهي فعلة من لوى لأنهم كانوا (يلوون عليها) ويعكفون (عليها)

⁷ Bkz. Ali TURGUT: a.g.e., 277

⁸ Metinde parantez içine alınan cümle ve kelimelerden italik olanlar "Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm"deki metinde olmayıp *Keşşâf*'ta olan cümle ve kelimelerdir. Kalın olarak yazılmış kelimeler de "Keşşâf"ta olmayıp da "Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm"de olan kelimelerdir.

للعبادۃ. أو يلتون عليها: أي يطوفون. وقرئ " اللات " بالتشديد. وزعموا أنه (سمي برجل كان يلت عنده السمن بالزيت ويطعمه الحاج. وعن مجاهد:) كان رجل يلت السوق بالطائف وكانوا يعكفون على قبره فجعلوه وثناً والعزى كانت لغطافان وهي سمرة وأصلها تأنيث الأعز. وبعث إليها رسول الله صلى الله عليه وسلم خالد بن الوليد فقطعها فخرجت منها شيطانة ناشرة شعرها داعية ويلها واضعة يدها على رأسها فجعل يضربها بالسيف حتى قتلها وهو يقول: (يا عز كفر انك لا سبحانك اني رايت الله قد اهانك) ورجع فأخبر رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال عليه السلام تلك العزى و(لن) (لا) تعبد أبداً. ومناة: صخرة كانت لهذيل وخزاعة. (وعن ابن عباس رضي الله عنهما: لثقيف.) وقرئ: " ومناة " و(كأنها سميت) مناة لأن دماء النساء كانت (تمنى) (تذبح) عندها (أي: تراق) ومناة (مفعلة) (ماخوذة) من النوء (كأنهم) كانوا يستمطرون (عندها الأنواء تبركاً بها) (بها)

و " الأخرى " ذم وهي المتأخرة (الوضيعة المقدار) كقوله (تعالى): " وقالت أخراهم لأولاهم " (الأعراف: 38) أي وضعواهم (لرؤسائهم) وأشرفهم. ويجوز أن تكون الأولوية والتقدم عندهم للات والعزى. كانوا يقولون إن الملائكة وهذه الأصنام بنات الله وكانوا يعبدونهم ويزعمون أنهم شفعواهم عند الله تعالى مع وأدهم البنات ف قيل لهم " ألكم الذكر وله الأنثى.

" ويجوز أن يراد: أن اللات والعزى ومناة إناث وقد جعلتموهنّ الله شركاء ومن شأنكم أن تحقروا الإناث وتستكفوا من أن يولدن لكم وينسين إليكم فكيف تجعلون هؤلاء الإناث أندادا لله وتسمونهنّ آلهة " قسمة ضيزى " جائزة من ضازره يضيزه إذا ضامه والأصل: ضوزى. ففعل بها ما فعل يبيض لتسليم الياء. و(قد) قرئ: " ضئزى " من ضازره بالهمز. وضيز: بفتح الصاد " هي " ضمير الأصنام أي ما هي " إلا أسماء " ليس تحتها (في) (على) الحقيقة مسميات لأنكم تدعون الإلهية لما هو أبعد شيء منها وأشدّه منافاة (لها). ونحوه قوله تعالى: " ما تعبدون من دونه إلا أسماء سميتموها " (يوسف: 40) أو ضمير الأسماء وهي قولهم اللات والعزى ومناة (وهم يقصدون بهذه الأسماء الآلهة يعني: ما هذه الأسماء إلا أسماء سميتموها بهواكم وشهوتكم ليس لكم من الله على صحة تسميتها برهان تتعلقون به) ⁹

Görüldüğü gibi uzun sayılabilecek bir metinde bu iki eser arasında çok az bir farklılık mevcut. Bu durum Irakî'nin Zemahşerî'den etkilendiğini gösteren örneklerden sadece biridir. *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*'i incelediğimizde aynı duruma şahitlik edecek özellikte bir çok metin görmekteyiz. Örneğin,

⁹ Krş. Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, v. 249a-249b; Mahmud b. Ömer ez-ZEMAHŞERÎ; el-Keşşaf an Hakaiki't-Tenzil (Kahire, h. 1318 (m.1901)), III, 144-145

“*Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*”de Kureyş Sûresinin tefsiri¹⁰ tamamen *Keşşâf*tan iktibas edilmiştir dersek herhalde hata etmemiş oluruz. Yine Yâsin Sûresinin ilk ayetiyle ilgili iki metnin karşılaştırılmasında da aynı yargıya ulaşabiliriz.¹¹ Bu zikrettiğimiz noktalarda ve tefsirinin bir çok yerinde Irakî, ayetlerin yorumunu nereden aldığını ifade etmemekte bundan dolayı da tefsirin orijinalliğini test etmek zor bir hal almaktadır. Ancak *Keşşaf* ve *Camîu'l-Beyan* ile yaptığımız metin karşılaştırmalarında Irakî'nin bu eserlerden fazlaca istifade ettiğini, bu eserlere atıfta bulunmaksızın bir çok yerde bu eserlerden iktibasta bulunduğunu gözlemleme fırsatı bulduk. Çalışmamızın ilerideki sayfalarında *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*'in -özelde- *Keşşaf* ile arasındaki benzer yorum ve ifadelerine mümkün olduğunca dipnotlarda temas etmeye çalışacağız.

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Irakî, tefsirinin muhtelif yerlerinde de sunduğu ifadelerin *Keşşâf*'tan iktibas edildiğini ifade etmektedir. Nitekim el-Kalem Sûresinin ilk ayetinde “قال في الكشف” ifadesinden sonra, *Keşşâf*tan uzun bir pasaj aktarır.¹² Yine tefsirinin bir çok yerinde Zemahşerî'nin görüşlerini -ismini de zikrederek- vermektedir.¹³ Bu verdiği görüşlerin çoğunluğunu da lugavî açıklamalar teşkil etmektedir. Bunun haricinde farklı yerlerde Zemahşerî'nin fikhî ve kelimî görüşlerini de aktarmaktadır.

Irakî, Mutezilî bir alim olan Zemahşerî'nin bütün görüşlerini de kabul etmemektedir.¹⁴ Zira tefsirinde bulunan kelimî ilmi ile alakalı ifadelerinden görülmektedir ki kendisi Ehl-i Sünnet çizgisinde bulunan bir alimdir. Bu noktada Irakî'nin Zemahşerî ile olan fikir ayrılığı açık bir şekilde ortaya koyan konu ‘ru'yetullah’ ile ilgili yorumlarıdır. Irakî, Zemahşerî'nin aksine Allah'ı

¹⁰ Bkz. Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 311a-311b; Mahmud b. Ömer ez-ZEMAHŞERÎ; a.g.e., III, 289-290

¹¹ Bkz. Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 183a; Mahmud b. Ömer ez-ZEMAHŞERÎ; a.g.e., II, 464

¹² Bkz. Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 274a Mahmud b. Ömer ez-ZEMAHŞERÎ; a.g.e., III, 207

¹³ Bkz. Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 67a; 68a; 69a; 75b; 84a; 90b; 95a; 150b; 269b

¹⁴ Irakî'nin, Zemahşerî'nin fikirlerini kabul etmediği noktalar için Bkz. *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, v. 153b, 90b

kıyamette görmenin imkanına yönelik delillendirmelerde bulunmaktadır.¹⁵ Bu da bize göstermektedir ki, *Keşşaf* üzerinde yoğun çalışmaları bulunan, *Keşşaf*'tan çok fazla etkilenen hatta *Keşşaf*'ın etkisini tefsirinin hemen her sayfasında görebildiğimiz Irakî, Zemahşerî'nin kuru bir takipçisi değildir.

2.1.2- MAVERDÎ

Ebu'l-Hasan Ali bin Muhammed bin Habib el-Basrî el-Maverdî 364/975'de Basra'da doğmuştur. Babası gül suyu işiyle uğraştığı için Maverdî lakabıyla tanındı. İlk fıkıh eğitimini memleketinde Mutezilî alimi Abdülvahid b. Hüseyin es-Saymerî'den aldı.

Daha sonra Bağdat'a giderek orada Ebu Hamid el-İsferayinî, Ebu Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Bafî ve diğer bazı alimlerden ders okudu. Hanefî fakih Kudurî'den de istifade eden Maverdî, Nişabur yakınlarındaki Üstüva'da ve diğer bazı yerlerde kadılık yaptıktan sonra Bağdat'a döndü ve fıkıh, usul-i fıkıh tefsir ve ahlak dersleri verdi, hadîs rivayet etti.

Kendisinden fıkıh öğrenen ve hadîs dinleyenler arasında Hatîb el-Bağdâdî ve Ebu'l-Fazl İbn Hayrun gibi önemli şahsiyetler bulunmaktadır. 30 rebiulevvel 450 (27 Mayıs 1058) yılında Bağdat'ta vefat etti.

Maverdî, kaynaklarda vakar, hilim, hayâ, tevazu, ihlas, feraset, ve üstün zekâ sahibi olarak nitelenmektedir.

¹⁵ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 44b

Maverdî'nin, arkasında bıraktığı eserlerinden bazıları şunlardır:

*“el-Hâvi'l-Kebir”, “en-Nüket ve'l-Uyun”, “el-İkna”, “Emsalu'l-Kur'an”, “A'lamu'n-Nübüvve”, “Edebu'd-Dîn ve'd-Dünya”, “Ahkamu's-Sultaniyye”*¹⁶

Abdülkerim b. Ali el-Irakî, tefsirinin muhtelif yerlerinde Maverdî'nin görüşlerine yer vermektedir. *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*'de yer alan bu görüşler Maverdî'nin tefsir, fıkıh ve kelam sahalarında yazdığı eserlerinden alınmıştır. Ancak Maverdî'den nakledilen görüşlerin kaynak tesbitiyle birlikte Irakî'nin, Maverdî'ye ait *en-Nüket ve'l-Uyun* adlı tefsirden daha fazla yararlandığı ortaya çıkmaktadır.

Maverdî'nin, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*'de geçen görüşlerine kısaca değinelim:

Nisa Sûresi 92. ayette hataen adam öldürenin kefareti olarak; köle azat edip diyet vermesi¹⁷ bunları bulamayan kişinin de iki ay peş peşe oruç tutması gerektiği hükmü konulmuştur. Irakî burada şöyle bir açıklama verir:

قوله تعالى (فمن لم يجد فصيام شهرين) بدل عن العتق خاصة. قال الماوردي و عن مسروق ان الصوم الشهرين بدل عن الدية و العتق معا.

“Bunları bulamayan kişinin iki ay peş peşe oruç tutması gerekir” kavli: Bu sadece köle azat etmeye bedeldir. Maverdî, Mesruk'tan rivayetle dedi ki: iki ay oruç, diyet ve köle azat etmenin ikisine birden bedeldir.”¹⁸

Burada verilen iki görüş de Maverdî'nin tefsirinde yer alan görüşlerdir. İlk görüşü Maverdî, cumhurun görüşü olarak verir ve akabinden teferrüd etmiş görüşü -Mesruk'un görüşü- rivayet etmiştir.¹⁹

¹⁶ Maverdî'nin hayatıyla ilgili geniş bilgi için Bkz. Cengiz KALLEK: “Maverdî”, DİA. (Ankara, 2003), XXVIII, 180-186

¹⁷ Ayet-i kerimede eğer öldürülen kişinin mü'min olmasına rağmen düşman bir kavimden olması durumunda ise sadece bir mü'min köle azat edilmesi gerektiği hükmü de yer almaktadır. Bkz. Kur'an, Nisa (4) 92

¹⁸ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 31a

Nisa Sûresi 94. ayetin tefsirinde Irakî, ayetin sebab-i nüzûlünü verir ve ardından ayetin inmesine sebep olayın kim tarafından gerçekleştirildiği ile ilgili ihtilafın olduğunu ve bu olayla ilgili sahabeden beş ismin geçtiği ve bunların kimler olduğunu zikrettikten sonra bu beş kişi hakkında ifade edilen ihtilafı Maverdî'nin naklettiğini ifade eder.²⁰ Irakî'nin tefsirine aldığı bu olay ve konu üzerindeki ihtilaf Maverdî'nin tefsirinde de aynen geçmektedir.²¹

Yine En'am Sûresi 114. ayetin "أَفْغِيرَ اللَّهُ ابْتِغَى حَكْمًا" bölümündeki "حَكْمًا" kelimesinin -aynı kökten türeyen- "حَكْم" kelimesiyle arasındaki farkı ve ayette geçen "حَكْم" kelimesinin "حَكْم" kelimesinden -Allah'ı (c.c.) medh konusunda- daha belîğ olduğu yorumunu Maverdî'den nakletmektedir.²²

Irakî, En'am Sûresi 118,119 ve 121. ayetlerde geçen ve Allah'ın adı anılarak kesilen hayvanların yenmesi; Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanların da yenilmemesi hakkında farklı üç ekolün olduğunu ifade eder. Bunlar: 1) Allah'ın adını kasten ya da sehven anmayan kişinin kestiği hayvanın etini yemek helaldir. (Şafîî). 2) Allah'ın adını kasten ya da sehven anmayan kişinin kestiği hayvanın etini yemek haramdır. (Davud ez Zahirî ve İbn Sirin). 3) Allah'ın adını kasten anmayan kişinin kestiği hayvanın etini yemek haram; sehven anmayan kişinin kestiği hayvanın etini yemek helaldir. (Ebu Hanife). Irakî, Maverdî'nin ise hayvanların ancak Allah'ın ismi anılarak kesildiklerinde yenilmesi görüşünü tercihe şayan gördüğünü (استحسن=)

¹⁹ Ali bin Muhammed el-MAVERDÎ: en-Nuket ve'l-Uyun (Beyrut, 1992), I, 519

²⁰ Olay şöyledir: "Nebi'nin (a.s.) kafirlerden bir topluluk için gönderdiği bir seriyyede bir adam müslümanların yanına gelip: "Selamun aleykum Allah'tan (c.c.) başka ilah yoktur. Muhammed (a.s.) Allah'ın (c.c.) rasulüdür. Ben sizdenim" der. Fakat sahabeler onu öldürüp koyunlarını alırlar. Medine'ye dönüp Nebi'ye (a.s.) durumu haber verdiklerinde. Nebi (a.s.): "La ilahe illallah dedikten sonra niçin onu öldürdünüz?" diye sorar. Onların da: "Ya Rasulallah (a.s.) onu sadece korunmak için söyledi." Diye cevap vermeleri üzerine Rasulallah (a.s.): "Yoksa onun kalbini mi yardıınız?" diye mukabelede bulunur ve öldürülen adamın diyetini vereselerine verip koyunlarını geri iade eder." Bu olayda adamı öldüren katilin kim olduğu hususunda farklı görüşler öne sürülmüş: onun Üsame b. Zeyd veya Mikdad b. el-Esved veya Ebu'd-Derda veya Amir bin el-Ezbad el-Eşcaî ya da Muhalleme b. Cüsame el-Leysî olduğu rivayet edilmiştir." Bkz. Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 31b; Ali bin Muhammed el-MAVERDÎ: en-Nuket ve'l-Uyun, I, 520,521

²¹ Ali bin Muhammed el-MAVERDÎ: en-Nuket ve'l-Uyun, I, 520,521

²² Bkz. Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ a.g.e., v. 45a; Ali bin Muhammed el-MAVERDÎ: en-Nuket ve'l-Uyun, II, 159

söyler.²³ Konuyu Maverdî'nin tefsirinden incelediğimizde ise Maverdî'nin sadece bu üç görüşü verip bunlardan herhangi birini tercih etmemektedir.²⁴ Ancak Maverdî, el-Havi'l-Kebir adlı eserinde bu tercihi yapmaktadır.²⁵

Irakî, Maide Sûresi 45. ayetin tefsirinde; Maverdî'nin, sonra gelen bir peygamberin şeriatıyla önceki peygamberin şeriatinin neshedilmesi konusu çerçevesinde Hz. İsa'nın şeriatinin Hz. Musa'nın şeriatini neshettiği görüşünü tercih ettiğini aktarmaktadır.²⁶

Bu zikrettiğimiz hususlar haricinde *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*'de muhtelif bir çok yerde Maverdî'nin, görüşlerine rastlanılmaktadır.²⁷ Bu örneklerin hepsinden, Irakî'nin, Maverdî'den fazlaca istifade ettiği anlaşılmaktadır.

2.1.3- TABERÎ

Muhammed b. Cerir b. Yezid b. Kesîr b. Galib et-Taberî, 224/839 yılında Taberistan'ın Amil şehrinde doğdu. Küçük yaştan itibaren kendini ilme veren Taberî başta Bağdat, Kûfe, Mısır olmak üzere bir çok yere seyahatlerde bulunduktan sonra yerleşmiş olduğu Bağdat'ta 310/922 yılında vefat etti.

*“Taberî, ilim ve irfan tarihinde emsaline pek az tesadüf olunabilecek nevâdirden biridir. Ez-cümle tefsirde, hadîste, fıkıhda, edebiyatda, tarihde teferrüd etmiş bulunuyordu.”*²⁸

²³ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 45b

²⁴ Ali bin Muhammed el-MAVERDÎ: en-Nuket ve'l-Uyun, II, 166

²⁵ Bkz. Ali bin Muhammed el-MAVERDÎ: el-Havi'l-Kebir (Beyrut, 1994), XV, 95-96

²⁶ Bkz. Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 37b; Ali bin Muhammed el-MAVERDÎ: A'lamu'n-Nübüvve (y.y.), 157

²⁷ Bkz. Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 105b, 106a, 107a, 108b, 112a

Taberî'nin eserlerinden bazıları şunlardır:

“Câmiu'l-Beyan An Te'vili Âyi'l-Kur'an”, “Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk”, “Tarihu'r-Ricâ”, “Kitabu'l-Kıraat”, “Kitabu İhtilafi'l-Fukaha”, “Kitabu Şerai'l-İslâm” v.d.

Taberî'nin Câmiu'l-Beyan An Te'vili Âyi'l-Kur'an adlı eserinde, kendi asrında yaşayan alimlerle kendinden öncekilerin sözlerini cem' etmiştir. Bundan dolayı da bu eser “Naklî Tefsir”de en fazla başvuru kaynağıdır.²⁹

Eserin, rivayet yönünden büyük bir külliyyatı içerisinde barındırmasının, Kur'an tefsirinde ne gibi fikirlerin ortaya konulduğunu bilmek yönünden faydası mühim seviyede olmasına karşın Taberî'nin, eserine aldığı rivayetlerin sıhhatine dikkat etmemiş olması ve rivayetler arasındaki tercih ve tevcihin azlığından dolayı³⁰ İsrailî rivayetlerin mevcudiyeti açısından da eser tenkid edilmiştir.

Ancak Taberî'nin Câmiu'l-Beyan An Te'vili Âyi'l-Kur'an, eseri rivayet yönünden önemini ve değerini ziyadeleştirerek muhafaza etmektedir. Taberî'den sonra gelen bütün müfessirler de rivayet yönünden bu eserden fazlaca istifade etmiştir.

Abdülkerim b. Ali el-İrakî'nin de rivayet yönünden Taberî'den etkilendiği görülmektedir. Irakî, tefsirinde herhangi bir rivayetin Taberî'den alındığına dair bir açıklama yapmamıştır. Ancak Irakî'nin gerek ravisini zikrederek ve gerekse ravisini zikretmeyerek *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm* eserine almış olduğu rivayetleri Câmiu'l-Beyan An Te'vili Âyi'l-Kur'an ile karşılaştırdığımızda bir çok rivayette Irakî'nin Taberî'den etkilendiğini söyleyebiliriz.

Birkaç örnek çerçevesinde durumu değerlendirelim:

²⁸ Ömer Nasuhi BİLMEN, Büyük Tefsir Tarihi, 188

²⁹ Bkz. Celaluddîn SUYUTÎ: Tabakatu'l-Müfessirin, 30; Talat KOÇYİĞİT, İ. CERRAHOĞLU: Kur'an-ı Kerim Meal ve Tefsiri (Ankara, 1990), I, 44

³⁰ Bkz. Abdullah AYADEMİR: Ebussuud Efendi ve Tefsirdeki Metodu (Ankara, ts.), 81

Örnek 1:

Mülk Sûresi 5. ayeti tefsir ederken Irakî, Katâde'den şu rivayeti verir:

قال قتادة خلق الله النجوم لثلاثة امور زينة للسماء و رجوما للشياطين و علامات يهتدي بها فمن يتأول فيها غير ذلك فقد تكلف ما لا علم له به.

Katâde dedi ki: “Allah (c.c.) yıldızları üç iş için yaratmıştır: Gökyüzüne zinet, şeytanlar için atılacak şeyler ve kendileriyle yol bulunmasına yarayan işaretler olması için (yaratmıştır). Kim bu hususta bundan başka bir te’vile giderse kendisini, hakkında bir bilgisinin bulunmadığı şeyle sıkıntıya sokmuş olur.”³¹

Bu rivayet, Câmiu'l-Beyan An Te'vili Âyi'l-Kur'an'da şu şekilde geçmektedir:

وقد حدثنا بشر قال ثنا يزيد قال ثنا سعيد عن قتادة ولقد زينا السماء الدنيا بمصابيح وجعلناها رجوما للشياطين إن الله جل ثناؤه إنما خلق هذه النجوم لثلاث خصال خلقها زينة للسماء الدنيا ورجوما للشياطين وعلامات يهتدي بها فمن يتأول منها غير ذلك فقد قال برأيه وأخطأ حظه وأضاع نصيبه وتكلف ما لا علم له به

Bişr bize nakletmiştir, dedi ki, Yezid bize nakletti (O) dedi ki, Saîd Katâde'nin “*Andolsun ki biz, göğü kandillerle donattık. Bunları şeytanlara atış taneleri yaptık...*”(Mülk 5) ayeti hakkında (şöyle) dediği nakletti: “Şanı yüce Allah, bu yıldızları sadece üç haslet için yaratmıştır: Onları Dünya semasına bir zinet, şeytanlar için atılacak şeyler ve kendileriyle yol bulunmasına yarayan işaretler olması için yaratmıştır. Kim; reyiyile, bu hususta bundan başka bir te’vile giderse, kendi reyiyile (tefsir etmiş), hata etmiş, nasibini yok etmiş ve kendisini, hakkında bir bilgisinin bulunmadığı şeyle sıkıntıya sokmuş olur.” dedi.”³²

³¹ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 273b

³² Muhammed b. Cerir et-TABERÎ: Câmiu'l-Beyan An Te'vili Âyi'l-Kur'an (1954), XXIX, 3-4

İki metin karşılaştırıldığında Taberî’de verilen senet kısmı hazfedilerek yalnızca rivayetin içeriğinin hemen hemen yakın lafızlarla verildiği görülmektedir.

Örnek 2:

Enbiya Sûresi 98. ayette geçen “حصب جهنم” ifadesinin tefsirinde Irakî, “حصب” lafzını kullanarak iki görüş verir ve akabinde İbn Abbas’ın “حصب” kelimesini okuyuşundaki farka değinir. Irakî’nin burada yapmış olduğu rivayetler Taberî’nin tefsirinden ravileri hazfedilerek yapılmış nakillerdir.

Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azîm’de geçen ifade:

(حصب جهنم) قيل: وقودها و قيل: حطبها و قرا ابن عباس (حصب جهنم) بالضاد³³

Taberî’nin, *Câmiu’l-Beyan An Te’vili Âyi’l-Kur’an*, eserinde geçen ifadeler:

حدثني محمد بن سعد قال ثني أبي قال ثني عمي قال ثني أبي عن أبيه عن ابن عباس قوله إنكم وما تعبدون من دون الله حصب جهنم يقول وقودها. وقال آخرون بل معناه حطب جهنم. ذكر من قال ذلك حدثني محمد بن عمرو قال ثنا أبو عاصم قال ثنا عيسى عن ابن أبي نجيح عن مجاهد في قول الله حصب جهنم قال حطبها. وروي عن ابن عباس أنه قرأه حصب بالضاد. حدثنا بذلك أحمد بن يوسف قال ثنا القاسم قال ثنا إبراهيم بن محمد عن عثمان بن عبد الله عن عكرمة عن ابن عباس أنه قرأها كذلك.³⁴

Bu örnekte de açıkça görülmektedir ki Irakî, Taberî’de uzun uzadıya ravileriyle beraber verilen rivayetleri çok kısa ve özlü bir formatta tefsirine dercetmektedir.

Örnek 3:

³³ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 110a

³⁴ Muhammed b. Cerir et-TABERÎ: a.g.e., XVII, 94

Enbiya Sûresi 104. ayette geçen “السَّجِّل” kelimesinin tefsirinde Irakî, bu kelimeyle ilgili görüşleri tefsirinin bütününde rivayetleri aktarma yolu olarak kullandığı “قِيلَ” lafzıyla verir.

Bu görüşler Taberî'nin tefsirinde sahabe ve tabiundan rivayet edilen görüşlerdir.

Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm'de geçen ifade:

(السَّجِّل) الصحيفة يطوى على ما فيها من الكتابة و قيل: ملك يكتب اعمال العباد وقيل: هو رجل إنسي كان يكتب لرسول الله صلى الله عليه وسلم.³⁵

Taberî'nin, *Câmiu'l-Beyan An Te'vili Âyi'l-Kur'an*, eserinde geçen ifadeler:

حدثنا ابن بشار قال ثنا مؤمل قال ثنا سفيان قال سمع السدي يقول في قوله يوم نطوي السماء كطي السجل قال السجل ملك. وقال آخرون السجل رجل كان يكتب لرسول الله صلى الله عليه وسلم. ذكر من قال ذلك حدثنا نصر بن علي قال ثنا نوح بن قيس قال ثنا عمرو بن مالك عن أبي الجوزاء عن ابن عباس في هذه الآية يوم نطوي السماء كطي السجل للكتب قال كان ابن عباس يقول هو الرجل. حدثني محمد بن عمرو قال ثنا أبو عاصم قال ثنا عيسى وحدثني الحارث قال ثنا الحسن قال ثنا ورقاء جميعا عن ابن أبي نجيح عن مجاهد قال السجل الصحيفة.³⁶

Rivayet yönünden *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm* ile *Câmiu'l-Beyan An Te'vili Âyi'l-Kur'an* arasındaki benzerliğe dair daha bir çok örnek verilebilir. Ancak bu kadarını vermekle iktifa ediyoruz.

Örneklerde de müşahade ettiğimiz gibi Irakî, rivayetlerin senet kısmını vermemekte; görüşün sahibini ise nadiren vermektedir. -Bunu sahabe ve tabiun nesline ait rivayetlerde fazlaca görüyoruz- Bu durum; rivayetleri verme açısından müellifin, tefsirinin genelindeki hakim bir tavrıdır.

³⁵ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 110b

³⁶ Muhammed b. Cerir et-TABERÎ: a.g.e., XVII, 100

2.2- İRAKÎ'NİN TEFSİRDEKİ METODU

2.2.1- RİVAYET YÖNÜNDEN TEFSİRİNİN ÖZELLİKLERİ

2.2.1.1- Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri:

“Kur'an” kelimesinin kökü ve bununla ilgili olarak manası hakkında farklı görüşler mevcuttur. “Kur'an” kelimesinin manası, kökünün hemzeli ve hemzesiz olarak iki farklı vecihte değerlendirilmiştir. Bu iki başlık altında İslam alimleri bir çok farklı görüş serdetmişlerdir. Ancak bu görüşler içerisinde muteber kabul edilen görüş “Kur'an” kelimesinin “قرا” kökünden türeyen, “غفران” vezninde mehmuz bir mastar olduğudur.³⁷

İstilahî olarak Kur'an-ı Kerim: “Hz. Peygambere vahiy yoluyla indirilmiş, Mushaflarda yazılmış, tevatürle nakledilmiş, tilavetiyle taabbüd olunan mu'ciz kelimadır.”³⁸

Kur'an; açık, anlaşılır, çelişkiden uzak, hem lafız hem mana yönünden birbirini doğrulayan ifadelere sahip bir kitaptır. Muhteviyatının insicamı mükemmel olan bu ilâhî kitabın doğru anlaşılabilmesi, O'nun “okunuşu” ile

³⁷ “Kur'an” kelimesinin muhtemel kök ve manalarıyla ilgili farklı görüşler için Bkz. İsmail CERRAHOĞLU: Tefsir Usulü (Ankara, 1989), 31-33

³⁸ Muhammed Abdülazim ez-Zerkanî, Menahilu'l-İrfan (Kahire, 1980), I, 19; İsmail CERRAHOĞLU: Tefsir Usulü, 34

de doğru orantılıdır. Çünkü Kur'an'ın bir yerinde mutlak olarak bulunan bir ifade başka bir yerde mukayyed; bir yerde muhtasar olan ifade diğer bir yerde mufassal; yine bir yerde umum ifade eden ibare başka bir yerde hususîleştirilmiş olarak bulunmaktadır. Bu noktada önemi tebaruz eden mesele: 'Kurân'ın bütüncül bir yaklaşımla ve ön yargısız okunmasıdır.' Daha açık bir ifadeyle Kur'an'ı tefsir etmede ilk önce Kur'an'ın -bir bütün olan- kendi söyleminden hareket etmek gerekmektedir. "Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri" olarak ifade edilen bu konu Kur'an'ın anlaşılması hususunda en elzem konulardandır. Hatta bu esas göz ardı edenlerin Kur'an'ı anladığından da söz edilemez.

Kur'an'ın bütünlüğünden uzak bir yaklaşım benimseyenlerin hatalarına dair örneklerin çok olmasına karşın; burada konunun önemini altını çizen çarpıcı bir örneği vermek yeterli olacaktır:

Halife Mehdî zamanında Basra kadısı olan Ubeydullah b. Hasen (ö. 168/784) zina edenlerin durumu hakkında :

"Her kim: "zina eden mü'mindir" derse isabet etmiştir. Her kim: "Kafirdir" derse o da isabet etmiştir. Bir başkası: "O zina eden ne mü'mindir ne de kafirdir, fakat fasıktır" derse o da isabet etmiştir. "O ne mü'mindir ne fasık, o münafıktır." Diyen doğrudur. Bir başkası "O kafirdir müşrik değildir" derse o da isabet etmiştir." "Kafir ve müşriktir." Diyen de isabet etmiştir. Çünkü Kur'an bütün bu manalara delalet etmektedir."³⁹

Kur'an'ın herhangi bir yerinde geçen bir ifade, kendisiyle lafız yönünden veya mana yönünden doğrudan veya dolaylı olarak alakalı ifadeler ile birlikte anlamlandırılmadığında ya da siyak sibak çerçevesi göz ardı edilerek tefsir edildiğinde bu tür çelişkili noktalara varılabilir.

³⁹ Muhammed b. Müslim İBN KUTEYBE: Hadis Müdafaası, 118, Çev., Hayri KIRBAŞOĞLU (İstanbul, 1989)

Bu ve benzer nedenlerden dolayıdır ki; “Kur’an’ın Kur’an’la tefsiri, başka bir ifadeyle Kur’an’ın kendi bütünlüğü içinde anlaşılması gerçeği, İslam’ın başlangıcından beri bilinen ve yeri geldikçe alimlerce önemi vurgulanan bir husustur. Peygamber de bu tür tefsirin ilk örneklerini vermiş ve bu örnekleriyle, Kur’an’ı yine Kur’an’la anlamının gereğine işaret etmiştir.”⁴⁰

Kur’an’ın Kur’an’la tefsirinden anlaşılan husus ise: “Kur’an’ın müfred lafızlarının, terkiplerinin ve ifadelerinin, Kur’an’ın bütünlüğü içinde diğer ilgili Kur’an pasajlarının yardımıyla açıklamasını; buna ilaveten Kur’an’daki konuların, muhataplarının zihinlerine yerleştirmeye çalıştığı kavramların terkîbi bir yaklaşımla Kur’anî bütünlük içerisinde incelenmesidir.”⁴¹

Kur’an’ın Kur’an’la tefsir ediliş şekilleri mutlak’ın takyidi; âmm’ın tahsis’i; mücmelin mübeyyen ile açıklanması; muhtasar ifadelerin mufassal ile tefsiri gibi yollarla olmaktadır.

Tarih içerisinde hiçbir müfessirin kendisinden uzak kalamadığı bu metot⁴² müfessir Irakî tarafından da en çok kullanılan metottur. Bu konuyu birkaç başlık altında inceleyeceğiz:

2.2.1.1.1- Mutlak- Mukayyed:

“Mutlak”: Gayr-ı muayyen bir ferdi ya da fertleri gösteren ve kendisinin herhangi bir sıfatla kayıtladığına dair delil bulunmayan lafızdır.⁴³ Örnek olarak; kitap, adam, kuş gibi ifadeler muayyen bir ferdi göstermeyen mutlak lafızlardır.

⁴⁰ Hâlis ALBAYRAK: Kur’an’ın Bütünlüğü Üzerine (İstanbul, 1996), 11

⁴¹ Hâlis ALBAYRAK: a.g.e., 43

⁴² Bkz. Hâlis ALBAYRAK: a.g.e., 12

⁴³ Zekiyyüddin ŞA'BAN: İslam Hukuk İlminin Esasları, 316, Çev., İ. Kâfi DÖNMEZ (Ankara, 2000); Ayrıca bkz. Sadreddin GÜMÜŞ: Kur'an Tefsirinin Kaynakları (İstanbul, 1990), 34

“Mukayyed”: Gayr-ı Muayyen bir ferdi veya fertleri göstermekle birlikte, kendisinin herhangi bir sıfatla kayıtladığına dair delil bulunan lafızdır.⁴⁴
Örnek: Değerli kitap, kırmızı tüylü kuş benzeri ifadeler mukayyed lafızlardır.

Kur'an'ı Kerim'de herhangi bir yerde “mutlak” olarak geçen ifade başka bir yerinde “mukayyed” olarak yer alır. Ayetler arasındaki bu ilişki birbirini tefsir eder mahiyettedir. Hemen hemen her tefsirde fazlasıyla yer alan bu konu *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*'de de işlenilmiştir. Konuyla alakalı Irakî'nin ifadelerinden birkaç örnek verecek olursak:

Örnek 1:

ولما نزلت (اتقوا الله حق تقاته) شقت على الصحابة و قلوا ايننا نطيع ان يتقى الله حق تقاته فنزلت (فاتقوا الله ما استطعتم) فقل: نسخها. وقيل: قيدت مطلقها. و قيل: تقوى الله حق تقاته المراد به ما كان مستطاعا اى ودوموا على الايمان حتي اذا جاء الموت صادفكم مؤمنين والا فالموت لا ينهي عنه.

“Allah'tan, ona yaraşır şekilde korkun”⁴⁵, ayeti inzal olduğunda (bu) sahabeye ağır geldi. Ve dediler ki: “Hangimiz Allah'tan hakkıyla korkmaya güç yetirebilir?” bunun üzerine “Gücünüz yettiğince Allah'tan korkun”⁴⁶ ayeti nazil oldu. Denildi ki: “Onu (önceki ayeti) neshetti.” Yine denildi ki: “Onun (önceki ayetin) mutlak'ını takyid etti.” Ve yine denildi ki: “Allah'tan gerektiği gibi korkmaktan murat, gücü nispetindedir. Yani ölüm gelinceye kadar iman üzere devam etmektir. (Ölüm) siz mü'min olduğunuz halde size uğrar ve ölüm ondan hiçbir şeyi engelleyemez.”⁴⁷

Örnek 2:

(قل يا عبادى الذين اسرفوا انفسهم) جنوا عليها بالإسراف في المعاصي. و قرا ابن مسعود (يغفر الذنوب جميعا لمن يشاء) و هذا الآية مطلقة في العفو كما تراه ليس فيها شرط توبة.

⁴⁴ Zekiyyüddin ŞA'BAN: a.g.e., 316

⁴⁵ Kur'an, Al-u İmran (3) 102

⁴⁶ Kur'an, Tegabun (64) 16

⁴⁷ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 21b

“De ki: Ey kendi nefisleri aleyhine haddi aşan kullarım!”⁴⁸: günah hususunda haddi aşarak kendi aleyhlerine kabahat işleyenler. İbn Mes’ud “يغفر الذنوب جميعا لمن يشاء” şeklinde okumuştur. Bu ayet, görüldüğü üzere affetme konusunda mutlaktır. Onda tövbe şartı yoktur.”⁴⁹

Örnek 3:

قوله (ومن يقتل مؤمنا متعمدا) قيل نزلت في مقيس بن ضبابة قتل اخوه وصولح على الدية و اخذها و رضي بها ثم وجد قاتل اخيه فقتله. فامر رسول الله صلى الله عليه و سلم بقتل مقيس و ان كان متعلقا باستار كعبة فوجد كذلك فقتل. و ابن عباس يرى ان القاتل عمدا لا يقبل توبته. و ظاهر كلام ابن زيد موافقة, و قال نزلت الآية الشديدة يعني (ومن يقتل مؤمنا متعمدا) بعد الهينة يعني قوله (و الذين لا يدعون مع الله الها اخر) الايات الثلاثة و كان قد ظن ان اية النساء ناسخة لاية الفرقان و هذا ليس بنسخ بل هو تفيد مطلق و التقدير: فجزاؤه جهنم خالدا فيها ان لم يتب.

“Kim bir mü'mini kasten öldürürse...” kavli; denildi ki: “(Bu ayet) Mikyes bin Dıbabe hakkında inmiştir. Kardeşi öldürülmüş ve diyetle anlaşılmış ve diyeti alıp ona rıza göstermiş sonra da kardeşinin katilini bulup onu öldürmüştür. (Bunun üzerine) Rasulullah (a.s.); Mikyes’in, velev ki (eman isteyerek) Kabe’nin örtüsüne sarılmış olsa bile öldürülmesini emretti. Böylece o bulundu ve öldürüldü.” İbn Abbas “Kasten bir kişiyi öldüren katilin tevbesinin kabul edilmeyeceği” görüşündedir. İbn Zeyd’in⁵⁰ sözünün zahiri buna uygundur. (O) dedi ki: Bu şiddetli ayeti kerime -yani “Kim bir mü'mini kasten öldürürse..” ayeti-, kolaylıktan -yani “Allah’tan başka bir ilaha yalvarmazlar..”⁵¹ ayeti ve akabindeki üç ayetten- sonra inmiştir. O, Nisa Sûresi’deki ayetin Furkan Sûresindeki ayeti nesh ettiğini zannetti. Halbuki bu nesh değil bilakis; mutlakın takyididir. Bu durumda takdir: “Tövbe etmediğinde onun cezası, içinde ebedî kalacağı cehennemdir.” Olur.”⁵²

⁴⁸ Kur’an, Zümer (39) 53

⁴⁹ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 204b-205a

⁵⁰ Harice bin Zeyd bin Sabit. Zeyd bin Sabit’in oğlu olup yukarıda verilen ifadeyi babasından nakletmiştir. Rivayetin farklı varyantları için Bkz. Muhammed b. Cerir et-TABERÎ: a.g.e., V, 220-221

⁵¹ Kur’an, Furkan (25) 68

⁵² Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 31a-31b

Örneklerde de görüldüğü üzere Irakî; tefsirinde, mutlak–mukayyed bağlamında, ayetler arasındaki ilişkiye değinmiş ve mutlak bir manada kullanılan bir lafzın takyid edildiğinde nasıl bir anlam kazanacağını da açıklamıştır.

2.2.1.1.2- Umum- Husus:

“Âmm”: Tek vaz’ ile tek bir manayı göstermek üzere konmuş bulunan ve muayyen bir miktarla sınırlı olmaksızın bu mananın kendisinde gerçekleştiği bütün fertleri kapsayan lafızdır.⁵³

“Hâs”: Tek bir manayı (bu mananın kendisinde gerçekleştiği fertleri) teker teker göstermek üzere konmuş lafızdır.⁵⁴

Kur’an’ı Kerim’de “umum” ifade eden lafızlar herhangi bir yolla tahsis edilebilir. Âmm ifadelerdeki tahsis ayetin içeriğinin, hükmünün vs. kimlerle alakalı olduğu konusunda fark ortaya çıkaracaktır. Bu da konuyla ilgili ayetin ya da ayetlerin daha iyi anlaşılmasında önemli bir etkiye sahiptir. Irakî’nin, umum-husus konusunu da tefsirinde fazlaca işlediğini müşahade etmekteyiz.

Müellifin, eserinde bu konuyla ilgili bulunan ifadelerine birkaç örnek vermek olursak:

Örnek 1:

(و لا تنكحوا المشركات حتى يؤمن) عام. مخصوص بقوله (والمحصنات من الذين اتوا الكتاب من قبلكم)

“İman etmedikçe müşrik kadınları nikahlamayın”⁵⁵ ayeti âmm’dır. “Daha önce kendilerine kitap verilmiş iffetli kadınları da (size helaldir)”⁵⁶ ayetiyle de hususileştirilmiştir.”⁵⁷

⁵³ Zekiyyüddin ŞA'BAN: a.g.e., 345

⁵⁴ Zekiyyüddin ŞA'BAN: a.g.e., 311

⁵⁵ Kur'an, Bakara (2) 221

Örnek 2:

(حرمت عليكم امهاتكم) هذا عام لم يدخله تخصيص و يدخل فيه امهات النسب و امهات الرضاعة و ان علون و كذلك الكلام في (بناتكم) و كذلك الاخوات الاسقاء و من الاب او الام من النسب و الرضعة...

“*Analarınız size haram kılındı.*”⁵⁸ Bu umumîdir. Tahsise girmez. Bu lafzın içrisine Nesebten anneler ve süt anneler ve bunların anaları da girer. “*Kızlarınız*” kavli de böyledir. “*Kız kardeşler*” de böyledir. Neseb olarak veya süt yoluyla; anne veya babadan olan kız kardeşler...”⁵⁹

Örnek 3:

(من كفر بالله من بعد ايمانه) منشرح القلب بكفره فعليه غضب. والشرط الثاني وهو قوله (من شرع بالكفر) مُخَصَّصٌ لعموم الاول وهو قوله (من كفر) ولهذا اتخذ جوابهما.

““*Kim iman ettikten sonra Allah'ı inkar ederse...*” kalbi onun küfrüne açılmıştır ve onun üzerine (Allah'ın) gazabı vardır. İkinci şart (cümlesi) “*Kim kalbini küfre açarsa...*” kavlidir. Bu, ilk şart cümlesinin umumunun -ki o “ من ” kavlidir- tahsis edicisidir. Bundan dolayı bu ikisinin cevabını (tek) yaptı.”⁶⁰

Örneklerde de görüldüğü üzere umuma şamil ifadeler başka bir nassla hususîleştirilebiliyor ve sonuç olarak ayetin mana ve hükmüne muhatap olanlar da farklılaşıyor. Bundan dolayıdır ki kişinin dinî olarak nelere muhatap olduğunu bilmesi açısından umum-husus konusu büyük bir önem arz etmektedir.

Konu ile alakalı olarak Irakî'nin *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm* eserinde benzer örneklere çokça rastlamaktayız.⁶¹ Bu da bize Irakî'nin genel manada

⁵⁶ Kur'an, Maide (5) 5

⁵⁷ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 13a

⁵⁸ Kur'an, Nisa (4) 23:

⁵⁹ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 27a

⁶⁰ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 85b

⁶¹ Bkz. Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 49b, 57b, 106b, 116b, 131b, 134b, 147b

Kur'an'ın Kur'an'la tefsirini özel manada ise bu konuyu önemseydiğini göstermektedir.

2.2.1.1.3- Siyâk-Sibâk Çerçevesi:

Siyâk-sibâk; herhangi bir ifadeden önceki ve sonraki ifadelerdir.⁶² Bir ifadeyi anlamlandırmada o ifadenin öncesi ve sonrası büyük bir öneme sahiptir. Eğer herhangi bir metin, siyâk-sibâk çerçevesi göz ardı edilerek okunursa o metnin doğru anlaşılmasında karşımıza büyük engellerin çıkması da olağandır.

Bundan dolayı Kur'an'ın bir yerindeki ifade yahut cümlesinin, öncesi ve sonrasıyla ilişkilendirilmeden mücerret olarak ele alınması Kur'an-ı Kerim'in yanlış yorumlarına yol açan en bariz hatalardandır. Tesbit edebildiğimiz kadarıyla da Irakî bu hataya düşmemeye dikkat etmiş ve tefsirinin farklı bir çok yerindeki yorumlarında siyak-sibak çerçevesini göz önüne almaya çalışmış ve konuyla alakalı birçok örnek bize sunmuştur.

Müellifin siyak-sibak konusu ile alakalı yorumlarına birkaç örnek vermek olursak:

Örnek 1:

(قل لا اسالكم عليه) اى على التبليغ و يدل عليه السياق.

“De ki: Onun için sizden (bir ücret) istemiyorum”⁶³ yani tebliğ görevimden dolayı. Bu (manaya) siyak delalet etmektedir.”⁶⁴

Örnek 2:

(افمن كان على بينة من ربه) اى كمن ليس كذلك لان السياق يدل عليه كقوله (افمن شرح الله صدره للاسلام) الآية.

⁶² Bkz. Halis ALBAYRAK: Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine, 46

⁶³ Kur'an, En'am (6) 90

⁶⁴ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 44a

“‘*Rabbi tarafından açık bir delile dayanan kimse midir?*”⁶⁵ yani, Rabbi tarafından açık bir delile dayanan kimse, böyle olmayan gibi midir? Çünkü buna “*Allah’ın, gönlünü İslam’a açtığı kimse (Rabbinden bir nur üzere) değil midir?*”⁶⁶ ayetinde olduğu gibi siyak delalet eder”⁶⁷

Benzer birçok örnekte de görüleceği üzere⁶⁸ Irakî, ayeti anlamlandırırken ayetin önce ve sonrasını da dikkate alarak yorum yapmaktadır.

2.2.1.1.4-Tefsir Ettiği Ayetteki Manayı Teyid Eden Ayeti Şahit Getirmesi:

Kur’an-ı Kerim’de, bazen bir konu farklı yerde bulunan bir çok ayette ele alınmaktadır. Bir konu hakkında bazen aynı, bazen de farklı lafızlarla Kur’an’da zikredilen ayetler, konu çerçevesinde yek diğerini teyid eder mahiyettedir. Bu, Kur’an-ı Kerim’in tefsirini yapanların önemseydiği ve tefsirlerinde kullandıkları bir husustur.

Irakî de bu tür ayetleri birbirini teyid edecek şekilde tefsirinde ele almıştır.

Örnek 1:

(و قالوا قلوبنا غلف) ای علیهم غطاء و غشاء تمنع من فهم ما يقولون كقوله (و قالوا قلوبنا في اكنة) الاية وقيل معناه: قلوبنا اوعية للعلم فمنعنا منه ما نغيبنا عما جئت به.

“*Dediler ki: ‘kalplerimiz perdelidir.’*”⁶⁹; yani onun üzerinde söylenileni anlamaktan men eden bir örtü, perde vardır. “*Dediler ki: ‘Bizim kalplerimiz*

⁶⁵ Kur’an, Hud (11) 17

⁶⁶ Kur’an, Zümer (39) 22

⁶⁷ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 68a

⁶⁸ Örnekler için Bkz. Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 30a, 84a, 134b, 166b

⁶⁹ Kur’an, Bakara (2) 88

*kapalıdır*⁷⁰ ayetindeki gibi. Denildi ki: Onun manası: “Kalplerimizde bizi ilimden men eden ağırlıklar vardır. Biz senin getirdiklerini bilmiyoruz.”dur.”⁷¹

Örnek 2:

Nisa Sûresi 165. ayeti açıklarken, ayetin mefhumu ile ilgili başka ayetleri de hemen serdederek manayı kuvvetlendirmektedir:

(لئلا يكون للناس على الله حجة) : فيقولوا ما جئنا من بشير ولا نذير . (وما كنا معذبين حتى نبعث رسولا) (ولو انا اهلكناهم بعذاب من قبله...) الى اخر السورة

“Bize müjdeleyici ve korkutucu bir şey gelmedi” diyerek, “İnsanların Allah’a karşı hüccetinin olmaması için...”⁷²: “Biz bir peygamber göndermedikçe kimseye azab edici değiliz.”⁷³ “Eğer biz bundan önce onları bir azab ile helak etseydik...”⁷⁴den (Ta-Ha) Sûre(si)nin sonuna kadar.^{75,76}

Örnek 3:

(لو تسوى بهم الارض) اي صاروا ترابا كقوله (و يقول الكافر يا ليتني كنت ترابا) وقيل: تودون لو انشقت الارض وابتلعتهم او لو سويت الارض المنخفضة بجثثهم.

“Keşke yerle bir olabilselerdi.”⁷⁷ Yani, toprak olmayı isterler. Cenab-ı Hakk’ın: “Ve kafir: “Ne olaydı keşke toprak olsaydım” der.”⁷⁸ kavlinde olduğu

⁷⁰ Kur’an, Fussilet (41) 5

⁷¹ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 7a

⁷² Kur’an, Nisa (4) 165

⁷³ Kur’an, İsra (17) 15

⁷⁴ Kur’an, Ta-Ha (20) 134

⁷⁵ “Eğer biz, bundan (Kur’an’dan) önce onları bir azapla helâk etseydik, muhakkak ki şöyle diyeceklerdi: Ya Rabbi! Bize bir elçi gönderseydin de, şu aşağılığa ve rüsvaylığa düşmeden önce âyetlerine uysaydık! De ki: Herkes beklemektedir: Öyle ise siz de bekleyin. Yakında anlayacaksınız; doğru düzgün yolun yolcuları kimmiş ve hidayette olan kimmiş!” (Kur’an, Ta-Ha (20) 134, 135)

⁷⁶ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 34a

⁷⁷ Kur’an, Nisa (4) 42

⁷⁸ Kur’an, Nebe (78) 40

gibi. Denildi ki: Onlar arzın yarılmasını ve kendilerini yutmasını ya da cüsselerinin, ‘alçalmış yer’ ile bir olmasını isterler.”⁷⁹

Örneklerde görüldüğü gibi Irakî, ayetleri tefsir ederken ayette ifade edilen manayı destekler mahiyetteki ayetleri de şahit getirerek yorum yapmaktadır. Şahit getirdiği ayetlerdeki ifadelerin bazıları, tefsirini ele aldığı ayetlerdekilere farklıdır. Bu da kimi yerlerde ayeti anlama açısından fayda temin etmektedir.

2.2.1.1.5- Ayet İçerisindeki Belirli Bir Kelime Veya İfadeyi, Mana İle İlgili Başka Ayetlerle İlişkilendirerek Açıklaması:

Yalnızca Arapça değil hemen hemen bütün dillerde eş anlamlı kelimeler vardır. Bunun yanında bir kelimenin kullanıldığı bir çok anlam da olabilir. Kur’an-ı Kerim’deki ifadelere de bu şekilde bakıldığında aynı kelimenin farklı yerlerde farklı manalarda kullanıldığı gibi kimi kelimelerin ‘Şer’i’ bir anlam kazandırılıp -sözlük manasından çıkarılarak- kullanıldığına da rastlamaktayız. Bu durumu müfessirlerin tefsirlerinde ele aldıklarını müşahade etmekteyiz.

Irakî de bu konuya örnek olabilecek verilere tefsirinde yer vermiştir.

Örnek1:

(الذين يظنون) اي يستيقنون. كقوله (ورا المجرمون النار فظنوا انهم مواقعها) اي انهم ملاقوا جزاء ربهم وانهم الي دار جزائه راجعون.

⁸⁰الذين يظنون“ yani: yakînen gören demektir. “*Günahkarlar cehennemî görünce, oraya atılacaklarını anladılar (yakînen gördüler)*”⁸¹ yani Rablerinin (onların yaptıklarına) karşılık olarak (oraya) atılacaklar ve yaptıklarının karşılıklarını alacakları yere dönecekler”⁸²

⁷⁹ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 28a

⁸⁰ Kur’an, Bakara (2) 46

⁸¹ Kur’an, Kehf (18) 53

⁸² Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 5a

Sözlükte “ظن” kelimesi -ilk olarak- “şüphelenmek, zannetmek” manasına gelmektedir. Ancak cümle içerisinde kullanıldığı yer ve şekil, bu kelimenin “kesin olarak bilme” anlamını iltizam etmektedir. Örnekteki ayette⁸³ de, birinci mana değil de siyak-sibak açısından ikinci mana tercihe daha layıktır. Burada, manayla ilgili olarak ortaya çıkabilecek sorunları önlemek için Irakî, kelimenin bu manasının kullanımını destekleyen Kehf Sûresi 53. ayeti delil getirir.

Örnek 2:

(فتيمموا) اى اقصدا. كقوله (تيمموا الخبيث منه تنفقون..) اى تقصدوا...

⁸⁴“فتيمموا” yani; yönelin, kastedin. “*Kötü bir malı infak etmeye yönelmeyin*” ayetinde olduğu gibi.”⁸⁵

Nisa Sûresi 43. ayette “فتيمموا” ibaresinin devamında teyemmünün nasıl yapılacağı açıklanıyor. Dolayısıyla bu kelimeye lugavî anlamından ayrı olarak şer’î bir anlam yükleniyor. Ve ayetteki ifade bu şer’î anlamıyla anlamlandırılıyor. Irakî burada kelimenin lugavî manasının ne olduğunu başka bir ayetle delillendirerek ortaya koyuyor. Bunu ortaya koymasındaki amacın iki yönü olabilir: 1. Şer’î manadaki “teyemmüm”ün lugavî manadakiyle benzerliğinin ortaya konulması. 2. İki ayetteki aynı ifadenin farklı manalarının olduğunun ortaya konulması.

Örnek 3:

...وكثر استعمال (الخذ) في القرآن في العقوبة (فخذهم اخذة رابية) (فخذناهم اخذ عزيز مقتدر) (وكذلك اخذ ربك) (واخذه الله نكال الآخرة والاولي) (فخذناه وجنوده فنبذناهم)

⁸⁶“الخذ” kelimesi Kur’an’da cezalandırma manasında çok kullanılır. “O(c.c.) da, onları pek şiddetli bir şekilde yakalayiverdi.”⁸⁷, “Biz de onları güç

⁸³ Kur’an, Bakara (2) 46

⁸⁴ Kur’an, Nisa (4) 43

⁸⁵ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 28b

ve kudretimize layık bir şekilde yakaladık.”⁸⁸, “Rabbinin cezalandırması (yakalaması) böyledir.”⁸⁹, “Allah (c.c.) onu dünya ve ahiret azabıyla cezalandırdı.”⁹⁰, “Onu ve ordularını yakalayıp (denize) attık.”^{91»92}

2.2.1.1.6- Kapalı Olan Manayı Açıklamak İçin Ayetlerden Delil Getirmesi:

Allah, Nisa Sûresi 171. ayette ehl-i kitabın Hz. İsa hakkında yanlış inançlara kapılmamalarını ifade ettikten sonra O’nun Allah’ın (c.c.) Rasulü olduğunu söyler ve ardından Hz. İsa için “O’ndan bir ruhtur.” ifadesini kullanır. Ayetteki bu kapalı ifadeyi Irakî şu ifadelerle açıklar:

(روح منه) ای من عنده كقوله (و سخر لكم ما في السموات وما في الارض جميعا منه)

“..O’ndan bir ruhtur..”: yani “O (c.c.) göklerde ve yerde ne varsa hepsini, onun katından (bir lütuf olmak üzere) size boyun eğdirmiştir.”⁹³ Kavlindeki gibi “O’nun (Allah’ın) katından” demektir.”⁹⁴

Bu örnekte görüldüğü üzere iki ayet arasındaki benzer ifadelerden (=منه) yola çıkarak ilk ayette Hz. İsa’nın “Allah’tan bir ruh” olmasının zihinlerdeki kapalılığını, açık bir şekilde anlaşılabilir bir örnekle tevil ediyor.

Yine, Bakara Sûresi 11. ayetteki “yer yüzünde fesat çıkarma”dan neyin kastedildiği konusundaki kapalılığı, Bakara 30 ve Bakara 205. ayetlerle ilişkilendirerek şöyle açıklar:

و الفساد في الارض العمل بالمعاصي و يطلق كثيرا في سفك الدماء و افساد الزراعات لقوله (أتجعل فيها من يفسد فيها ويسفك الدماء) و قوله (وإذا تولى سعى في الأرض ليفسد فيها...)

⁸⁶ Kur’an, Al-i İmran (3) 11

⁸⁷ Kur’an, Hakka (69) 10

⁸⁸ Kur’an, Kamer (54) 42

⁸⁹ Kur’an, Hûd (11) 102

⁹⁰ Kur’an, Naziat (79) 25 (Bu ayeti yazarken ayetin başlangıcını “vav” harfi ile yapmış ancak mushafta “fâ” harfi ile başlıyor.)

⁹¹ Kur’an, Zariyat (51) 40; Kur’an, Kasas (28) 40

⁹² Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 18a

⁹³ Kur’an, Casiye (45) 13

⁹⁴ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 34b

“الفساد في الارض”: İsyana, kargaşaya dair işlerdir. “*Orada fesad çıkaracak ve kan dökcek biri mi yaratacaksın?*”⁹⁵ ve “*O, dönüp gitti mi yeryüzünde ortalığı fesada vermek, ekinleri tahrip edip nesilleri bozmak için çalışır*”⁹⁶ ayetlerinde geçtiği üzere, çoğunlukla kan dökmek ve zirai alanların ifsadına ıtlak olunur.”⁹⁷

Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim'de bu konuyla alakalı bir çok örneğe rastlayabiliriz.⁹⁸ Daha önce de ifade ettiğimiz gibi burada sunduğumuz bu örnekler, Irakî'nin Kur'an'ı Kur'an'la tefsir etmeye verdiği önemi göstermektedir.

2.2.1.2- Kur'an'ın Sünnetle Tefsiri

Sünnet, sözlük anlamı olarak “alışılmış yol” demektir.⁹⁹ İstilahî olarak ise “Sünnet” kavramı farklı şekillerde tanımlanmıştır. Bu tanımlar içerisinde çalışmamızda esas olarak aldığımız tanım şudur: “Sünnet, Hz. Peygamber'den nakledilen söz, fiil ve takrirleridir.”¹⁰⁰

⁹⁵ Kur'an, Bakara (2) 30

⁹⁶ Kur'an, Bakara (2) 205

⁹⁷ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 2b

⁹⁸ Bkz. Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 36b, 45b, 131b

⁹⁹ Bkz. Cemaleddin Muhammed b. Mükerrrem İBN MANZUR: Lisanu'l-Arab, 's-n-n' maddesi, II, 220-224

¹⁰⁰ Zekiyyüddin ŞA'BAN: a.g.e., 71

Kaynaklarda “Hadis” ve “Sünnet” kavramları arasındaki farklara değinilse de¹⁰¹ müteahhirîn hadisçiler¹⁰² ve fıkıhçıların kabul ettiği gibi¹⁰³ “Sünnet” ve “Hadîs”i -yukarıdaki tanımını baz alarak- eşanlamli olarak kullanacağız.

Sünnet İslam düşüncesinde teşrî kaynaklarından biridir. Kur’an-ı Kerim’den sonra Kur’an tefsirin en önemli kaynağıdır.

Sünnet, tarih boyunca bir çok yönden tenkide tutulmuş, sünnete ittiba konusunda farklı bir çok görüş ortaya çıkmış, sünnetin kaynaklık değeri hususunda da aykırı çıkışlar olagelmıştır. Bu görüşlerin ifrat ve tefrite varanlarını bir kenara koyacak olursak, İslamî ilimler açısından “Sünnet” ile alakalı temel problemin, mantikî anlamıyla sünnetin doğruluk ya da yalan olması meselesi değil, aksine sıhhat ve gerçekten söylenip söylenmeme meselesi olduğu görülür.¹⁰⁴ Bu ise sünnetin bize kendileri vasıtasıyla ulaştığı ravilerle ilgili bir konudur. Zaten Hz. Peygamber’e nispeti sabit ve sahih olan sünnetin, Allah’ın; Kur’an’da, Rasul’e itaatı zikrettiği ayetlere¹⁰⁵ istinaden kabul edilmesi zorunludur.¹⁰⁶

Şu bir gerçektir ki peygamberler Allah’tan aldıkları vahiy ile -ki vahiy, metlûv ve gayr-ı metlûv olmak üzere iki grupta mütalaa edilir¹⁰⁷- insanlar arasından seçilmiş kimselerdir. Peygamberlerin temel görevi ise kendilerine inzal olunan ayetleri tebliğ ve teybin etmektir. Peygamberler dinî emirlerin gerek tebliği ve gerekse açıklanması konusunda ise tamamen Allah’ın (c.c.) koruması altındadırlar.¹⁰⁸ Dinî hükümlerin teşriinde otorite olmalarına karşın

¹⁰¹ Bkz. İ. Lütfi ÇAKAN: Hadis Usulü (İstanbul, ts.), 25-26; Subhi es-SALİH: Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları, 1-7, Çev. M. Yaşar KANDEMİR (Ankara, 1973)

¹⁰² Bkz. Subhi es-SALİH: a.g.e., 1

¹⁰³ Bkz. Sadreddin GÜMÜŞ: a.g.e., 45

¹⁰⁴ Bkz. M. Âbid el-CABİRİ: Arap-İslam Kültürünün Akıl Yapısı, 156, Çev., Burhan KÖROĞLU, Hasan HACAK, Ekrem DEMİRLİ (İstanbul, 1999); Sadreddin GÜMÜŞ: a.g.e., 144

¹⁰⁵ Kur’an, Maide (5) 92; Nisâ (4) 65, 80; Âl-u İmrân (3) 31; Ahzâb (33) 36; Nur (24) 63 v.d.

¹⁰⁶ Zekiyyüddin ŞA'BAN: a.g.e., 79

¹⁰⁷ Ebu Hâmid Muhammed bin Muhammed el-GAZALÎ: İslam Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi, I, 197, Çev. Yunus APAYDIN (Kayseri, 1994)

¹⁰⁸ Kur’an, Maide (5) 67

meydana gelen hatalarda uyarıldıkları da vakidir.¹⁰⁹ Dinî meseleler ile ilgili bu muhteşem kontrol mekanizmasının varlığı bize göstermektedir ki peygamberlerin din hakkında söylemiş olduğu şeyler kat'idir.

Bu noktadan hareketle Hz. Peygamber'in Kur'an'ı açıklama sadedinde olan fiil, kavl ve takrirleri bağlayıcıdır. Bundan dolayı "Sünnet", Kur'an'ın anlaşılmasında başvuru kaynağı olmuş, İslam bilginlerinin hemen hepsi sünneti Kur'an'ın tefsirinde ikinci önemli kaynak olarak kabul etmişlerdir.

Abdülkerim bin Ali el-Irakî'nin de tefsirinde "Sünnet"e fazlaca yer verdiğini görmekteyiz. Bununla beraber, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*'de hiçbir hadîs kitabının ismi geçmemektedir. Yalnız bir yerde sunmuş olduğu hadîsin "Sahihayn"dan¹¹⁰ aldığını ifade etmektedir. Ayrıca; Irakî, eserine aldığı hadîslerin ravilerini aktarmamakta ve eserinde yer alan hadîslerin sadece birkaçının sıhhat derecesini açıklamaktadır. Her hangi bir yerde bir hadîs'e değinecek olduğunda aşağıdaki örneklerde de görüleceği üzere "Nebi (a.s.) ..." dedi." ya da "Hadîste ..." denilmektedir." Kalıbıyla hadîsi aktarmaktadır. Tesbit edebildiğimiz kadarıyla bazı ayetlerin tefsirinde yer verdiği ifadenin hadîs olduğunu da açıklamamaktadır.

Tahricini yaptığımız hadîsleri baz aldığımızda ise Irakî'nin, eserine aldığı hadîsler genel olarak Kütüb-i Sitte de bulunmakla birlikte hadîslerin çoğunluğu sahih hadîstir.

Hadîsleri aktarmada böyle bir yöntemi takip eden Irakî'nin, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm* adlı eserinde "Kur'an'ın Sünnet ile tefsiri" konusunda yer verdiği hususlara birkaç başlık altında değineceğiz.

2.2.1.2.1- Kur'an'ın Belirli Bir Ayetini veya Bölümünü Tefsir Eden Sünneti, İlgili Yerde Zikretmesi:

Örnek 1:

¹⁰⁹ Bkz. Kur'an, Abese (80) 1-10; Enfal (8) 67, 68

¹¹⁰ Buharî ve Müslim

(وانى اعيذها بك و ذريتها) روي عن النبي صلى الله عليه و سلم انه قال : ما من مولود الا و يمسسه الشيطان غير مريم و ابنها لانه جعل بينه و بينها حجابا فاراد الشيطان الطعن عند ولادة كل واحد منهما فطعن في الجباب ولم يصل ثم تلا : (وانى اعيذها بك و ذريتها من الشيطان الرجيم)

“O’nu ve zürriyetini korumanı diliyorum.”¹¹¹ Nebî (a.s.)’den şöyle dediği rivayet edildi: “Yeni doğan her çocuğa şeytan dokunur. Meryem ve oğlu hariç; çünkü, Allah (c.c.), şeytanla O’nun (Meryem) arasına bir perde koydu. Şeytan o ikisinden her birinin doğumunda o perdeyi delmek istediğinde perdeyi delmeyi başaramadı ve ulaşamadı.” Sonra Nebî (a.s.): “O’nu ve neslini kovulmuş şeytandan korumanı diliyorum.” Ayetini okudu.”¹¹²

Örnek 2:

Hucurat Sûresi 12. ayette geçen “gıybet” konusunun yorumunda şu hadis-i şerife yer vermektedir:

سئل رسول الله صلى الله عليه وسلم عن الغيبة فقال: ان تذكر اخاك بما يكره فان كان فيه فقد اغتبتته و ان لم يكن فيه بهتته.

“Rasulullah’a (a.s.) gıybetten sordular: O da: “Kardeşini onun hoşuna gitmeyecek bir şekilde konuşmandır. Eğer konuştuğun şey onda var ise gıybet etmiş olursun. Eğer ki o vasıf onda yok ise o zaman sen ona iftira atmış olursun” dedi.”¹¹³

Örnek 3:

وروى ان النبي صلى الله عليه و سلم قال ذات ليلة: ليت حارسا يحرسني الليلة. فجاء الزبير بن العوام عليه سلاحه فقال النبي صلى الله عليه و سلم: من هذا؟ قال: انا الزبير جئت لاحرسك فلما كان

¹¹¹ Kur’an, Al-u İmrân (3) 36

¹¹² Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 19a; Muhammed b. İsmail el-BUHARÎ (Beyrut, 1998), “Kitabu Tefsiru’l-Kur’an” 55

¹¹³ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 240a-240b; MÜSLİM İbnu’l-Haccâc, el-Camiu’s-Sahih, “Kitabu’l-Birr ve’s-Sıla” 20 Çev. Mehmet SOFUOĞLU (İstanbul, 1988)

بعض الليل اخرج النبي صلى الله عليه وسلم راسه من القبة و قال: ايها الحارس اذهب فقد عصمني الله و تلا (و الله يعصمك من الناس) يعني القتل بايديهم.

“Rivayet olunduğuna göre Nebi (a.s.) bir gece: “Keşke geceleri beni koruyan bir muhafız olsa” dedi. Bunun üzerine Zübeyr bin Avam silahıyla (O’nu korumaya) geldi. Nebi (a.s.): “Kim ol!” dedi. Zübeyr: “Ben Zübeyrim seni korumaya geldim” cevabını verdi. (Daha sonra) gecenin bir bölümünde Nebi (a.s.) kümbetten başını çıkararak: “Ey muhafız gidebilirsin. Beni Allah koruyor” dedi ve “Allah seni insanlardan koruyacaktır.”¹¹⁴ -yani onların elinde ölmekten seni koruyacaktır- Ayetini okudu.”¹¹⁵

2.2.1.2.2- Kur’an’ı Tefsir Ederken Yapmış Olduğu Yorumu Teyid Eden Sünneti Zikretmesi:

Irakî, bazen bir ayeti tefsir ederken bir yoruma meyleder ve meylettiği bu yorumu Hadîs ile destekler:

Örnek 1:

... بدا بالطائفين لاختصاص الطواف بما حول البيت من حرمة ثم بالعكوف لانه مختص بالمساجد ولا يختص بالكعبة ثم بالركع و السجود الذين لا يختصيان بالكعبة و لا بالمساجد كما قال عليه السلام : جعلت لي الارض مسجدا و طهورا.

“Tavaf’ı, kutsallığından dolayı Kabe’nin etrafında dönmeye has kıldığı için ‘et-Taifine’ ile başladı. Sonra “ukûf (kendini ibadete verenler)” geldi; çünkü, o Kabe’ye değil, mescitlere has kılınmıştır. Daha sonra ise “ruku ve secde edenler”(söylendi). Bu ikisi (ruku ve secde) ne sadece Kabe’de ne de sadece mescidlerde yapılır. Rasulullah(a.s.)’in: “Yeryüzü benim için mescid ve temiz kılındı.” Hadis-i şerifindeki gibi.”¹¹⁶

Örnek 2:

¹¹⁴ Kur’an, Maide (5) 67

¹¹⁵ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 38b

¹¹⁶ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v.9a (Bakara 125. ayetin tefsiri)

(واستعينوا بالصبر) عند المصائب . و قيل : بالصبر على الصلاة و مد او متها كقوله (وامر اهلك بالصلاة و اصطر علىها) وقيل : اذا اصابكم شدة فافزعوا الى الصلاة و الصبر و كان النبي صلى الله عليه و سلم اذا ا حربه امر فزع الى الصلاة . (وانها) وان الاستعانة . وقيل : وان الصلاة . و انما لم يكبر على الخاشعين ولم يثقل عليهم لما يجدون من حلاوة المناجاة و قال النبي صلى الله عليه و سلم : جعلت قرعة عيني في الصلاة .

“Allah’tan sabır ve namaz ile yardım isteyin.”¹¹⁷: Musibet geldiği zaman, ona devam etme ve onu uzatmada namaza sabır göstermektir (ona devam etmektir). “Ailene namazı emret, kendin de sabırla ona devam et.”¹¹⁸ Ayetinde olduğu gibi. Denildi ki başınıza bir musibet geldiğinde namaza ve sabra yönelin. Nebi (a.s.) de işi onu sıktığında (iş i zorlaştığında) kendini namaza verirdi. “Muhakkak ki o (وانها)”; Allah’tan(c.c.) yardım dilemektir. O’nun namaz olduğu da söylendi. (O), Allah’tan(c.c.) korkanlara zor gelmez. Münacatın tadını buldukları zaman onlar üzerine bir ağırlık yapmaz. Nebi (a.s.) namaz hakkında: “(O), Gözümün nuru kılındı.” Buyurdu.”¹¹⁹

2.2.1.2.3- Ayetteki Manayı Te’kid İçin Sünneti Şahit Olarak Sunması:

Örnek 1:

Hayatı boyunca kötülük yapıp ölüm anında tevbe edenlerle ilgili olan Nisa Sûresi 18. ayetin tefsirinde, ayetle aynı manayı ifade eden şu hadîs-i şerifi naklediyor:

(حتي اذا حضر احدهم الموت) اي بالغرغرة و في الحديث : ان الله يقبل توبة العبد ما لم يغرغر . فاذا حضر اسباب الموت لم يقبل من الكافر ايمانه ولا من المؤمن توبته .

“Ölüm onlardan birine gelip çattığında”¹²⁰ yani; can boğaza geldiğinde... Bir hadiste: “Muhakkak ki Allah (c.c.) canı boğazına gelmemiş kulun tövbesini

¹¹⁷ Kur’an, Bakara (2) 45

¹¹⁸ Kur’an, Ta-ha (20) 132

¹¹⁹ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 5a

¹²⁰ Kur’an, Nisâ (4) 18

kabul eder.” (buyrulmaktadır.) Ölümün sebepleri meydana geldiğinde (ölüm anı yaklaştığında) kafirden imanı; mü’minden de tövbesi kabul edilmez.”¹²¹

Örnek 2:

(لهتم طائفة منهم ان يضلوك) اي يحملوك على التحامل بزيد السمين ثم جمع اصحاب طعمة يشاورون فنزلت (لاخير في كثير من نجواهم الا من امر بصدقة او معروف او اصلاح بين الناس) و في الحديث : كلام ابن ادم كله عليه لا له الا امر بمعروف او نهى عن منكر او ذكر الله.

“...Bir topluluk seni saptırmaya yeltenmişti...”¹²² yani Zeyd es-Semîn hakkında tarafgir olman için çalıştılar. Sonra Tuğme’nin arkadaşları toplandı ve müşavere ettiler ve (onlar hakkında) “Onların fısıldaşmalarında bir hayır yoktur. Ancak bir sadaka yahut bir iyilik yahut da insanların arasını düzeltmeyi isteyen müstesna..”¹²³ Ayeti inzal oldu. Bir Hadîs’te de: “Adem oğlunun bütün konuşmaları lehine değil, aleyhinedir. Ancak iyiliği emretmesi, kötülükten nehyetmesi yahut Allah’ı zikretmesi müstesna.” Buyrulmaktadır.”

124

Örnek 3:

(فاذكروني) في الرخا (اذكركم) في الشدة. او فاذكروني بالتبجيل والتعظيم اذكركم مثله و في الحديث فيما يرويه النبي صلى الله عليه و سلم عن ربه سبحانه تعالى : من ذكرني في ملا ذكرته في ملا خير منه و من تقرب مني شبرا تقربت منه ذراعا من اتاني يمشى اتيته هرولة.

“Beni bollukta anın ki ben de sizi, siz zorlukta iken anayım. Veya; siz beni saygı ve ta’zimle anın ki ben de sizi bir misli ile anayım. Rasulullah’ın (a.s.) Rabbinden rivayetle gelen bir hadiste Allah (c.c.): “Kim beni bir topluluk içinde anarsa ben de onu, onunkinden daha hayırlı bir cemaat içinde anarım.

¹²¹ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 26a

¹²² Kur’an, Nisâ (4) 113

¹²³ Kur’an, Nisa (4) 114

¹²⁴ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 32a

Kim bana bir karış yaklaşırsa ben ona bir arşın yaklaşıyorum. Kim bana yürüyerek gelirse ben ona koşarak giderim.” Buyuruyor.”¹²⁵

2.2.1.2.4- Ayetin Tefsirini Yaparken Hadisi Zikretmeksizin Hadiste Verilen Manayı Sunması:

Fatiha Sûresi'nin sonunda geçen “kendilerine gazap edilmiş” ve “sapıtmış”ları Irakî, şöyle açıklar:

المغضوب عليهم: اليهود. والضالون: النصارى.

“Kendilerine gazap edilmiş kimseler: Yahudiler; Sapıtanlar ise: Hıristiyanlardır.”¹²⁶

Tirmizî'nin (ö. 209/827), Adiyy bin Hâtim tarikiyle rivayet ettiği uzun bir hadiste Rasulullah'tan (a.s.) benzer bir ifadenin nakledildiğini görmekteyiz.¹²⁷ Yazar, burada hadisin manasını ilgili yerde zikretmiş fakat bunun bir hadis olduğunu açıklamamıştır. Müellifin, rivayet hususundaki bu tavrını -daha sonraki sayfalarda da görüleceği üzere- hem sahâbe sözlerinde hem de tabiin sözlerinde görmekteyiz.

Benzer bir duruma Kevser Sûresi'nin tefsirinde rastlamaktayız. “Kevser”in ne olduğu hususunda Irakî şu birkaç görüşü sunmaktadır:

و قيل الكوثر نهر في الجنة و قيل ماؤه اشد بياضا من اللبن و احلا من العسل حافظه الزبرجد و اوانيه من فضة عدد نجوم السماء لا يظما من شرب منه ابدا...

“Denildi ki: Kevser; cennette bir nehirdir. Ve yine denildi ki: onun suyu sütten ak ve baldan tatlıdır, onun kenarları zebercettendir. Kapları

¹²⁵ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., 10a, 10b (Bakara 152. Ayetin tefsiri)

¹²⁶ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 1b

¹²⁷ Muhammed b. İsa et-TİRMİZÎ: “Tefsir” 2, h.no: 3128, 3129, Çev. O. Z. MOLLAMEHMET-OĞLU, (İstanbul, ts.)

gümüştendir ve (o kapların) sayısı gökyüzünün yıldızları kadardır. Ondan bir kere içen bir daha ebediyen susamaz...”¹²⁸

Bu ifadeler aslında Hz. Rasulullah’ın (a.s.) hadislerinde geçen ifadelerle¹²⁹ büyük bir benzerlik arz etmektedir.

Maide Sûresi 3. ayettin “حرمت عليكم الميتة” kısmının tefsirinde de aynı meseleye şahit olmaktayız. Irakî’nin ilgili yerdeki ifadesi:

(حرمت عليكم الميتة) الا السمك والجراد و الجنين يوجد في بطن امه بعد ذبحها .

“Ölü (eti) size haram kılındı.”¹³⁰ Balık, çekirge ve kesildikten sonra annesinin karnından çıkan cenîn müstesna.”¹³¹

Irakî’nin, ayette yenilmesi haram olarak tadad edilen “الميتة”nin kapsamı içerisinden çıkardığı bu üç tür, ayrı ayrı hadislerde yenilmesi meşru olarak ifade edilmiştir. Bu hadîsler: Hz. Peygamber’in (a.s.), kendisine deniz hakkında sorulan bir soruya cevaben irad buyurduğu :“O (deniz), suyu temiz ve ölüsü helal olandır.”¹³² hadîsi, Rasulullah’ın (a.s.) yapmış olduğu gazvelerde sahabeyle birlikte çekirge yediğine dair gelen rivayet¹³³ ve yine Rasulullah’ın (a.s.): “Cenînin boğazlanması anasının boğazlanmasından ibarettir.”¹³⁴ Hadîs-i şerifleridir.

Örneklerde de görüldüğü üzere Irakî, bazen ayetleri tefsir ederken kullandığı ifadelerin bizatihi hadîs metni olduğunu tasrih etmeksizin eserine derc etmiştir. Bu ve benzer yerlerde Irakî, sadece hadîslerin mana ve hükmünü sunmakla yetinmiştir.

¹²⁸ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 311b

¹²⁹ Bkz. Muhammed b. İsmail el-BUHARÎ, “Kitabu Tefsiru’l-Kur’an” 108; Muhammed b. İsa et-TİRMİZÎ: “Tefsir” 88

¹³⁰ Kur’an, Maide (5) 3

¹³¹ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 35a

¹³² Muhammed b. İsa et-TİRMİZÎ: “Taharet” 52

¹³³ Muhammed b. İsa et-TİRMİZÎ: “Taam” 22

¹³⁴ Muhammed b. İsa et-TİRMİZÎ: “Sayd” 9

“Hadîs” ile ilgili Tefsiru’l-Kurâni’l-Azîm eserinde bulunan bir diğer nokta da: Irakî’nin hadislerin sıhhat derecesini nadiren vermesidir. Hadislerin sıhhat yönünü ise tek kelime ile açıklamaktadır. Birkaç örnek verecek olursak:

Al-u İmran Sûresi 180. ayeti tefsir ederken ayetle ilgili hadisi şu ifadelerle verir: “**Sahih bir hadîste**: Zekatını vermeyen biçbir mal sahibi yoktur ki kıyamette, (zehirinden) kafası ağarmış bir yılan (ejderha) görünüp onu ağzıyla tutup insanlar arasında hükmedilinceye kadar: “Ben senin malınım, ben senin hazinenim.” Diyerek ona eziyet etmesin.” Dedi. Sonra “*Cimrilik ettikleri şey boyunlarına dolanacaktır.*” Ayetini okudu.”¹³⁵

Yine Enfal Sûresi 60. ayetin tefsirinde de aynı şekilde bir ifadeyle hadîsi verir: “**Sahih bir hadîste** Nebi (a.s.) minberin üzerinde “*Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet hazırlayın.*” ayetini okudu ve: “Dikkat edin kuvvet atıcılıktır, dikkat edin kuvvet atıcılıktır, dikkat edin kuvvet atıcılıktır” dedi.”¹³⁶

Irakî, bu örneklerin haricinde birkaç yerde daha hadîslerin sahih olduğuna değinmektedir.¹³⁷ Tesbit edebildiğimiz kadarıyla bir yerde de aktarmış olduğu hadîsi Sahihayn’dan aldığını ifade etmiştir.¹³⁸

¹³⁵ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 24a; Hadîs-i Şerif için Bkz. Muhammed b. İsmail el-BUHARÎ, “Kitabu Tefsiru’l-Kur’an” 14; Muhammed b. İsa et-TİRMİZÎ: “Tefsir” 4; Malik bin Enes, Muvatta, II, 36 Çev. A.M. Büyükcınar, V. Akyüz, A. Arpa, D. Pasmaz, A. Yücel (İstanbul 1994)

¹³⁶ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 57a; Hadîs için Bkz. Muhammed b. İsa et-TİRMİZÎ: “Tefsir” 9

¹³⁷ Bkz. Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 15b, 71b

¹³⁸ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 307b

2.2.1.3- Kur'an'ın Sahabe Sözleryle Tefsiri

Sahabî: Lügat yönünden 'sohbet' kelimesinden müştak bir isimdir.¹³⁹

"Sohbet, örf-i lügavîde yâr u hem dem olmak manasına geldiğinden yâr u hemdeme Sâhib denir. Sâhib'in cem'i *Sahb* ve cem'ül-cem'i *Ashâb*'dır. Sahâbe de şâzz bir cem' olarak *Ashâb* manasınadır. Sahâbeden bir ferd manasına *Sahâbî* de sâhib makamında kesîru'l-isti'mâldir."¹⁴⁰

Kelimenin ıstılahî manasında ise bir çok tanımla karşılaşmaktayız. Sahâbe'nin kabul gören bir tanımı şöyledir: "Rasulullah'ı (a.s.) mü'min olarak görmüş ve mü'min olarak vefat etmiş kimsedir."¹⁴¹ Bu tanımdaki "görme" lafzı yerine "mülaki olma" tabirinin kullanımı -fiilî duruma uygunluğundan dolayı- daha güzel görülmüş, daha sonra Rasulullah'a mülaki olmada "temeyyüz çağına erme" de şart koşulmuştur.¹⁴² Ayrıca Nebi (a.s.) ile "sohbet" in müddeti hususunda da alimlerin ihtilaf ettiğini görmekteyiz.¹⁴³

"Sahâbe" kavramının, çalışmamızdaki alanını tespit açısından; şu rivayetin önemli olduğunu düşünüyoruz:

"Meşhur sahâbî Enes İbn Mâlik'e "Şu zamanda, Hz. Peygamber'in ashabından senden başka bir kimse kalmış mıdır?"

¹³⁹ Cemaleddin Muhammed b. Mükerrrem İBN MANZUR: Lisanu'l-Arab, 's-h-b' maddesi, II, 409

¹⁴⁰ Ahmed b. Ahmed ZEBİDÎ: Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi, I, 13, Çev. Ahmed Naim (Ankara, 1982)

¹⁴¹ Ahmed b. Ahmed ZEBİDÎ: a.g.e., I, 13; Subhi es-SALİH: a.g.e., 302

¹⁴² Bkz. Talât KOÇYİĞİT: Hadis Tarihi (Ankara, 1998), 70

¹⁴³ Tanım üzerindeki ihtilaflar için Bkz. Ahmed b. Ahmed ZEBİDÎ: a.g.e., I, 13, 14; Talât KOÇYİĞİT: a.g.e., 69, 70

denildiği zaman “O’nu gören bazı a’rab vardır; fakat onunla sohbeti bulunan kimse, hayır.” Cevabını vermiştir.”¹⁴⁴

Bu rivayette Enes İbn Mâlik, her ne kadar mücerred görme fiilinin sahâbî olmaya kifayetini nefyetmese de “Sahâbe” kavramı ile, Allah’ın kitabını, Rasulullah’ın sünnetini -başka bir ifadeyle, dini- anlamış olmaklığın arasındaki bağı kuvvetlendirmiştir. Zira hadis kitaplarını genel olarak gözden geçirdiğimizde Hz. Peygamber’i, hayatında bir kere görmüş, onunla bir kere konuşmuş veya O’ndan almış olduğu birkaç kelimeyi kendisine şiar edinerek memleketine rucû etmiş bedevîlere rastlamaktayız. Bu gibi şahısları gerek Kur’an’ın tefsirinde ve gerekse herhangi bir dinî hükmün ortaya konulmasında; “Sahâbe” kavramı etrafında yapılan tartışmalarla ve “Sahâbe” ile ilgili kabullerin bir çoğuyla ilişkilendirmenin hatalı olduğunu düşünmekteyiz.

Sahâbe, kavramının çerçevesini böylece belirledikten sonra, onun Kur’an tefsirindeki yerine değinelim

2.2.1.3.1- Sahâbenin Kur’an Tefsirindeki Yeri:

Sahabenin Kur’an tefsirindeki yerini iki başlık altında inceleyebiliriz:

2.2.1.3.1.1- Fikir Yürütülmesi ve İctihâd Edilmesi Mümkün Olmayan Konularda Sahâbe Kavlinin Değeri:

Fikir yürütülmesi ve icthad edilmesi mümkün olmayan konularda sahabe kavli, merfu olarak kabul edilmiştir.¹⁴⁵ Bunun nedeni olarak: “Bu konularda icthad etmeleri mümkün olmadığına göre ya (ayetin nüzul sebebi gibi) olayları

¹⁴⁴ Ebu Amr Osman eş-Şehrzuhrî İBN SALAH: Ulumu’l-Hadîs (Halep h.1350/m. 1931), 257; Talât KOÇYİĞİT: a.g.e., 69

¹⁴⁵ Menna Halil el-KATTAN: a.g.e., 468; Sadreddin GÜMÜŞ: a.g.e., 76; Zekiyyüddin ŞA’BAN: a.g.e., 214

bizzat yaşamışlar, müşahede etmişler ya da Rasulullah'tan işitmişlerdir.”¹⁴⁶ Fikri öne sürülmüştür.

İçtihadı mesağ olmayan ahiret ahvali ve sebep-i nüzul gibi konularda sahâbe kavlinin merfu olduğu konusunda hiçbir ihtilafın olmadığı söylene de¹⁴⁷ mesele ihtilaflıdır. Gazâlî'nin bu konudaki fikirleri önemlidir.¹⁴⁸ Ayrıca yukarıda zikrettiğimiz yaklaşımın nedenleri ile ilgili Gazâlî'nin: “Bu yaklaşım, sahâbî sözünün hüccet olmadığını ve hüccetin ancak haber olduğunu itiraf etmektir. Ne var ki siz bu durumda haberi sırf *tevehhüm* ile ispat etmiş oluyorsunuz...” sözü¹⁴⁹, delil olarak kabul edilecek bir şeyin, ancak kat'i bir delille sabit olacağına ifadesidir. Bir sözün Hz. Rasulullah'tan duyulmuş olabilme ihtimali o sözü delil kılmaz.

2.2.1.3.1.2- Fikir Yürütülmesi ve İçtihad Edilmesi Mümkün Olan Konularda Sahâbe Kavlinin Değeri:

Fikir yürütülmesi ve içtihad edilmesi mümkün olan konularda Rasulullah'a (a.s.) isnad edilmediği takdirde sahâbe sözü mevkuf kabul edilir. Böyle bir tefsirin bağlayıcılığı hususunda da ihtilaf vardır.¹⁵⁰ Ebu Hanife (ö. 150/767), Mâlik bin Enes (ö.179/795) ve bir rivayete göre Ahmed bin Hanbel (ö. 248/854) gibi bazı bilginler bu türden olan sahâbe kavlinin bağlayıcı olduğunu kabul etseler de¹⁵¹, Tabiîn alimleri ile sahabeler arasında vuku bulan olaylar¹⁵² ve sahabe kavlinin kaynak olduğuna dair bir delilin olmamasından dolayı tercihe şayan görüş; rey ve içtihadı dayanan sahâbe

¹⁴⁶ Sadreddin GÜMÜŞ: a.g.e., 79; Zekiyyüddin ŞA'BAN: a.g.e., 214

¹⁴⁷ Bkz. Sadreddin GÜMÜŞ: a.g.e., 79; Zekiyyüddin ŞA'BAN: a.g.e., 214

¹⁴⁸ Bkz. Muhammed bin Muhammed el-GAZALÎ: a.g.e., I, 320-326

¹⁴⁹ Bkz. Muhammed bin Muhammed el-GAZALÎ: a.g.e., I, 322, 323

¹⁵⁰ Sadreddin GÜMÜŞ: a.g.e., 77

¹⁵¹ Bkz. Zekiyyüddin ŞA'BAN: a.g.e., 215; Ferhat KOCA: İslam Hukuk Tarihinde Selefi Söylem (Ankara, 2002), 152; Muhammed Ebu ZEHRA: Ebu Hanife, 322 Çev. Osman KESKİOĞLU (Ankara, 1997)

¹⁵² Bu olaylardan bir tanesini burada zikredecek olursak: “Abdullah b. Abbas'a, oğlunu kurban etmeyi nezretmiş bir kimsenin ne yapması gerektiği sorulmuştu. O, bu adamın yüz deve kurban etmesi gerektiği yönünde fetva verdi. Tabiûn büyüklerinden Mesruk bunu duyunca itiraz etti, sadece bir koyun kesmesi gerektiğini bildirdi. Allah Teala'nın Hz. İbrahim'e Hz. İsmail'in yerine bir koyun kesmesini emretmiş olduğuna işaret etmek üzere, “o adamın çocuğu Hz. İsmail'den daha üstün değildir.” Dedi. İbn Abbas'ın, daha sonra Mesruk'un görüşünü kabul ettiği rivayet olunur.” (Zekiyyüddin ŞA'BAN: a.g.e., 216)

kavlinin bağlayıcı ve aksine görüş belirtilemeyecek bir şer'i kaynak sayılamayacağı görüşüdür.¹⁵³

Ayrıca bu başlık altında "Sahâbe arasında bir hükümde vuku bulan icma'nın, o konudaki sahabe kavlinin, rey'e tercihinde etkisi olduğu" görüşü de ifade edilen hususlar arasındadır.¹⁵⁴

Irakî'nin tefsirinde, sahâbe kavlinin kaynak değerine ait bir bilgiye rastlamamakla beraber Kur'an'ı tefsir ederken gerek manayı açıklayıcı ve gerekse manaya şahit olarak sahâbe kavline yer verdiğini görmekteyiz.

Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim'de muhtelif yerlerde farklı bir çok sahabeden rivayetlere rastlamaktayız. Ancak, eserin genelini göz önüne aldığımızda bu isimlerden birkaç tanesi ön plana çıkmaktadır. Bunlar: İbn Abbas, Hz. Ömer, Hz. Aişe, İbn Mes'ud ve İbn Ömer'dir. Bu beş ismin içerisinde, İbn Abbas'tan gelen rivayetler daha fazladır.

Sahabeden aktarılan bu rivayetleri içerik açısından değerlendirecek olursak, sebab-i nüzûl ve asr-ı saadette gerçekleşen olaylar ile fıkıh ve kıraat şekilleri, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim* eserinde sahâbeden aktarılan rivayetler içerisinde yoğunluk arz etmektedir. Bununla beraber, peygamber kıssalarıyla ilgili bilgiler, kıyamet ve ahiretle ilgili bazı açıklamalar bu rivayetlerde işlenen konulardan bazılarıdır.

Irakî, tefsirinin bazı yerlerinde de görüşlerini aktardığı sahabenin, adını zikretmemektedir. Farklı birkaç noktada, diğer eserlerle yaptığımız metin karşılaştırmalarında bu durumu gözlemlene imkanı bulduk. Konuyla alakalı örneklere ileriki sayfalarda değineceğiz.

2.2.1.3.2- Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim'de Sahâbeden Yapılan Rivayetler:

¹⁵³ Bkz. Zekiyyüddin ŞA'BAN, a.g.e., 216

¹⁵⁴ Bkz. İbrahim b. Musa es-ŞATIBÎ: el-Muvafakât, III, 319, Çev. Mehmet ERDOĞAN (İstanbul, 2003)

Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim eserinde sahabeye ait rivayetleri iki başlık altında inceleyeceğiz:

2.2.1.3.2.1- Ayeti Tefsir Ederken İsim Vererek Sahabe Kavlini Zikretmesi:

Irâkî, tefsirinde, sahâbenin ayet hakkındaki görüşlerine; kıraat farklılıklarına değinirken, sahâbenin ayeti okuyuş şekline veya gerek ayetin daha iyi anlaşılması ve gerekse ayette ilk planda göze çarpmayan konuların aydınlatılmasında sahâbe arasında vuku bulan görüş alış verişlerine çokça yer vermektedir.

Yukarıda da değindiğimiz gibi *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*'de sahâbeden en çok İbn Abbas'ın görüşleri yer almaktadır. İbn Abbas'tan sonra Hz. Ömer'den de önemli ölçüde rivayet bulunmaktadır. İbn Abbas'la Hz. Ömer'den gelen rivayetlerde sebep-i nüzul ve fıkıh ile ilgili malumat daha çok yer alırken özellikle İbn Mes'ud'dan gelen rivayetlerde kıraat şekilleri daha ağırlıklıdır.

Bu başlık altında; Irakî'nin, sahâbeye aidiyetini tasrih ettiği rivayetleri çıkış noktası olarak belirleyip, bu rivayetlerden farklı alanlarla ilgili bir kaç örnek sunacağız:

Örnek 1:

و عن ابن عباس كان عمر يقدمه و ياذن له مع اهل بدر فقال له عبد الرحمن بن عوف: اتاذن لهذا الفتى و لنا ابناء مثله. فقال: انه ممن قد علمتم و دعاني يوما و سالهم عن قوله (إذا جاء نصر الله) و لا اراه سالهم الا من اجلي. فقال بعضهم: أمر الله نبيه إذا فتح عليه مكة أن يستغفره و يتوب إليه. قلت: ليس كذلك ولكن نعت إليه نفسه. فقال عمر: ما أعلم منها إلا مثل ما تعلم ثم قال: كيف تلو منوني بعد ما ترون. وعن ابن مسعود ان هذه السورة يسمي سورة التوديع.

“İbn Abbas’dan (r.a.) rivayet edildiğine göre Ömer (r.a.), onu (herhangi bir toplulukta) öne sürer, Ashab-ı Bedr ile beraber meclise girmesine izin verirdi. Abdurrahman b. Avf, Ömer’e: “Bu çocuğa izin mi verdin? Bizim onun kadar çocuklarımız var.” Dedi. Ömer de: “Sizin bildiğiniz (sebepten) dolayı”

dedi. Bir gün beni çağırdı ve onlara “إذا جاء نصر الله” kavlini sordu. Bu soruyu sadece benim için sorduğu fikrindeyim. Onlardan bazıları: “Mekke fetholunduğu zaman Allah (c.c.) Nebisine tevbe ve istiğfar etmesini emretti.” Dediler. Ben de dedim ki: “Hayır böyle değil! (bu sûre) Nebi’ye (a.s.) vefatının geldiğini haber vermiştir.” Ömer (r.a.): “Ben de bununla ilgili senin bildiğinden başka bir şey bilmiyorum.” Dedi. Ve sonra: “Gördüğünüz şeyden sonra beni nasıl kınarsınız?” dedi. İbn Mes’ud’dan (r.a.) bu sûrenin “سورة التوديع”¹⁵⁵ olarak isimlendirildiği rivayet edilmiştir.”¹⁵⁶

Örnek 2:

و قيل لابن عباس: لئن كان كل من فرح بما اوتي معذبا فقد هلكنا. فقال: هذه الآية نزلت في اليهود لان قبلها (فنبتوه وراء ظهورهم) و بعدها (لا تحسبن الذين يفرحون بما اتوا و يحبون ان يحمدا بما لم يفعلوا) ذلك النبي صلى الله عليه و سلم سال اليهود عن شيء فاخبروه بخلاف الحق واروه انهم قد نصحوه واستمحدوا له فيما فعلوا فنزلت هذه الآية (و يحبون ان يحمدا بما لم يفعلوا)

“(Al-u İmran 188. ayet¹⁵⁷ hakkında) İbn Abbas’a (r.a.) denildi ki: “Eğer ettiklerine sevinenlerin hepsi azaplandırılacaksa (o zaman) biz helak olduk.” İbn Abbas (r.a.) dedi ki: “Bu ayet Yahudiler hakkında nazil oldu. Çünkü o ayetten önce “..Onu kulak ardı ettiler..”¹⁵⁸ ondan sonra da “*Sanma ki ettiklerine sevinen , yapmadıkları ile de övülmek isteyenler...*”¹⁵⁹ (kavli geldi) ve bu; Nebi’nin (a.s.) Yahudilere bir şey hakkında sorması ve onların, doğru olanın hilafına şeyler söylemeleri ve Rasulullah’ın (a.s.) onu iyi karşılamasını ve bu yaptıklarından dolayı övülmeyi beklemeleriyle alakalıdır. Bunun üzerine; “*Yapmadıkları ile övünmek istiyorlar*” ayeti indi.”¹⁶⁰

¹⁵⁵ Lafzen: “Vedalaşma Sûresi”

¹⁵⁶ Abdülkerim b. Ali el-İRAKÎ: a.g.e., v. 312a

¹⁵⁷ “*Sanma ki ettiklerine sevinen, yapmadıkları ile övülmek isteyenler, evet, sanma ki onlar azaptan kurtulacaklardır. Onlar için elem verici bir azap vardır.*”

¹⁵⁸ Kur’an, Al-u İmran (3) 187

¹⁵⁹ Kur’an, Al-u İmran (3) 188

¹⁶⁰ Abdülkerim b. Ali el-İRAKÎ: a.g.e., v. 25b; Rivayet için Bkz. Muhammed b. İsmail el-BUHARÎ, “Kitabu Tefsiri’l-Kur’an” 16, h.no: 4568; Muhammed b. İsa et-TİRMİZÎ: “Tefsir” 4, h.no: 3201;

Örnek 3:

(قل الله يفتيكم فيهن و ما يتلى عليكم في الكتاب) فما فاعل لفعل مضمر. قالت عائشة رضى الله عنها: نزلت في اليتيمة يكون في حجرها لرجل فيريد ان يتزوجها ولا يوصلها الى المهر مثلها فنهوا عن تزويجهن الا ان يقسطوا لهن في الصداق.

“De ki: Onlara ait hükmü Allah(c.c.) size açıklıyor. Kitapta size okunan ayetlerle...”¹⁶¹ Bu cümledeki “ما” edatı, muzmar bir fiilin failidir. Aişe (r.anha) dedi ki: “(Bu ayet) Bir adamın vesayeti altında bulunan yetim kızlar hakkında inmiştir. Adam onunla evlenmek ister. Ona hakkı olan mihri vermez. (Şimdi) mihirde adaletli olunmadığı müddetçe onlarla evlenmekten nehyedilmiştir.”¹⁶²

Örnek 4:

ظاهر الآية تقتضي انه لا يجوز قصر الصلاة في السفر الا مع الخوف قال عمرو بن امية الضمري قلت لعمر بن الخطاب : ما بالنا نقصر و قد امئنا فقال : عجبتم مما عجبتم منه يا بن أخي فسالت رسول الله صلى الله عليه و سلم عن ذلك فقال: صدقة تصدق الله بها عليكم فاقبلوا صدقته. و ظاهر الآية التي تليها ان صلاة الخوف انما يجوز اذا كان الرسول فيهم و قد صلت الصحابة صلاة الخوف بعد رسول الله صلى الله عليه و سلم.

“Ayetin zahiri¹⁶³ korku(lacak bir durumun) olması hariç seferde namazın kısaltılmasının caiz olmadığını iktiza ediyor. Amr bin Ümeyye ed-Damerî dedi ki: “Ömer ibnu'l-Hattab'a dedim ki: Namazı kısaltmak bizi ilgilendirmez şimdi biz emniyeteyiz.” Ömer (r.a.) dedi ki: “Ey kardeşimin oğlu! Senin şaşırдыңın şeye ben de şaşırmış ve onu Rasulullah'a (a.s.) sormuştum.” Rasulullah (a.s.) da: “(Bu), Allah'ın (c.c.) size sadaka olarak vermiş olduğu bir bağıştır. Onun bağışını kabul ediniz.” Dedi.” Ardından gelen ayetin zahiri Salat-ı

¹⁶¹ Kur'an, Nisa (4) 127

¹⁶² Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 32b

¹⁶³ “Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman kâfirlerin size kötülük etmelerinden endişe ederseniz, namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur. Şüphesiz kâfirler, sizin apaçık düşmanınızdır.” Kur'an, Nisâ (4) 101

Havftır ve o (namaz) Rasulullah (a.s.) onların arasındayken caizdi ve Rasulullah'dan (a.s.) sonra sahabe korku namazını kılmıştır.”¹⁶⁴

Örnek 5:

(يلق ائاما) اي جزاء اثم. وقرأ ابن مسعود: أياماً أي شداًئد. يقال: يوم ذو أيام: لليوم العصب.

“*Günahını bulur.*”¹⁶⁵ Yani: gühanının karşılığını. İbn Mes'ud “أياماً” olarak okudu. Yani: zorluk (felaket). Çetin ve kötü bir gün için “يوم ذو أيام” denilir.”¹⁶⁶

Örnek 6:

وقرأ ابن عباس (ان لا تغلوا علي) بالعين المعجمة.

“İbn Abbas (ayeti¹⁶⁷) “ان لا تغلوا علي” olarak noktalı ayn ile okudu.”¹⁶⁸

2.2.1.3.2.2- Ayeti Tefsir Ederken Sahabeye Aidiyetini Zikretmeden Görüşü Vermesi:

“Kur'an'ın Sünnetle Tefsiri” konusunda ele aldığımız bu durum sahabe kavli için de geçerlidir. Irakî'nin, sahabe sözü olduğunu söylemeden tefsirinde bazı sahâbe kavillerini aktardığı da vakidir. Birkaç örnek verecek olursak:

Örnek 1:

(فضلا من ربكم) يعنى التجارة في مواسم الحج. و قوله (واذكروه كما هداكم)...

“*Rabbimizin fazlından.*”¹⁶⁹ yani Hacc mevsiminde ticaret yapmaktır. “*Size gösterdiği gibi O'nu(c.c.) zikredin.*”...¹⁷⁰

¹⁶⁴ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 31b

¹⁶⁵ Kur'an, Furkan (25) 68

¹⁶⁶ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v.128b

¹⁶⁷ Kur'an, Neml (27) 31 “ان لا تغلوا علي”

¹⁶⁸ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v.138b

¹⁶⁹ Kur'an, Bakara (2) 198

¹⁷⁰ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 12b

“Rabbinizden gelecek bir lütfu (kazancı) aramanızda size herhangi bir günah yoktur.” Ayetinin hangi zamana muteallik olduğunu İbn Abbas Şöyle açıklıyor: “Cahiliyye devrinde Ukaz, Mecenne ve Zü'l-Mecaz panayırıları vardı. Bu mevsimde ticaret yapmayı günah addettiler. Bunun üzerine “Rabbinizden gelecek bir lütfu -Hac mevsiminde¹⁷¹- aramanızda size herhangi bir günah yoktur.” Ayeti indi.”¹⁷²

Irakî, bu rivayeti ve bu rivayetin kimden geldiğini hazfederek sadece ayetten anlaşılması gereken kısmı zikrediyor.

Örnek 2:

(و لهم فيها ازواج مطهراة) من البول والغائط والحيض و من مساوئ الاخلاق و فساد الاحوال بمخالطة من لا يصلح .

“Orada onlar için temiz eşler vardır.”¹⁷³: Küçük ve büyük hacetten, hayzdan temiz ve çirkin ahlaktan, ıslah olmayan karışık hallerinin fesadından uzak eşler.”¹⁷⁴

Ahirette meydana gelecek bir durumu beyan kabilinden olan bu yorum da İbn Abbas, İbn Mes'ud ve bir grup sahabeye atfedilmiştir.¹⁷⁵

2.2.1.4- Kur'an'ın Tâbiûn Sözleriyle Tefsiri

¹⁷¹ Bu ara cümle ayetten olmayıp İbn Abbas'ın sözüdür.

¹⁷² Muhammed b. İsmail el-BUHARÎ: Tefsiru'l-Kur'an 34, h.no: 4519

¹⁷³ Kur'an, Bakara (2) 25

¹⁷⁴ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 4a, 18a

¹⁷⁵ Bkz. Muhammed b. Cerir et-TABERÎ: a.g.e., I, 175: Sadreddin GÜMÜŞ: a.g.e., 69

“Tâbi’ veya Tâbiî, -ekseriyetin kavlince- Sahâbe radiya’llahu anhum’dan birine veya bir kaçına mülâkî olmuş zata denir. Hatîb-i Bağdâdî’nin tarifine göre ise lâakal bir Sahâbi ile sohbeti olana ıtlak olunur ki bu sohbet, ıstilahî bir manaca olan sohbet-i hâssadır.”¹⁷⁶

Tâbiûn’un, Kur’an’ın tefsirine gösterdikleri gayret kaynaklarda zikredilen bir gerçektir.¹⁷⁷ Fakat “Tâbiûn”un görüşlerinin bir “kaynak” olmaktan ziyade bir “görüş” niteliği taşıdığını öne sürenlerin fikri tercihe şayandır.¹⁷⁸ Nitekim konuyla alakalı Ebu Hanife’nin (ö. 150/767) şu ifadeleri önemlidir:

“Allah’ın kitabında ve Rasulü’nün sünnetinde bulamazsam o zaman ashabtan dilediğimin kavlini alır, dilediğimin kavlini terk ederim. Sonra onların kavlinin dışına çıkıp başkalarının kavline bakmam. İş, İbrahim Nahaî, Şa’bî, Hasan Basrî, İbn-i Sirin ve Said b. Müseyyeb’e gelince; onlar nasıl içtihat ettilerse ben de öylece içtihat ederim.”¹⁷⁹

Ebu Hanife’nin, Tâbiûn’un fikirlerinin sadece “bir görüş” olduğunu ifade eden bu söyleminin yanı sıra ilimlerini doğrudan Sahâbe’den almalarından dolayı Tâbiûn’un görüş birliği ettiği noktaların “tercihte öncelik” ifade edeceği de ileri sürülen görüşler arasındadır.¹⁸⁰

Abdülkerim bin Ali el-İrakî’nin, tefsirinde Tâbiûn’un fikirlerine müracaat ettiğine de rastlamaktayız. Irakî, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azim* eserinde Tabiûn’dan bir çok kişiden nakillerde bulunmaktadır. Tefsirin genelinde ise öne çıkan birkaç kişi vardır. Hasan el-Basrî, Katade, Mücahid, Said b. Cübeyr ve Zührî bunlardan bazılarıdır. Rivayetlerin geneline baktığımızda; Hasan el-Basrî ve Katade’den gelen rivayetlerin daha çok olduğunu müşahade etmekteyiz. Rivayetlerde işlenen konuları sınıflandırmaya tabi tuttuğumuzda ise; ahiret

¹⁷⁶ Ahmed b. Ahmed ZEBİDÎ: a.g.e., I, 30; Ayrıca Bkz. Subhi es-SALİH: a.g.e., 306

¹⁷⁷ Sadreddin GÜMÜŞ: a.g.e., 83

¹⁷⁸ Sadreddin GÜMÜŞ: a.g.e., 99-100

¹⁷⁹ Muhammed Ebu ZEHRÂ: a.g.e., 132

¹⁸⁰ İbn Teymiyye gibi bazı alimleri Tâbiûn’un üzerinde icma ettikleri görüşlerin hüccet olduğuna kail olmuşlardır. Bkz. Menna Halil el-KATTAN: a.g.e., 471

ahvali, fıkıh ve kıssalarla ilgili bilgilerin bulunduğu rivayetlerin daha fazla olduğunu görmekteyiz. Tesbit edebildiğimiz kadarıyla Irakî'nin, eserine bu rivayetlerle ilgili herhangi bir eleştirisi bulunmamaktadır.¹⁸¹ Bu rivayetleri ayetin yorumunda bir zenginlik sağlaması açısından eserine almış olması da muhtemeldir.

Burada; tabiundan Irakî'nin eserinde adı çokça geçen ve önemli gördüğümüz birkaçının rivayetlerini ve hayat hikayelerini incelemeyi uygun görüyoruz:

2.2.1.4.1- Hasan el-Basrî:

Ebu Said Hasan b. Ebi'l-Hasan Yesâr el-Ensârî 21/642 yılında doğmuş 110/728 tarihinde Basra'da vefat etmiştir. Tabî'un'ın büyük simalarından olan Hasan el-Basrî bir çok sahabeyle görüşmüştür.¹⁸²

Ebu Muse'l-Eş'arî'den Kur'an talim etmiş, İbn Ömer, Enes, Semure, Kays b. Asım gibi sahâbeden rivayetlerde bulunmuştur.

Irakî'nin, Hasan el-Basrî'den naklettiği rivayetlerden bazı örnekler:

Örnek 1:

Irakî, İnfitar Sûresi 6. ayettin¹⁸³ tefsirinde Hasan-ı Basrî'nin şu görüşünü nakleder:

و قال الحسن غره شيطانه الخبيث اى زين له المعاصى وقال له افعل ما شئت فربك الكريم الذي عودك من انعامه ما لا يحصى و لا يحدّ فهو يغفر لك.

¹⁸¹ Ka'b el-Ahbar'ın bir ayet ile ilgili ifade ettiği fikrinin yanlışlığını gösteren İbn Abbas'ın, rivayeti bu konuda bir istisna olarak zikredilebilir. Bu rivayeti daha sonraki sayfalarda vereceğiz.

¹⁸² Ömer Nasuhi BİLMEN: Büyük Tefsir Tarihi, 104-105

¹⁸³ “Ey insan! İhsanı bol Rabbine karşı seni aldatan nedir?”

“Hasan dedi ki: “Onu, hain şeytanı gururlandırmıştır. Yani ona günahları süslemiş ve: “İstediğin her şeyi yap! (Nasılsa) sana sayılamayacak ve sınırsız nimetlerini veren Rabbin Kerim’dir. (Muhakkak) seni affedecektir.” Der.”¹⁸⁴

Örnek 2:

(و شاورهم في الامر) قال الحسن: كان رسول الله عن مشاورتهم عينا و انما اراد به ان يستن به الحكم بعده و لان من استشرته فقد اشتملت قلبه و اجتلبت حبه.

“İş hakkında onlara danış.”¹⁸⁵ Hasan dedi ki: “Rasulullah’ın (a.s.) onlarla müşaveresi örneklik için idi. O (a.s.) bununla sadece O’ndan sonraki hakimlere bir yol açmak istedi. Çünkü: Kimle istişare edersen onun kalbini teslim alırsın ve sevgisini celb edersin.”¹⁸⁶

Örnek 3:

وقوله (اذن الله ان يرفع) اي يرفع بناؤها. كقوله (بناها رفع سمكها) (واذ يرفع ابراهيم القواعد من البيت) وعن الحسن: ما أمر الله أن ترفع بالبناء ولكن بالتعظيم ويذكر فيها اسمه.

““Allah, yücelmesine izin verdi.”¹⁸⁷ yani: “Onu Allah bina etti ve yükseltti.”¹⁸⁸ ve “Hani İbrahim (İsmail ile birlikte) Beytullah’ın temellerini yükseltiyordu.”¹⁸⁹ Ayetlerinde geçtiği üzere, mescitlerin yapısının yükseltilmesi(=mescit yapılması)dir. Hasan’dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Allah (c.c.) bina yapılmasını emretmemiştir bilakis ta’zimi ve oralarda O’nun ismini zikretmeyi emretmiştir.”¹⁹⁰

2.2.1.4.2- Katade b. Diame:

¹⁸⁴ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 296b-297a

¹⁸⁵ Kur’an, Al-u İmran (3) 159

¹⁸⁶ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 23b

¹⁸⁷ Kur’an, Nur (24) 36

¹⁸⁸ Kur’an, Naziat (79) 27-28

¹⁸⁹ Kur’an Bakara (2) 127

¹⁹⁰ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 120a Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azîm’de Hasan el-Basrî’den aktarılan diğer rivayetler için Bkz. Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 23b, 36b, 116a, 117a, 127b, 141b, 153b, 165a

Ebu'l-Hattâb Katade b. Daime es-Sedûsî el-Basrî 60/680 yılında doğmuş 118/736 yılında Vâsıt'ta vefat etmiştir. Doğuştan amâdır. Fevkalade bir hafızaya sahiptir.¹⁹¹

Tefsir, Hadîs , İlm-i Ensâb gibi ilimlere vâkıf olan Katâde Tabiûn'un büyüklerindendir.

Irakî'nin, Katâde'den naklettiği rivayetlerden bazıları şunlardır:

Örnek 1:

والتفت ساقه بساقه والتوت عليها عند فلق الموت. عن قتادة: ماتت رجلاه فلا يحملانه و قد كان عليهما جوالا.

“Bacağı bacağına dolaşır. Ölümün görünmesi anında (bacaklar) bükülür. Katade'den rivayetle: ‘Onların üzerinde çokça gezerdi. Ancak ayakları (artık) onu taşımaz.’”¹⁹²

Örnek 2:

(الذنوب) الدلو الكبيرة و اصله فى السقاء يتزاحمون على الموارد. فيجعل لهذا ذنوب و لهذا ذنوب ثم نقل ذلك فصار بمعنى النصيب قال الشاعر: لنا ذنوب ولكم ذنوب فإن أبيتم فلنا القليب. والمعنى: فإن للذين ظلموا نصيبا من عذاب الله مثل نصيبا أصحابهم. و عن قتادة: سجلا من عذاب الله مثل سجلا أصحابهم. السَّجْلُ: الدلو العظيم.

“الذنوب”: büyük kırba (veya kova) demektir. Bu kelimenin aslı: Su alanlar, suyun başında izdiham ederler bundan dolayı ‘bunun için bir kova’ ve ‘şunun için bir kova’ yapılır. Sonra nakledilir (ve bu nakil süresinde) kelime ‘hisse, pay’ manasıyla eşdeğer olur. Şair: ‘Bizim bir hissemiz (yahut kova); sizin de bir hisseniz vardır. Eğer inkar ederseniz kuyu bizimdir’ dedi. (Ayetin¹⁹³) manası: ‘*Muhakkak ki bu zulmedenlerin de, arkadaşlarının payı gibi Allah'ın*

¹⁹¹ Bkz. Ömer Nasuhi BİLMEN: Büyük Tefsir Tarihi, 109-110

¹⁹² Abdülkerim b. Ali el-İRAKÎ: a.g.e., v. 288b; rivayet için Bkz. Mahmud b. Ömer ez-ZEMAHŞERÎ; a.g.e., III, 237

¹⁹³ Kur'an, Zariyat (51) 59

azabından bir payları vardır.’ Şeklinde olur. Katade’den: ‘Arkadaşlarının payı (سجلا) gibi Allah’ın azabından bir payları (vardır).’ Olarak rivayet edilmiştir.¹⁹⁴ ‘السَّجْلُ’: Büyük kova demektir.”

Örnek 3:

Irakî, Maide Sûresi 119. ayetin¹⁹⁵ tefsirinde Katade’nin şu yorumunu nakletmektedir:

قال قتادة متكلمان يكلمنا يوم القيامة وصدقا لكن كان احدهما كذابا في الدنيا فلم ينفعه صدقه في الآخرة وهو ابليس قال (ان الله وعدكم وعد الحق و وعدتكم فاختلفتم) الي اخر الاية. والآخر كان صادقا في الدنيا فنفعه صدقه في الآخرة وهو عيسى عليه السلام. قال الله (هذا يوم ينفع الصادقين صدقهم)

“Katade dedi ki: kıyamet gününde konuşan iki kişinin de ikisi doğruyu söyler. Ancak onlardan birisi; dünyada yalancıdır ve ahirette de doğruluğu ona fayda sağlamayacaktır. O, İblis’tir. (Ayet-i kerimede ifade edildiği üzere) İblis (kıyamette) şöyle söyler: “*Şüphesiz Allah size gerçek olanı vâdetti, ben de size vâdettim ama, size yalancı çıktım.*”¹⁹⁶ -Ayetin sonuna kadar- diğeri ise; dünyada doğrudur e ahirette de doğruluğu ona fayda sağlayacaktır. O da İsa’dır. Allah -onun için- “*Bu gün doğrulara doğruluklarının fayda verdiği gündür.*”¹⁹⁷ Buyurur.”¹⁹⁸

2.2.1.4.3- Mücahid b. Cebr:

¹⁹⁴ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v.246b

¹⁹⁵ “(Bu konuşmadan sonra) Allah şöyle buyuracaktır: Bu, doğrulara, doğruluklarının fayda vereceği gündür. Onlara, içinde ebedî kalacakları, zemininden ırmaklar akan cennetler vardır. Allah onlardan razı olmuştur, onlar da O’ndan razı olmuşlardır. İşte büyük kurtuluş ve kazanç budur.”

¹⁹⁶ Kur’an, Enbiya (14) 22

¹⁹⁷ Kur’an, Maide (5) 119

¹⁹⁸ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 41a; Katade’nin Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azîm’de geçen diğer rivayetleri için Bkz. v.82b, 88a, 107a, 139a, 153a, 156a, 165a

Ebu'l-Haccâc Mücahid b. Cebr el-Mekkî, 21/641 yılında doğmuş 103/721 senesinde de Mekke'de vefat etmiştir.¹⁹⁹

Mücahid, tabiûn'un ileri gelen alimlerindendir. Kendisi İbn Abbas'tan Tefsir ilmini almıştır. Aynı zamanda İbn Ömer, Ebu Hureyre, Hz. Aişe gibi büyük sahabelerle görüşmüştür.²⁰⁰

İbn Abbas'tan gelen en sağlam tefsir tariklerinden kabul edilen Mücahid²⁰¹, İbn Abbas'a Kur'an'ı otuz kere -bir rivayete göre de üç kere²⁰²- arz etmiştir.²⁰³

İmam Şafiî ve İmam Buharî gibi otoriteler ona büyük itimad etmişlerdir.²⁰⁴ Nitekim *Ahkamu'l-Kur'an*'ında Şafiî ve *Sahih*'inde de Buharî ondan bir çok nakilde bulunmuşlardır.²⁰⁵

Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim'de Mücahid'den yapılan rivayetlerden bazı örnekler:

Örnek 1:

...و عن مجاهد النجم: نجوم السماء.

"Mücahid'den rivayet edildi ki: "النجم"²⁰⁶: gökyüzünün yıldızlarıdır."²⁰⁷

Örnek 2:

¹⁹⁹ Ömer Nasuhi BİLMEN: Büyük Tefsir Tarihi, 95

²⁰⁰ Bkz. İsmail CERRAHOĞLU: Tefsir Usulü, 265; Ömer Nasuhi BİLMEN: Büyük Tefsir Tarihi, 95

²⁰¹ İsmail CERRAHOĞLU: Tefsir Usulü, 266

²⁰² İsmail CERRAHOĞLU: Tefsir Usulü, 265; Sadreddin GÜMÜŞ: a.g.e., 83

²⁰³ Ali TURGUT: a.g.e., 232; Ömer Nasuhi BİLMEN: Büyük Tefsir Tarihi, 95

²⁰⁴ Ali TURGUT: a.g.e., 232

²⁰⁵ Bkz. Muhammed b. İsmail BUHARÎ: Cihad 119; Bed'u'l-Halk 12; İlim 51

²⁰⁶ Kur'an, Rahman (55) 6 "النجم و الشجر يسجدان"

²⁰⁷ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 253a

عن ابن عباس و مجاهد ان سورة القلم اول سورة نزلت و يدل عليه حديث الصحيحين ان انبي صلي الله عليه و سلم جاء جبريل في جبل حرا فقرا عليه اقرا باسم ربك الذي خلق الى قوله ما لم يعلم والخبر مشهور.

“İbn Abbas ve Mücahid'den rivayet edildiğine göre Kalem Sûresi²⁰⁸ ilk inzal olunan sûredir. Buna Sahihayn'ın; Nebi (a.s.) Hira dağında iken Cebrail'in ona gelip “اقرا باسم ربك الذي خلق” ayetinden “ما لم يعلم”e kadar okuduğuna dair hadisi delalet eder. Bu haber meşhurdur.”²⁰⁹

Örnek 3:

Hiz. İbrahim'in (a.s.) kavminin tapmakta olduğu putları kırması ve kavminin yaptığı işin yanlışlığını anlattığı kıssada Hiz. İbrahim (a.s.) için bazıları şöyle söylerler: “Eğer iş yapacaksanız, yakın onu da tanrılarınıza yardım edin...”²¹⁰ Irakî, bu ayetin tefsirinde bunu sözü söyleyenin kim(ler) olduğu hususunda şu rivayeti nakleder.

قال ابن عمر و مجاهد و ابن جريج القائل كان كرديا مقيما ببلاد فارس.

“İbn Ömer, Mücahid ve İbn Cüreyc: “(Onu) söyleyen kişi Fars beldesinde mukim bir Kürt'tür” dedi”²¹¹

2.2.1.4.4- Ka'b el-Ahbâr:

İsminin Ebu İshak Ka'b b. Mati b. Heynu olduğu söylenmektedir. Aslen Yemen Yahudilerinden olmakla beraber Hiz. Ebu Bekir veya Hiz. Ömer döneminde müslüman olduğu rivayet edilir. Hakkında leh ve aleyhte olmak

²⁰⁸ Buradaki ifadenin tamamını göz önüne aldığımızda “Kalem Sûresi” ile kastedilen, Alak Sûresi'dir.

²⁰⁹ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 307b

²¹⁰ Kur'an, Enbiya (21) 68

²¹¹ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 107a; Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm'de Mücahid'ten gelen rivayetler için Bkz. v.127b, 154b, 160b

üzere bir çok rivayet mevcuttur, ancak; aleyhte olanlar daha fazladır.²¹² Müslüman olduktan sonra Yahudiliğini devam ettirdiğine dair rivayetler ve hatta Hz. Ömer'in şehit edilmesinde rol oynaması²¹³ yanında, Abdullah b. Sebe'nin Hz. Ali taraftarları arasında fitneyi kışkırtmada nasıl rol oynamışsa Ka'b'ın da Hz. Osman ve taraftarları arasında da -daha şiddetli olmak üzere- aynı rolü oynadığı iddia edilmektedir.²¹⁴

Şu da bir gerçektir ki ilmî açıdan kendisine "Hibr" denilmiştir. İbn Abbas ve Ebu Hureyre gibi ilimle temayüz eden sahabeler ondan nakillerde bulunmuşlardır. Ancak; Ka'b hakkında gelen rivayetleri topluca değerlendirdiğimizde onun sanki kontrol altında tutulduğu gibi bir izlenim edinilmektedir.²¹⁵ İbn Abbas'ın Ka'b ile karşılaşan birine ondan ne duyduğunu sorması,²¹⁶ yine Hz. Ömer'in ona bazı sorular sorması ve onun anlattıklarını dikkatle dinlemesi²¹⁷ gibi durumlar bunu gösterir mahiyettedir.

Ancak; aleyhinde gerçekleşen bu kadar olaya rağmen Ka'b'dan bir çok kişi rivayetlerde bulunmuştur. Ve tefsirlere de onun rivayetleri -pek çoğu tasdik edilememekle beraber- fazla miktarda alınmıştır. 32/652-653 yılında vefat etmiştir.

Irakî'nin Ka'b el-Ahbar'dan aldığı rivayetlerden bazı örnekler:

Örnek 1:

(التقوى) الحذر والتشمير. و سال عمر بن الخطاب كعب الاخبار عن التقوى فقال: يا امير المؤمنين هل مررت بواد فيه شواك قال: نعم. قال: فكيف صنعت قال: حذرت و شمريت. قال: كذلك التقوى. وقيل: دخل فيه فعل الطاعات واجتناب المعاصى. وقيل: يختص باجتنب المعاصى.

²¹² Bkz. İsmail CERRAHOĞLU: Tefsir Usulü, 255

²¹³ Bkz. İsmail CERRAHOĞLU: Tefsir Usulü, 257

²¹⁴ Ali Sami en-NEŞŞAR, İslam'da Felsefî Düşüncenin Doğuşu, I, 86, Çev. Osman TUNÇ (İstanbul, 1999)

²¹⁵ Bkz. İsmail CERRAHOĞLU: Tefsir Usulü, 256

²¹⁶ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 182b; Ayrıca Bkz. Mahmud b. Ömer ez-ZEMAŞERÎ; a.g.e., II, 464; İsmail CERRAHOĞLU: Tefsir Usulü, 256

²¹⁷ Ali Sami en-NEŞŞAR: a.g.e., I, 86

“التقوى”: Dikkatli ve hazır olmadır. Ömer b. Hattab, Ka’bu’l-Ahbar’a takvayı sordu. Ka’b: “Ey Mü’minlerin Emiri, hiç dikenli bir vadiden geçtiniz mi?” dedi. Hz. Ömer: “Evet” dedi. Ka’b: “Ne yaptın (nasıl geçtin)?” Ömer: “Eteklerimi yukarı çekerek (hazırlıklı) ve dikkatli oldum.” Bunun üzerine Ka’b (r.a.) dedi ki: “İşte bu takvadır.” Denildi ki: Taat ve gûnahtan kaçınma onun (takvanın) içerisine girer. Ve denildi ki: (Takva) gûnahtan kaçınmaya has kılındı.”²¹⁸

Örnek 2:

روي ان كعب الاخبار لما سمع قوله تعالى (يا ايها الذين اوتوا الكتاب امنوا..) الاية اسرع في الاجتماع بالمسلمين و اسلم. و قال: خشيت ان يُحوّل وجهي الي قفائي قبل ان اصل الي المسلمين.

Ka’b el-Ahbar’ın, “*Ey ehli kitap! İman edin...*”²¹⁹ Ayetini duyduğunda çabukça Müslümanların bulunduğu topluma gitti ve müslüman oldu ve dedi ki: “Müslümanlara ulaşmadan önce yüzümün enseme döndürülmesinden korktum.”²²⁰

Örnek 3:

(ان امسكها) ان, نافية اي: ما يمسكها من احد من بعده كما في قوله (ويمسك السماء أن تقع على الأرض الا بإذنه) وروي ان ابن عباس لقي رجلا اخبره ذلك الرجل انه لقي كعبا فسأله: ما سمعت منه. فقال: سمعته يقول ان السموات على كاهل ملك فقال ابن عباس: كذب ثم تلا ان الله يمسك السموات و الارض الاية.

“ان امسكها”²²¹: “ان” nafiye dir. Yani manası: “O’ndan başka kimse onu tutamaz” dır. Allah’ın (c.c.): “*Göğü de, kendi izni olmadıkça yer üzerine düşmekten korur.*”²²² Kavlindeki gibi. Rivayet edildi ki İbn Abbas, kendisinin Ka’b ile görüşüğünü söyleyen bir adama rastladı. O adama: “Ondan ne duydun?” diye sordu. Adam da: “Onu, ‘Muhakkak ki gökler bir meleşin

²¹⁸ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 1b

²¹⁹ Kur’an, Nisa (4) 47

²²⁰ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 28b-29a

²²¹ Kur’an, Fâtır (35) 41

²²² Kur’an, Hacc (22) 65

omuzlarındadır.’ Derken duydum.” Dedi. İbn Abbas: “O yalan söylemiş” dedi ve sonra da “*Şüphesiz Allah (c.c.) gökleri ve yeri nizamları bozulmasın diye tutuyor...*” ayetini okudu²²³

İrakî, tefsirine aldığı kimi rivayetlerde de görüş sahibini zikretmez. Daha önce de değindiğimiz üzere bazı hadîs ve sahâbe görüşlerini rivayet ederken kendisini gösteren bu karakteristik özelliğini tabiûnun görüşlerini rivayet ederken de görmekteyiz. Bu durumu birkaç örnek çerçevesinde incelemeye çalışacağız:

Örnek 1:

İrakî, Nisa Sûresi 31. ayette ifade edilen “büyük günahlar”ın ne olduğunu şu ifadelerle açıklar:

...والكبائر: ما رتب فيه الحد. وقيل: ما هدّد فيه بدخول النار...

“...Büyük günahlar; kendisinden dolayı had cezası gereken günahlardır. Ve denildi ki; (yapıldığında) cehenneme girme ile tehdit edilen günahlardır...”²²⁴

Müellifin, büyük günahlar hakkında sunmuş olduğu ikinci görüş mana olarak Tabiûn’dan Said bin Cübeyr’in şu ifadesiyle benzerlik içermektedir:

...عن سعيد بن جبیر قال كل ذنب نسبته الله إلى النار فهو من الكبائر.

“...Said bin Cübeyr’den, dedi ki: “Allah’ın cehenneme nisbet ettiği her günah kebairdir.”²²⁵

Örnek 2:

...و قوله (كالمعلقة) التي هي غير مزوجة و غير مطلقة.

²²³ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 182b

²²⁴ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 28b

²²⁵ Muhammed b. Cerir et-TABERÎ, a.g.e., V, 42; Ayrıca Bkz. Sadreddin GÜMÜŞ: a.g.e., 98

“Askıya alınmış gibi...”²²⁶ “Evli de olmayan, boşanmış da olmayan bir şekilde...”²²⁷

Ayetin bu bölümünün açıklaması olarak müellifin dercettiği ifade mana yönünden Said bin Cübeyr ve Hasan Basrî’den rivayet edilen şu ifadelerle benzerlik içermektedir:

...عن سعيد بن جبیر: (فتذروها كالمعلقة) قال: لا أيما ولا ذات بعل. حدثنا ابن وكيع قال ثنا ابن يمان عن مبارك عن الحسن: (فتذروها كالمعلقة) قال: لا مطلقة ولا ذات بعل.

“...Said bin Cübeyr’den (rivayet edilmiştir): “...askıdaymış gibi bırakmayın” dedi ki: “Ne dul ne de koca sahibi (bir durumda bırakmayın)”. Hasan’dan (rivayet edilmiştir): “...askıdaymış gibi bırakmayın” dedi ki: “Ne boşanmış ne de koca sahibi (bir durumda bırakmayın)”²²⁸

İlk örnekte Irakî, ayet hakkında bir nakilde bulunduğunu ortaya koyar ancak bu naklin kimden olduğunu belirtmez. *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azîm*’de kullanılan bu tür rivayetler daha önce de incelediğimiz gibi bazen Hz. Rasulullah’a (a.s.), bazen Sahâbe-i Kirama (r.a.) bazen de -bu örnekte olduğu gibi- Tabiûn’a ait ifadelerdir. Bu hususa dair tefsirin bir çok yerinde örnek vardır.²²⁹ İkinci örnekte de ayetin kabul görmüş bir yorumunu rivayet olup olmadığını tasrih etmeksizin verir. *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azîm*’deki benzer ifadeler herhangi bir rivayet tefsiriyle karşılaştırıldığı zaman ilk örnekteki durum müşahede edilmektedir.²³⁰

Bu örneklerdekinden farklı bir durum da şudur; Irakî, naklettiği görüşlerin tabiûna ait olduğunu genel bir ifade ile tasrih eder ve görüş sahiplerinin

²²⁶ Kur’an, Nisa (4) 129 “Üzerine düşüp uğraşsanız da kadınlar arasında âdil davranmaya güç yetiremezsiniz; bâri birisine tamamen kapılıp da diğerini askıya alınmış gibi bırakmayın. Eğer arayı düzeltir, gûnahtan sakınırsanız Allah şüphesiz çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.”

²²⁷ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 33b

²²⁸ Muhammed b. Cerir et-TABERÎ, Camiu’l-Beyan An Te’vili Âyi’l-Kur’an, V, 316; Ayrıca Bkz. Sadreddin GÜMÜŞ: a.g.e., 96

²²⁹ Örnek için Bkz. Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 109a, 109b

²³⁰ Fatiha Sûresinin son ayetinin tefsiri buna örnek teşkil etmektedir. Bkz. v. 1b

isimlerini uzun uzadıya sayma gereği duymaz. Örnek olarak Irakî'nin, Nisa 148. ayetin²³¹ tefsirindeki şu ifadelerini verebiliriz:

قال بعض المفسرين من التابعين يجوز لمن شتم ان يرد على من شتمه مثله فان ظاهر هذه الآية يقتضي ان من ظلم جاز له الجهر بالسوء من القول...

“Tabiinden bazı müfessirler: “Kendisine kötü söz söylenen kişinin (kendisine söylenen sözün) dengi bir sözle söyleyene cevap vermesi caizdir.” Dediler. Bu ayetin zahiri; kendisine zulmedilen kişinin kötü sözü açıkça söylemesinin caizliğine hükmeder.”²³²

Bu tarz yapmış olduğu rivayetler sadece Tabiûn ile ilgili rivayetlere has değildir. *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*'de, “bazı nahivciler... dedi”²³³, “bazı insanlar.. dedi”²³⁴, “bazı alimler... dedi”²³⁵ “bazı müfessirler... dedi”²³⁶ gibi örneklere de sıkça rastlanmaktadır.

2.2.1.5- Peygamber Kıssaları ve Tarihî Veriler

“Kıssa” kelimesi Arapça'da geldiği kök itibariyle²³⁷ dört temel manada kullanılmaktadır. Bu manalar: Bir kimsenin izini sürmek; birine bir şey aktarmak; kesmek, kırmak; göğüs, göğsün başı veya ortasıdır.²³⁸

İstilahî olarak ise ‘Kıssa’ şu şekilde tarif edilebilir:

²³¹ “Allah kötü sözün açıkça söylenmesini sevmez; ancak haksızlığa uğrayan başka. Allah her şeyi işitici ve bilicidir.”

²³² Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 33b

²³³ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 33b, 62a, 69a

²³⁴ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 34b-35a, 273b

²³⁵ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 93a, 95b, 308a

²³⁶ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 74a, 102b, 105a

²³⁷ “قصص”

²³⁸ Muhammed Murtaza el-Hüseynî ez-ZEBÎDÎ: *Tâcu'l-Arus min Cevahiri'l-Kâmus*, IX, 334-335; Ayrıca Bkz. İdris ŞENGÜL: *Kur'an Kıssaları Üzerine* (İzmir 1994), 44-45; Şehmus DEMİR: *Mitoloji Kur'an Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik* (İstanbul 2003), 72-73

“Allah’ın insanlara ve cinlere gönderdiği en son ve en mükemmel ilahi mesajı ihtiva eden Kur’an-ı Kerim’in; *“Andolsun ki, peygamberlerin kıssalarında akli olanlar için ibretler vardır. Kur’an uydurulabilen bir söz değildir. Fakat kendinden önceki kitapları tasdik eden, inanan millete her şeyi açıklayan, doğru yolu gösteren bir rehber ve rahmettir.”*²³⁹ *“Muhakkak ki bu Kur’an, Hak ile batılı ayıran İlahî bir kelimedir. O, bir eğlence vasıtası değildir.”*²⁴⁰ Mealindeki ayetleriyle yalan ihtimali ve hayalin karışması mümkün olmayacak bir tarzda tarihin derinliklerinde kaybolmuş, unutulmuş veya bazı izleri insanlığın hafızalarında varlığını koruyabilmiş hâdiselerin; muhataplara adeta olaylara yeniden bir canlılık vererek anlatılması, beyan edilmesidir.”²⁴¹

Abdülkerim b. Ali el-İrâkî, Kur’an’ın büyük bir kısmını oluşturan peygamberler ve geçmiş milletlerin kıssaları ile ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Bu açıklamalar genellikle ayetlerde ifade edilen konuya endeksli ve teferruata inmeyen bir yapı arz etmekle beraber bir sonraki başlıkta da inceleyeceğimiz gibi İsrailiyyata da yer verdiği görülmektedir.

İsrailiyyat konusuyla da yakından alakalı olan bu başlık altında daha çok müellifin, tefsirine aldığı ve israiliyyat sayılabilecek kadar ‘aykırı’ olmadığını düşündüğümüz ve Kur’an ve Hadîs eksenli yorum ve rivayetlerine yer vermeye çalışacağız.

Kur’an-ı Kerim’de bir çok peygamber ve geçmiş milletin kıssaları anlatılmıştır. Bu kıssalara ve bunlarla ilgili rivayetleri uzunca ele almak çalışmamızın sınırlarını aşacaktır. Bu nedenle, Irakî’nin konu ile ilgili genel metodunu verecek birkaç kıssaya değinmekle iktifa edeceğiz.

2.2.1.5.1- Hz. İbrahim (a.s.) İle İlgili Rivayetler:

²³⁹ Kur’an, Yusuf (12) 111

²⁴⁰ Kur’an, Tarık (86) 13-14

²⁴¹ İdris ŞENGÜL: a.g.e., 46

Kur'an-ı Kerim'de Hz. İbrahim'in hayatı ile ilgili bir çok ayete rastlamaktayız. Bu ayetler Hz. İbrahim'in hayatı ile özlü bilgiler vermektedir. Hz. Yusuf ya da Hz. Musa kıssalarındaki gibi bir teferruatı yoktur. Hz. İbrahim'in kıssasında verilen ana tema ise -genel olarak-: tevhid, teslimiyet ve Allah'ın (c.c.) O'na verdiği değerdir.

İrakî, Hz. İbrahim'in kıssasının geçtiği yerlerde ayetleri kısa kısa şerh ederek Hz. İbrahim ile ilgili konulara ana hatlarıyla değinir.

Bakara Sûresi 126. ayette Hz. İbrahim'in duasını açıklarken Hz. İbrahim'in hayatıyla ilgili bazı bilgileri de bize sunmaktadır:

ترك ابراهيم هاجر ام اسمعيل بين جبال مكة و ليس هناك بنيان. فسأل الله ان يجعل ذلك المكان بلدا. ثم جاء لزيارة ابنه فراها قد صارت بلدا فسأل الله ان يجعل ذلك البلد امنا. وسأل ابراهيم الرزق لمن امن فقال الله تعالى (ومن كفر) يعني اي لا اقطع الرزق عن الكافر بسبب كفره بل ارزق المؤمن والكافر.

“İbrahim, İsmail'in annesi Hacer'i Mekke dağlarının arasına bıraktı. Orada yapı, bina, ev yok idi. Bu yüzden Allah'tan(c.c.) bu yeri içerisinde oturulan bir belde yapmasını istedi. Sonra çocuğunu ziyaret için geldiğinde oranın bir belde olduğunu gördü. Sonra burayı emin bir belde kılmasını Allah'tan (c.c.) istedi. İbrahim, iman edenler için rızık vermesini istedi. Allah(c.c.) dedi ki: “*Kim inkar ederse...*”²⁴² Yani küfüründen dolayı rızıkını kesmem bilakis mü'mini de kafiri de rızıklandırırım manasına gelmektedir.”²⁴³

Yine aynı yerde Bakara Sûresi 127. ayete binaen Hz. İbrahim'in Hz. İsmail ile Kabe'yi yeniden inşa etmelerine çok kısa ifadelerle değinir.

Şuara Sûresi 69-90 ayetlerde Hz. İbrahim ve putlara tapan kavmi arasında geçen muhavereyi şu şekilde özet olarak verir:

²⁴² Kur'ân, Bakara (2) 126

²⁴³ Abdülkerim b. Ali el-İRAKÎ: a.g.e., v. 9a

و هو من بدع التفاسير رتب ابراهيم الكلام مع الكفار فاستفهم عما يعبدونه وهو يعلم انهم يعبدون الاصنام ثم ابطال الهية اصنامهم بانها لا ينفع ولا يضر و ردّ تقليد ابائهم الاولين ثم عدد نعم الله عليه بالهداية والاطعام والسقي و الشقاء من المرضى و غير ذلك ثم تضرع الى الله ان يلحقه بالصالحين و ان يجعل له ذكرا جميلا الى يوم القيامة ثم وصله بذكر يوم القيامة الجدة يكون قريبة من موقف السعداء و هو معنى قوله (و ازلفت الجنة) اى قربت للمتقين.

“O açıklamaların iyisindendir. İbrahim kafirlerle olan konuşmasındaki sözünü şu şekilde tertib etti: Putlara taptıklarını bildiği halde onlara neye taptıklarını sordu. Sonra putların yarar ve zarar sağlayamayacağını söylemekle onların putlarının ilahlığını yok saydı ve önceki atalarını taklid etmelerini reddetti daha sonra Allah'ın; hidayet, yeme, içme, hastalığın tedavisi ve daha başka nimetlerini saydı. Sonra Allah'tan (c.c.) kendisini salihler zümresine katmasını, kendisi için kıyamete kadar güzel bir hatırlanma bahşetmesini istedi. Sonra buna kıyamet gününü hatırlatmayı ekledi. Cennet, mutluluğa erenlerin bulunduğu yere yakındır. Bu “*Cennet muttakiler için hazırlandı*”²⁴⁴ -yani yaklaştırıldı- Kavlinin manasıdır.”²⁴⁵

2.2.1.5.2- Hz. Musa (a.s.), Hz. Harun (a.s.) İle İlgili Rivayetler:

Hz. Musa (a.s.) ile İsrailoğulları arasında vuku bulan olaylar Kur'an'ı Kerim'de en fazla yer tutan kıssadır. Hz. Musa'nın ismi de Kur'an'da en fazla geçen peygamber ismidir.²⁴⁶

Kur'an'daki kıssalar içerisinde büyük bir yeri olan bu kıssa ile ilgili Irakî'nin *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim* eserinden birkaç bölüm zikretmekle yetineceğiz.

Bakara Sûresi 40. ayetten 75. ayete kadar anlatılan Hz. Musa ve İsrailoğulları kıssasında müellif yer yer ayetlerde anlatılmayan bazı

²⁴⁴ Kur'an, Şuara (26) 90

²⁴⁵ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 133b; Benzer ifadeler için Bkz. Mahmud b. Ömer ez-ZEMAHŞERÎ; a.g.e., II, 344; Hz. İbrahim (a.s.) ile ilgili Bkz. Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 16a, 70a, 107a-107b

²⁴⁶ Hz. Musa'nın(a.s.) ismi otuz dört sûrede yüz otuz bir ayette yüz otuz altı defa geçmektedir.

teferruata kısaca temas etmiştir. Örneğin: “*Bir zamanlar: Ey Musa! Biz Allah’ı açıkça görmedikçe asla sana inanmayız, demiştiniz de bakıp durur olduğunuz halde hemen sizi yıldırım çarpmıştı. Sonra ölümünüzün ardından sizi dirilttik ki şükredesiniz.*”²⁴⁷ Ayetlerini tefsir ederken bu olayın nasıl vuku bulduğunu şu ifadelerle izah eder:

ولما توجه موسى تسعين رجلا اخيارهم موسى من قومه الى الجبل فاسمعهم الله كلامه فسالوا موسى رؤية الله فاخذتهم الصاعقة فماتوا فقال موسى رب لو شئت اهلكتهم من قبل واياي ماذا اقول لبني اسرائيل اذا عدت اليهم فاحياهم الله تعالى بدعاء موسى.

“Musa kavminin içerisindenden dağa gitmek için seçtiği yetmiş adama döndüğünde -ki Allah (c.c.) onlara kelamını duyurmuştu- Musa’dan Allah’ı(c.c.) görmeyi istediler ve hemen orada onları yıldırım çarptı ve aniden öldüler. Musa dedi ki: “Ya Rabbi! Eğer isteseydin onları ve beni daha önce helak ederdin. Ancak Ben, İsrailoğullarına döndüğüm zaman onlara ne diyeceğim.” Musa’nın bu duası üzerine Allah(c.c.) onları diriltti.”²⁴⁸

Irakî, İsrailoğulları ve Hz. Musa kıssasının bu kısmını tefsir ederken yine Kur’an’ı Kerim’den istifade etmektedir. Bu ayetleri yorumlarken A’raf Sûresi 155. ayetten²⁴⁹ istifade etmiştir.

Hiz. Musa’nın, Şuara Sûresi 10 ve 68. ayetler arasında anlatılan kıssasının farklı yerlerinde Irakî açıklamalar girmiştir. Hiz. Musa’nın Mısır’dan çıkışı, denizin yarılması, İsrailoğullarının kurtuluşu ve Firavun ve yandaşlarının yok oluşunu anlatan 60. ayetten 66. ayete kadar olan kısmı şu şekilde açıklar:

(و ازلفنا) ثم حيث انفلق البحر (الآخرين) قوم فرعون ای قربناهم من بني اسرائيل و قري (و ازلفنا) بالقاف ای ازلفنا اقدامهم و يحتمل ان يكون الله تعالى جعل البحر لبني اسرائيل طريقا يبسا و لفرعون و اصحابه زلقا قيل جبريل بين صقئ موسى و فرعون فكان يقول لبني اسرائيل

²⁴⁷ Kur’an, Bakara (2) 55, 56

²⁴⁸ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 5b

²⁴⁹ “Bir de Musa kavminden mikatımız için yetmiş er seçmişti. Vakta ki bunları o sarsıntı yakaladı, Rabbim, dedi: Dileseydin bunları ve beni daha evvel helâk ederdin, Şimdi bizi içimizden o süfehanın ettikleriyle helak mı edeceksin?...”

ليلحق اخركم باولكم ويقول لاصحاب فرعون دونكم يلحق اخركم اولكم فلما وصل موسى الى البحر قال له مؤمن ال فرعون أين أمرت فهذا البحر أمامك والعدو خلفك وقد غشيك آل فرعون قال: أمرت بالبحر ولا يدري موسى ما يصنع فأوحى الله تعالى إليه: (أن اضرب بعصاك البحر) فضربه فصار فيه اثنا عشر طريقاً لكل سبط طريق و روى ان موسى لما اجاب يوشع خاض يوشع في البحر تصديقاً لموسى فلما انفلق البحر بضرع العصا وجدوا يوشع في موضع الماء الذي خاض فيه لم يبتل له ثوب ولا عدة فرس و هذا البحر البحر القلزم وقيل بحر من ورا مصر.

و ‘ Sonra deniz yarıldığında, ‘الآخرين’ (ötekilerini) yani Firavun’un kavmini ‘ و ‘ ازلفنا (yaklaştırdık). Yani onları İsrailoğullarına yaklaştırdık. (Bu kelime ‘ و ‘ ازلفنا “Kâf” ile “ازلقتنا” olarak da okunur. Yani onların gelenlerinin ayağını kaydirdık. Allah’ın denizi İsrailoğulları için kuru bir yol ve Firavun ve kavmi için de kaygan bir zemin yapmasına hamledilir. Denildi ki: Cibril, Musa ve Firavun’un saflarının arasındaydı. İsrailoğullarına arkadakileriniz öndekilere yetişsin diyordu. Firavun’un kavmine de arkadakilerinizin öndekilere yetişmesi için yavaşlayın diyordu. Musa denize ulaştığında Firavun ailesinden iman eden bir kişi ona: “Nereye emrettin, bu deniz önünde ve düşmanlarında arkada... Firavun ailesi seni aldattı.” Dedi. Hz. Musa: “Denize (gitmekle) emrolundum.” Dedi. Musa ne yapacağını bilmiyordu. Allah (c.c.), O’na “Asanı denize vur!” diye vahyetti. Asayı denize vurduğunda (Benî İsrail’in) her bir kabilesi için bir yol olarak on iki yol ortaya çıktı. Rivayet edilir ki Hz. Musa Yuşa’ya karşılık verdiğinde Yuşa, Hz. Musa’yı tasdik etmek için hemen denize daldı. Deniz asanın vurulmasıyla ayrıldığında ise Yuşa’yı suya dalmış olduğu yerde elbisesi ıslanmamış ve atı eğlenmemiş (hazırlanmamış) halde buldular. Bu deniz Kızıldeniz’dir. Denildi ki: Mısır’ın ötesindeki bir denizdir.”²⁵⁰

Irakî, Hz. Musa’nın Kasas Sûresinde anlatılan kıssasına da fazlaca yer vermektedir.²⁵¹

2.2.1.5.3- Hz. Davud (a.s.) İle İlgili Rivayetler:

²⁵⁰ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 132b-133a; Krş. Mahmud b. Ömer ez-ZEMAHŞERÎ; a.g.e., II, 342-343

²⁵¹ Bkz. Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 143a-145b; Hz. Musa’nın kıssasıyla ilgili olarak Bkz. Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azîm, v. 51b-52a

Hız. Davud (a.s.), İsrailoğullarına gönderilen peygamberlerdendir. Hız. Musa'dan (a.s.) sonra yaşamıştır.

İrakî, Hız. Davud ile ilgili rivayetlere de yer vermiştir. İsrailoğullarından Cumartesi günü yasağını çiğneyenlerin akıbetini anlatan Bakara Sûresi 65. ayetin tefsirinde de şu olaya yer verir:

كان الصید محرما على اليهود في يوم السبت. فابتلاهم الله بان صارت الحيتان ياتي كالكبش السمان يوم سبتهم. لا تمتنع ممن ياخذها فاذا انقضى السبت عرفت في البحر. فعملت اليهود حياضا واسعة كثيرة الى جانب البحر و فتحوا ماء البحر اليها يوم السبت فاجتمع في الحياض سمك كثير. ثم سدوا الحياض و بقي السمك و اخذوه يوم الاحد و ذلك في ايلة و كان داود عليه السلام عندهم فسبهم ولعنهم بعد ان نهاهم فلم ينتهوا فمسح الله الذين فعلوا ذلك قردة خاسئين خسات الكلب اذ اطرده و ابعدته....

“Cumartesi günü avlanmak Yahudilere haramdı. Allah(c.c.) onları Cumartesi günü besili koçlar gibi büyük balıklar göndererek imtihan etti. Onu (cumartesi günü) avlamaktan imtina etmediler. Cumartesi olduğunda denizde (balık olduğunu) görüyorlardı. Ve Yahudiler deniz kıyısında birçok geniş havuz yaptılar. Cumartesi günü denizin suyunu ona açtılar ve havuzlarda çokça balık toplandı. Sonra havuzlara set çektiler. Balıkları orada alıkoydular. Pazar günü de onu topluyorlardı. Bu Eyle'de idi. Davud, onları nehyedip de onlar devam edince, onlara ağır sözler söyledi, onlara lanet etti. Ve Allah(c.c.) böyle yapanları köpeklerin kovaladığı aşağılık maymunlara dönüştürdü onları oradan uzaklaştırıp çıkardılar...”²⁵²

Müellif, tefsirinin farklı bir çok yerinde peygamberlerin kıssalarına yer vermiştir. Yusuf Sûresi'nde Hız. Yusuf'un kıssasını uzunca ele almış²⁵³, yine Nuh'un kıssasının anlatıldığı Nuh Sûresi'nin tefsirinde de Nuh (a.s.) kıssasıyla ilgili bilgiler aktarmıştır.²⁵⁴ Bunun yanında Irakî, Kur'an'da ismi

²⁵² Abdülkerim b. Ali el-İRAKÎ: a.g.e., v. 6a; Hız. Davud (a.s.) ile ilgili Bkz. Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm, v. 107b-108a, 173b-174a

²⁵³ Abdülkerim b. Ali el-İRAKÎ: a.g.e., v. 72a-75a

²⁵⁴ Abdülkerim b. Ali el-İRAKÎ: a.g.e., v. 279b-280b

geçmeyen peygamberlerin kıssalarına da yer değinmiştir. Örneğin İshmuil ile ilgili şu ifadelerle yer vermiştir:

(نبي لهم) هو اشموئل (و قد اخرجنا من ديارنا وابنائنا) كانت العمالة قد غلبت على بني اسرائيل و سبوا نساءهم واولادهم واخذوا منهم التابوت. و كان فيه عصا موسى وعمامة هرون وشيئ من نفاض الالواح و قفيز من المن وكانوا يقدمون التابوت ويقاثلون من ورائه فينتصرون. فلما اخذته العمالة وضعوه في بلد فاصاب اهله الباسور ثم الى اخر فاصابهم ذلك فاجمع رايهم على اعادة التابوت. ففيل جات الملائكة يحملونه بين السماء والارض وقيل بل وضعوه على عجلة و شدوها بثورين و ضربوهما متوجهين الى بني اسرائيل

“Onlara gönderilmiş bir peygamber..”²⁵⁵ o, İshmuil’dir. “Yurtlarımızdan çıkarılmış ve çocuklarımızdan uzaklaştırılmışken...” Amalika, İsrailoğullarına galip gelmişti. Kadınlarını ve evlatlarını esir almışlardı. Ve onlardan Tâbût’u da almışlardı. Onun içinde Musa’nın âsâsı, Harun’un sarığı, (Tevrat) levhalarından kalıntılar ve bir gafîz²⁵⁶ kudret helvası vardı. Onlar Tâbut’un öne sürer ve onun arkasında savaşır ve böylece galip gelirlerdi. Amalika onu alınca bir şehre koydular. O (şehrin) ehline basur ve diğer (hastalıklar) isabet etti. Ve Tâbut’un iadesi hususunda görüş birliğine vardılar. Denildi ki: Melekler yer ve gök arasında onu taşır halde geldiler. Denildi ki: Bilakis! onu tekerlekli bir araca (kağrı vs.) yükledirler ve onu iki öküze bağladılar. Ve o ikisini de Beni İsrail’e yönlendirerek gönderdiler.”²⁵⁷

Irakî, peygamber kıssalarının yanında bazı tarihî olaylara da ilgili ayetlerin tefsirinde yer vermiştir. *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azîm*’de anlatılan bu tarihî vakalardan bazılarını burada değinelim.

2.2.1.5.4- Ashab-ı Uhdud:

“Uhdud” kelimesi Yer yarığı hendek manasınadır. Ashab-ı Uhdud ise: Hendek sahipleri demektir. Öz itibarıyla kısca şu şekildedir: “Necran” denilen mahalde bir zât vardır. Bu zat Hz. İsa’nın dini üzeredir. Kendi kavminden olan

²⁵⁵ Kur’an, Bakara (2) 246

²⁵⁶ Bir tahıl ölçüsü

²⁵⁷ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 15a

Yahudileri Hz. İsa'nın dinine davet eder ve bazıları ona iman ederler bu durumdan haberdar olan Yahudi hükümdarı Zanuvas, Himyer'den askerî bir kuvvetle o iman edenlerin yanına gelir ve orada çukurlar kazdırarak içlerinde ateş yaktırır ve iman edenleri Yahudiliği kabul etmek ya da çukura atılmak arasında muhayyer bırakır. Akabinde dinlerinden dönmeyenleri bir bir ateşe atıp onları seyreder.²⁵⁸

Bu kıssaya Kur'an-ı Kerim'de Burûc Sûresi'nde değinilir. Irakî, kıssa ile ilgili şu hadîs-i şerifi vererek konuyu açıklar.

روى انه كان لبعض الملوك ساحرٌ فلما كبر ضم اليه غلاما ليعلمه السحر و كان في طريق الغلام راهب يسمع منه فراى في طريقه داب يوم حية قد حبست الناس فاخذ حجرا و قال اللهم ان كان الراهب احب اليك من الساحر فاقتلها فقتلها فكان الغلام بعد ذلك يبرئ الاكمه والابرص و عمي جليس للملك فابراه فساله الملك من رد عليك بصرك فقال ربي فغضب فعذبه فدل على الغلام فعذبه فدل على الراهب فلم يرجع الراهب عن دينه فؤد بالمنشار واتى بالغلام فذهب به الى جبل ليلقى من ذروته فدعا فرجف بالقوم فهلكوا ونجا الغلام فذهب به الى قرقور فلجحوا به ليغرقوه فدعا فانكفات بهم السفينة و نجا الغلام فقال للملك لست تقاتل حتي تجمع الناس في صعيد واحد تصلبني على جذع تاخذ سهما من كنانتي و تقول بسم الله رب الغلام ثم ترمي به. فرماه فوق في صدره فوضع يده عليه و مات فقال الناس امنا برب الغلام فقيل للملك نزل بك ما كنت تحذر فامر باخاديد من اقواه السكك فاوقدت فيها النيران فمن لم يرجع منهم طرح فيها حتي جاءت امرأة معها صبي فتقا عست ان تقع فيها فقال الصبي يا اماه اصبري فانك على الحق فاقتحمت.

“Rivayet edildiğine göre: Bir hükümdarın sihirbazı vardı. (Sihirbaz) yaşlandığında, (hükümdar) sihri öğrenmesi için bir çocuk gönderdi. Çocuğun (sihirbaza giden) yolu üzerinde bir rahip vardı ve çocuk onu dinler idi. Bir gün yolunun üzerinde insanların yolunu kesmiş bir hayvan -yılan- gördü. Eline bir taş aldı ve: “Allah’ım eğer rahip, sana sihirbazdan daha sevgili ise onu öldüreyim” dedi ve onu öldürdü. Çocuk bundan sonra körü ve abraş hastalığına tutulana tedavi eder oldu. Hükümdarın arkadaşlarından birisi kör olmuş idi. (Çocuk) onu da tedavi etti. Bunun üzerine hükümdar o adama: “Gözlerini sana kim iade etti ?” diye sordu. O da: “Rabbim.” Dedi. (hükümdar)

²⁵⁸ Bkz. Ömer Nasuhi BİLMEN: Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri (İstanbul, ts.), VIII, 4004

bu söze çok kızdı ve ona işkence yaptı. (Bu işkenceler sonunda) o adam çocuğu ele verdi. Hükümdar çocuğa da rahibin yerini gösterinceye kadar işkence yaptı. Rahip dininden dönmeyince onu testere ile öldürttü. Çocuğu getirdiler ve onu zirvesinden aşağı atmaları için dağa gönderdi. (Çocuk) dua etti ve dağ sarsılarak beraberindeki topluluk helak oldu ve çocuk kurtuldu. Bunun üzerine hükümdar çocuğun denize atılıp boğulması için çocuğu büyük bir gemiye gönderdi. Çocuk yine dua etti içindeki adamlarla birlikte gemi yok oldu. Ancak çocuk yine kurtuldu. Çocuk hükümdara dedi ki. “İnsanları düz bir arazide toplayarak, beni bir kütüğe bağlayıp, ok kılıfından bir ok alarak “Çocuğun Rabbi olan Allah’ın adıyla” deyip oku atmadığın müddetçe beni öldüremezsın.” (Hükümdar böyle yaparak oku) attı. Ok çocuğun göğsüne geldi. Çocuk elini oraya koydu ve öldü. İnsanlar bunun üzerine “Çocuğun rabbi olan Allah’a iman ettik” dediler. (İnsanların bu tepkisinin üzerine yanındakiler) hükümdara: “Seni çok aşağı bir dereceye düşürdü.” Dediler. Hükümdar da çok büyük kuyular kazdırdı ve onların içinde ateşler yaktırdı. Kim dininden dönmez ise onu ateşe attılar. Ta ki sıra yanında bir bebeği olan bir kadına geldi. Kadın ateşe atılmaktan dolayı çok ürperdi ve korktuğu sırada bebek. “Ey anneciğim, sabret muhakkak ki sen doğru yol üzeresin” dedi. Anne bu sözün üzerine şaşırıp kaldı.”²⁵⁹

2.2.1.5.5- Fil Vakası:

Fil vakası; Hz. Peygamber’in doğumundan çok kısa bir zaman önce gerçekleşmiş bir olaydır. Yemen hükümdarı olan Ebrehe, Mekke’nin yerini alması ve Arap yarımadasının büyük bir ticarî merkezi olması için bir mabet yaptırır. Fakat bu mabet, beklenen ilgiyi görmediği gibi birtakım hakaretlere de mahal olur. Bu duruma çok kızan Ebrehe büyük bir orduyla Kabe’yi yıkmak için Mekke’ye yürür ancak ordusuyla beraber orada helak olur.²⁶⁰

Bu tarihi olayı Irakî, şöyle açıklar:

²⁵⁹ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 300a; Aynı rivayet için Bkz. Mahmud b. Ömer ez-ZEMAŞERÎ; a.g.e., III, 262-263

²⁶⁰ Bkz. Sabri HİZMETLİ, İslam Tarihi (Ankara, 1999), 183-185; Martin LINGS, Hz. Muhammed’in Hayatı, 38-44, Çev. Ali ÇAVUŞOĞLU (Ankara, 2000)

روي أن أبرهة بن الصباح الأشرم ملك اليمن من قبل أصحمة النجاشي بني كنيسة بصنعاء اليمن وسماها القليس وأراد أن يصرف إليها حج العرب فخرج رجل من كنانة فقعدها فيها ليلاً أي تغوط فأغضبه. وقيل أجمت رفقة من اليمن ناراً فحملتها الريح فأحرقتها فحلف أبرهة ليهدمن الكعبة فخرج بالحبشة ومعه فيل له اسمه محمود وكان قوياً عظيماً واثناً عشر فيلاً. وقيل ثمانية. وقيل ألف فيل. وقيل لم يكن معه غير محمود. فلما بلغ خرج إليه عبد المطلب وعرض عليه ثلث أموال تهامة ليرجع فأبى وعياً جيشه وقدم الفيل وكانوا كلما وجهوه إلى الحرم برك وإذا وجهوه إلى اليمن أو إلى غيرها من الجهات هرول فأرسل الله طيراً سوداً. وقيل خضراً وقيل بيضاً مع كل طائر حجر في منقاره وحجران في رجليه أكبر من العدسة وأصغر من الحمصة. وعن ابن عباس أنه رأى عند أم هانئ نحو قفيز من تلك الحجارة مخططة بحمرة كالجزع. فكان الحجر يقع على رأس الرجل فيخرج من دبره. ففروا فهلكوا في كل طريق ومنهل واما أبرهة فتساقطت أنامله وما مات حتى انصدع صدره عن قلبه. وانفلت وزيره أبو يكسوم وطائره يحلق فوقه حتى بلغ النجاشي فقص عليه فلما فرغ من القصة القى الطائر عليها الحجر فهلك بين يدي النجاشي. وقيل كان أبرهة جد النجاشي الذي كان في عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم بأربعين سنة. وعن عائشة قالت رأيت قائد الفيل وسائسه أعميين مقعدين يستطعمان. وقيل أن أبرهة أخذ لعبد المطلب مائتي بغير فجاء عبد المطلب رجلاً وسيماً جسيماً. فقيل لأبرهة هذا سيد قريش يطعم الناس في السهل والوحوش في رؤوس الجبال فقال له أبرهة ما حاجتك قال ابل لي اجدها جندك فقال له أبرهة نقصت من عيني حيث لا هدم ما فيه شرفك و شرف اسلافك فلم تكلمني فيه و كلمني في ابل يسيره فقال انا رب الابل و لهذا البيت رب يمنعه منك فقال ما كان ليمنعه مني ثم رجع عبد المطلب الى البيت وضرب حلقة الباب و قال :

لاهم إن العبد يمنعه رحله فامنع حلالك

لا يغلبن صليبيهم ومحالهم عدواً محالك

ان كنت تاركهم و لعتبنا فامر ما بذلك

يا رب لا أرجو لهم شواكا

يا رب فامنع منهم حماكا

إن عدو البيت من عاداكا

فبينما هو يدعو إذا جات الطير من قبل اليمن و في القصة ان ابرهة احاط على اموال اهل مكة وجمع عبد المطلب من اموالهم شيئاً كثيراً فكان سبب يساره.

“Rivayet edildi ki: Ashame en-Necaşî’den önce Yemen hükümdarı olan Ebrehe b. Sabah el-Eşram, Yemen San’a’da bir kilise yaptırdı. Bu kiliseyi de *Kulleys* adıyla isimlendirdi. Arapların Haccını da buraya yönlendirmek istedi. Benî Kinane’den bir adam çıktı ve bir gece orayı aşığıladı. Yani def’i hacetini yaptı. (Ebrehe) buna kızdı. Denildi ki: Yemen’den bir topluluk ateş yaktı, rüzgar o ateşi taşıyarak onu (kilise) yaktı. Bunun üzerine Ebrehe Kabe’yi yerle bir edeceğine yemin etti ve ismi *Mahmud* olan güçlü ve büyük bir fille beraber on iki fille Habeşistan’a gitti. Denildi ki: sekiz tane (fil) ve yine denildi ki: Bin tane fille (gitti) ve denildi ki: Yanında *Mahmud*’dan başka (fil) yoktu. (Mekke yakınlarına) ulaştığında Abdulmuttalib, onun yanına çıktı ve geri dönmesi için Tihame’nin üçte biri kadar mal teklifinde bulundu fakat, Ebrehe bunu reddetti, onun askerlerini hiç umursamadı. Fili öne sürdüler, her ne zaman filin yönünü Kabe’ye çevirdilerse fil dizleri üzerine çöküyor; filin yönünü Yemen’e veya başka bir yöne çevirdiklerinde ise koşarak gidiyordu. Allah (c.c.) (onların üzerine) siyah kuşlar gönderdi. Denildi ki: yeşil (kuşlar gönderdi) ve yine denildi ki: beyaz (kuşlar gönderdi). Kuşların her birinde mercimek tanesinden büyük, leblebi tanesinden küçük olmak üzere gagasında bir ve iki ayağında iki taş vardı. İbn Abbas’tan, Ümmü Hânî’nin yanında damarlı akik (taşı) gibi (üzeri) kırmızıyla yazılmış bu taşlardan yaklaşık bir gafiz gördüğü (rivayet edilmiştir). Taş adamın başına düşüyor, arka tarafından çıkıyordu. Kaçıyorlar ve her yol ve su başında telef oluyorlardı. Ebrehe’nin ise yavaş yavaş parmaklarının uçları dökülüyordu. Kalbi parçalanarak sadrından ayrılıncaya kadar ölmedi. Veziri Ebu Yuksum ise daha fazla çekti. Kuşlar, o, Necaşî’ye gidip de olayı anlatıncaya kadar onu takip ettiler. Anlatmayı bitirdiğinde ise onun üzerine taşı attı ve o Necaşî’nin elleri arasında helak oldu. Denildi ki: Ebrehe, Rasulullah (a.s.) kırk yaşlarına geldiği zamanlarda bulunan Necaşî’nin dedesidir. Aişe’den (r.anha), dedi ki: Filin oturmuş ve kör olan başkan ve seyisini yiyecek isterken gördüm. Denildi ki: Ebrehe, Abdulmuttalibin yüz devesini almıştı. Abdulmuttalib onun yanına geldi -Abdulmuttalib güzel yüzlü ve heybetli bir adamdı- Ebrehe’ye denildi ki: “Bu Kureyş’in önderidir.” “İnsanlar dağların tepesindeki vahşi hayvanlar ve bozulmuş yiyecekleri yiyorlar.” Ebrehe ona: “İhtiyacın nedir?” Dedi. O da:

“Askerlerinin bulmuş olduğu develerim!” Dedi. Ebrehe de, ona: “Gözümden düştün. Senin ve senden öncekilerinin onurlandığı şeyi yıkacakken sen benimle bu konu hakkında değil de değersiz develer hakkında konuşuyorsun.” Dedi. (Abdulmuttalib): “Ben develerin efendisiyim. Bu evinde orayı senden koruyacak bir efendisi (sahibi) vardır.” Dedi. (Ebrehe): “Beni kimse ondan men edemez.” dedi. Sonra Abdulmuttalib Kabe’ye döndü ve elini kapının halkasına koydu ve şöyle dedi:

Üzüntü(m) yok bu kul develerini korudu sen de mülkünü koru.

Senin topraklarına, düşman olanların prangalarını ve haçlarını galip getirme.

Eğer onları yalnız başına bırakır ve bizi tekdir edersen buna ne emredersin?

Ya Rab! Onların güçlü olmasını istemiyorum.

Ya Rab! Onları senin sığınağından men et.

Muhakkak evinin düşmanları senin düşmanlarındandır.

O (böyle) dua ederken, Yemen tarafından kuşlar geldi. Kısada Ebrehe Mekke ehlinin mallarını almıştı. Abdulmuttalib onun zenginliğinin sebebi olan mallarından çoğunu bir araya getirdi.”²⁶¹

Irakî; tefsirinde, tarihî vakaların anlatıldığı ayetlerde genellikle konuyu açıklayacak tarzda ve fazla teferruata girmeden tarihî bilgilere yer vermektedir. Bu bilgilerin bazıları yukarıda da geçtiği üzere konuyla ilgili hadislerden alınmıştır. Muhtelif yerlerde de ayette anlatılan olayı açıklarken o olayın anlatıldığı başka ayetlerden yararlanmıştır.

²⁶¹ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 310b-311a; Buradaki ifadelerle Keşşaf’ta ki ifadeler arasında büyük benzerlik mevcut Bkz. Mahmud b. Ömer ez-ZEMAHŞERÎ; a.g.e., III, 288-289

2.2.1.6- İsrailiyyât Karşısındaki Tutumu

“İsrail”; Hz. Yakub’un ismidir. Hz. Yakub, on iki Yahudi boyunun atasıdır. “İsrailiyye”; İsrâilî bir kaynaktan aktarılan kıssa veya hâdise manasındadır. “İsrailiyyât”, ise “İsrailiyye” kelimesinin çoğuludur.²⁶²

Bu kavramın ıstılâhî manası, etimolojisinden daha umumî bir anlamı muhtevidir.

“İslam’a ve özellikle tefsire girmiş olan Yahudî, Hristiyan, ve diğer dinlere ait kültür kalıntılarıyla, dinin gerek lehine ve gerekse aleyhine uydurulup Hz. Peygamber’e ve O’nun muasırları olan sahâbe ve müteakip nesillere izafe edilen her türlü haber, “İsrailiyyât” kelimesinin manası içine girer.”²⁶³

İslam’a yabancı olan her şeyi ifade için bu kelimenin seçilmesinin nedeni; diğer dinlere nispetle, Yahudilikten gelen haberlerin daha fazla olmasından kaynaklanmaktadır.²⁶⁴

İslam Dini gönderildiği ilk günden beri diğer dinlerle münasebet içerisinde. Zaten bu, İslam’ın neş’et ettiği mekân göz önüne alındığında olması muhtemel bir durumdur.

Hz. Peygamber’in risaletle vazifelendirildiği yıllarda Arabistan yarım adasında Yahudi, Hristiyan ve diğer dinlere mensup insanlar mevcuttu. Özellikle hicretten sonra Medine’de bulunan Yahudilerle birebir ilişki

²⁶² Bkz. Abdullah AYDEMİR: Tefsir’de İsrailiyyât (İstanbul, ts.), 29

²⁶³ Abdullah AYDEMİR: a.g.e., 29

²⁶⁴ Bkz. Abdullah AYDEMİR: a.g.e., 29; İsmail CERRAHOĞLU: Tefsir Usulü, 244

kurulmuştur.²⁶⁵ Gerek Hz. Peygamber'in ve gerekse mü'minlerin günlük hayattaki alışverişleri²⁶⁶ yanında Yahudilerin bizzat Rasulullah'a gelip sorular sormaları ve onların bu sorularına mukabil ayetlerin inzal olması bu cümledendir.

Hristiyanlarla olan münasebetler ise -Hz. Peygamber zamanında çok az olmakla birlikte²⁶⁷- fetihlerin Arap yarımadası sınırlarını aştığı dönemlerde ziyadeleşmiştir.²⁶⁸

Bir çok nedenden dolayı²⁶⁹, bu münasebetlerin sonuç olarak meydana çıkardığı durum tek kelime ile ifade edilecek olursa "etkileşim"dir. Bu etkileşimin bir uzantısı olarak da; diğer İslamî ilimlerlerle beraber tefsirlerde de; özellikle Kur'an'daki teferruatın hazf edildiği kıssalarla ilgili Ehli Kitap'ın merviyâtına rastlayabiliyoruz.

Tefsirlerin bir çoğunda rastlanan bu rivayetler, Irakî'nin tefsirinde de yer almıştır. *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*'de yer alan bu rivayetlerin bazılarının *Keşşaf*'ta da aynen geçtiğini görmekteyiz. Irakî'nin, bu tür rivayetlere tefsirinde yer vermesi *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*'in bir zaafıdır.

Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm'de bulunan israiliyyat ile ilgili birkaç örnek verecek olursak:

Örnek 1:

ابتلي الله تعالى اصحاب طالوة بتحريم شرب ما نهر مع شدة عطشهم ولم يسمح لاحد منهم الا باغتراف غرفة بيده فلم يطعه الا قليلا منهم وهم ثلثمائة و ثلاثة عشر عدة اصحاب بدر.

²⁶⁵ Bkz. Muhammed HAMİDULLAH: İslam Peygamberi, I, 573, Çev. Salih TUĞ (Ankara, 2003)

²⁶⁶ Muhammed b. İsmail el-BUHARÎ, "Buyû" 14, 33, 88; "Rehn" 2, 5; "Silm" 5, 6; İstikraz 1, Cihâd 89

²⁶⁷ Bilgi için Bkz. Muhammed HAMİDULLAH: İslam Peygamberi, I, 617-630; Abdullah AYDEMİR: a.g.e., 71-73

²⁶⁸ İsmail CERRAHOĞLU: Tefsir Usulü, 259

²⁶⁹ Bkz. Abdullah AYDEMİR: a.g.e., 73-82

“Allah(c.c.) Tâlut’un yanında bulunanları, çok susuz iken bir nehrin suyunun içilmesini haram kılarak imtihan etti ve onlardan bir kimseye bile; eliyle bir avuç içmek²⁷⁰ haricinde müsamaha göstermedi. Ondan içmeyen onların çok azı idi. Onlar, Ashab-ı Bedr’in sayısı olan üç yüz on üç kişi idiler”²⁷¹

Ayette, bu imtihan neticesinde o sudan çok az bir kişinin içmediği ifade edilirken; görüldüğü üzere, herhangi bir fayda içermeyen; “bu azlıktan kaç kişinin kastedildiği” hususu -hakkında hiçbir bilgi yokken- açıklanmaya çalışılmıştır.

Örnek 2:

وكان في بني اسرائيل رجل صالح حضرته الوفاة وكان له عجلة فتركها في غيضة موفرة عن العمل فقال اللهم اني استودعك هذه العجلة لابني هذا ثم انفقت لهم حاجة بعد موته فقلت ام الصبي ان اباك قد استودع لك عجلة في الغيضة فاذهب اليها في الغية وادعها باله ابراهيم واسحاق ويعقوب فانها تطيعك فذهب و دعاها فاتت فقالت امه اذهب بها الي السوق واعرضها للبيع ولا تبعها حتي تشاورني وكان الولد بازا بامه وكانت البقرة يساوي ثلاثة دنانير فذهب بهاالسوق وارضاها للبيع ولا يبيعها فبعث الله ملكا في صورة رجل فقال للصبي اتبعها بثلاثة دنانير قال حتي اشاور امي فقالت له اطلب زيادة فجا فعرفه فزاده فقال بعنيها ولا تشاور امك فلم يفعل وشاورها فطلبت زيادة فقال الملك للشاب ان هذه البقرة لها شان فلا تبعها الا بما تختار فلم يجد بنواسرائل بقرة بالصفة التي ذكرها موسى عليه السلام سوي هذه البقرة فقبل باعها الصبي لهم يملأ جلدھا ذهبا ثم ذبحها بنوا اسرائيل وربوا الميت مجرومھا فقام واوداجه يشخب دما وقال قتلني هاولای الذي يطلبون ديني من غيرهم فحرموا الميراث وفي الاثار لم يورث قاتل بعد قصة البقرة.

“Beni İsrail içerisinde salih bir adam vardı. Kendisine ölüm geldiğinde, Onun bir buzağısı vardı. O buzağıyı sık ağaçlıklı büyük bir ormanda bıraktı ve onu çalıştırmadı. Dedi ki. “Allahım! Bu buzağıyı bu çocuğum için sana emanet ediyorum. Sonra onun ölümünden sonra (karısı) ihtiyaç sebebiyle onlara harcadı. Ve Çocuğun annesi dedi ki: Baban ormanda, sana bir buzağı bırakmıştı. Git ve onu ormandan getir. İbrahim, İshak ve Yakub’un İlah’ına

²⁷⁰ Kur’an, Bakara (2) 249

²⁷¹ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 15b

dua et. Muhakkak ki o(buzağı), sana boyun eğecektir. Ve (çocuk) gitti ve dua etti ve (onu) getirdi. Annesi dedi ki: “Onu çarşıya götür ve satmak için sun(onu sat). Benimle görüş alış verişi yapıncaya kadar satma. Çocuk annesine yüzünü astı. İnek üç dinar ederd. Onu çarşıya götürdü ve satış için sundu fakat satamadı. Allah(c.c.) insan suretinde bir melek gönderdi. İnsan suretindeki melek çocuğa “Onu bana üç dinara satar mısın?” dedi. Çocuk dedi ki: Anneme danışmadan olmaz. Annesi ona dedi ki: “Daha fazla iste.” Çocuk geldi onu tanıdı ve (fiyatını) artırdı. (Melek) Dedi ki: “Annenle istişare etmeden onu bana sat” o da böyle yapmadı ve ona danıştı. O(anne) da daha fazla istedi. Melek, o gence dedi ki: Bu inek annen için bir değer(kıymet)tir sen onu satma. İsrailoğulları, Musa zikrettiği vasıflardaki bu ineğe benzeyen ineği bulamadılar. Denildiğine göre çocuk onun derisini altın doldurarak onlara sattı. Sonra Beni İsrail onu kesti ve onun etiyle ölüye vurdular.²⁷² (Ölü) hemen kalktı ve şahdamarından kan aktı. Ve “Beni, diyetimi başkalarından isteyen şunlar öldürdü.” Dedi. Böylece miras onlara haram kılındı. Eserlerde “Bakara Kıssası”ndan dolayı katil mirasçı yapılmadı.”²⁷³

Ayetle ilgili olarak anlatılan bu kıssa da, hakkında herhangi kesin bir malumatın olmadığı kıssalardandır. Ancak Irakî, buna rağmen bu uzunca kıssayı tefsirine almıştır.

Örnek 3:

(و قال لهم نبيهم ان الله قد بعث لكم طالوت ملكا) فانكروا ذلك لانه لم يكن سبط المملكة و كان فقير اضاع حماره فخرج في طلبه فمر بدار اشموئل فدخل عليه يسئله الدعاء و كان الله قد اوحى اليه اذا جاءك من طول هذه العصا و نش الدهن الذي في القرن الذي عندك فذاك هو الملك فلما دخل طالوت نش الدهن فقام النبي اشموئل و قاسه بالعصا فكانت طوله فقال انت الملك.

“Nebileri onlara dedi ki: Bilin ki Allah(c.c.), Tâlut'u size hükümdar olarak gönderdi.”²⁷⁴ Onlar bunu inkar ettiler. Çünkü o, hükümdar torunlarından değildi ve fakirdi. (Bir gün Talut) eşeğini kaybeder ve onu ararken İşmuil

²⁷² Kur'an, Bakara (2) 73

²⁷³ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 6a-6b

²⁷⁴ Kur'an, Bakara (2) 247

evine uğrar. O'nun yanına girerek ondan dua ister. Allah, (İşmuil'e) "Boyu şu asadan daha uzun ve senin yanındaki boynuzun içinde bulunan yağdan sürünmüş birisi geldiğinde o vakit o hükümdardır." Diye vahyetti. Talut içeri girdiğinde yağı süründü. İşmuil Nebi ayağı kalktı ve onu asa ile ölçtü. Ondan uzun idi. Talut'a dedi ki: "Sen hükümdarsın."²⁷⁵

Irakî, bu rivayetler haricinde farklı bir çok yerde israiliyyata yer vermiştir: Hz. Adem'in cennette yediği yasak meyvenin ne olduğuyla ilgili rivayet²⁷⁶, Hz. Davud'un ümmetinden Uryâ isimli bir şahsın hanımıyla evlenmesinin anlatıldığı rivayet²⁷⁷, Mekke fethedildiği zaman Uzza putunu yıkmak için Hz. Peygamber'in görevlendirdiği Halid bin Velid'in putu kırdığında karşısına dışı bir şeytanın çıkması ve Halid bin Velid'in o şeytanı öldürmesi²⁷⁸ gibi rivayetler bunlardan bazılarıdır.

²⁷⁵ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 15a

²⁷⁶ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 4b

²⁷⁷ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 196a-197b

²⁷⁸ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 249a

2.2.2- KUR'AN İLİMLERİ YÖNÜNDEN TEFSİRİNİN ÖZELLİKLERİ

2.2.2.1- Nüzul Sebeplerini Belirtme Metodu

Kur'an-ı Kerim'in inzaline nüzul sebepleri açısından baktığımızda ayetleri iki şekilde tasnif edebiliriz: "Birincisi; Kur'an'ın ekseriyetini teşkil eden ve Cenab-ı Hak tarafından bir sebebe bağlayamadığımız veya doğrudan doğruya indirildiğini söylediğimiz ayetlerdir. İkincisi ise, bir sebebe bağlayabildiğimiz ayetlerdir."²⁷⁹ Özellikle ikinci kısım içerisinde mütalaa edilen ayetlerin doğru olarak anlaşılması için öncelikli olarak başvurulması gereken merci, esbab-ı nüzul rivayetleridir. Nüzul sebeplerinin, Kur'an'ı anlama hususundaki faydalarına örneklerle usul kitaplarında yer verilmiştir.²⁸⁰ Bu nedenle konuyu burada tekrara lüzum görmedik.

Sebeb-i Nüzul kavramı hakkında yapılan tanımların hemen hepsi, aynı şeyi ifade eden farklı lafızlardır. Burada, tanımlardan bir kaçına değineceğiz:

"Sebeb-i Nüzul: Hz. Peygambere bir sual veya bir hadise dolayısıyla bir kaç ayetin ya da bir sûrenin tamamının nazil olmasına amil olan şeydir."²⁸¹

"Nüzul ortamında meydana gelen bir hadise veya Hz. Peygambere yöneltilmiş bir soruya, vuku bulduğu günlerde, bir

²⁷⁹ İsmail CERRAHOĞLU: Tefsir Usulü, 115

²⁸⁰ Bkz. Celaluddîn SUYUTÎ: el-İtkan fî Ulumi'l-Kur'an, I, 30; İsmail CERRAHOĞLU: Tefsir Usulü, 117-118; Ali TURGUT: a.g.e., 136-137

²⁸¹ Bkz. İsmail CERRAHOĞLU: Tefsir Usulü, 115; Ali TURGUT: a.g.e., 135

veya daha fazla ayetin tazammun etmek (Hadiseyi- soruyu kapsayan nitelik ve özellikleri içermek), cevap vermek veya hükmünü açıklamak üzere inmesine vesile teşkil eden ve vahyin nazil olduğu ortamı resmeden hadiseye “Sebeb-i Nüzul” denir.”²⁸²

İbtidai safhadaki tefsir çabalarının ağırlıklı olarak yöneldiği nokta da sebeb-i nüzul rivayetleridir. Hatta ilk devir tefsir faaliyetlerini bu konuya hasredenler de olmuştur.²⁸³ Şümülünün vüsatine karşın konuyu bir cümle ile özetleyecek olursak: Nüzul sebepleri, ehemmiyetini Kur’an’ın ne için nazil olduğunu bildirmesinden alır -ki, bu da bir sebebe binaen inzal olunan Kur’an ayetlerinin doğru anlaşılmasındaki ölçüttür.-

Irakî’nin, tefsirinde yer verdiği rivayetlerin ağırlıklı bir kısmını esbab-ı nüzul rivayetleri teşkil eder. Onun bu husustaki tavrını “tefsiri, sadece esbab-ı nüzul rivayetlerine indirgeyenlere” benzetebiliriz. Tefsirinin bazı yerlerinde inzal sebebiyle alakalı rivayetleri, ele aldığı ayetin tefsirinde nihai nokta olarak kabul edercesine ayetle ilgili o rivayetlerden başka bir şey söylemezken²⁸⁴; bazı yerlerde de sebeb-i nüzule dayanarak açıklamalar yaptığını da görmekteyiz.²⁸⁵

Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azîm’deki esbab-ı nüzul rivayetlerini birkaç örnek çerçevesinde inceleyecek olursak:

Irakî, Bakara Sûresi 97. ayet-i kerimenin indirilmesine sebep teşkil eden olayı şu şekilde anlatmaktadır:

كان عمر يجلس لليهود في بيت مدراسهم يسمع مايقولون ويبين له رايبهم فقالوا له انا لنطمع فيك يا عمر فقال والله ما اجلس فيكم الا لاعلم صدق محمد ويبين لي انكم مبطلون ثم سال عن جبريل و ميكائيل فقالوا احدهما عن يمين الله والاخر عن يساره وكل واحد منهما عدو لصاحبه وقالوا لو كان ميكائيل او غيره من الملائكة ياتي محمدا برسالة لامنا به لكن جبريل عدونا ياتي

²⁸² A. Nedim SERİNSU: a.g.e., s.68

²⁸³ İsmail CERRAHOĞLU: Tefsir Usulü, s.116

²⁸⁴ Bkz. Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 13a, 17b, 21a

²⁸⁵ Bkz. Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 10a, 29b, 32a

بالزلازل والعذاب وهو الذي خسف مداين قوم لوط وصاح بقوم صالح صيحة فاصبحوا في ديارهم
جاثمين فانزل الله تعالى (قل من كان عدوا للجبريل)

“Ömer (r.a.), Yahudilerle birlikte Tevrat’ın okunduğu evde oturuyordu. Onların söylediklerini dinledi. Onlar (Yahudiler) Hz. Ömer’e kendi görüşlerini açıkladılar. Ve Ömer’e dediler ki: “Ey Ömer! Seni teşvik ediyoruz, yöneltiyoruz.” Ömer dedi ki: “Allah’a yemin ederim ki sizinle ancak Muhammed’in doğru olduğu ve sizin de yanlış, batıl yolda olduğunuzu öğreninceye kadar oturacağım.” Sonra Cibril ve Mikail’i sordu. Dediler ki: “Onlardan biri Allah’ın sağında diğeri de solundadır. Onlardan her biri arkadaşına (veya efendisine) düşmandır.” Ve yine dediler ki: “Eğer Mikail veyahut da meleklerden başka birisi Muhammed’e risaleti getirmiş olsaydı ona inanırdık. Fakat Cibril bizim düşmanımızdır. O zelzele (deprem) ve azap ile gelir. O Lut’un kavminin şehirlerini yerin dibine geçirdi. Salih’in kavmini yüksek bir sesle yok etti. ‘Yurtlarında diz üstü çöke kaldılar.’²⁸⁶ Bunun üzerine Allah (c.c.): “*De ki: ‘Kim Cibril’e düşman ise...*”²⁸⁷ ayetini inzal buyurdu.”²⁸⁸

Müellif, Bakara Sûresi 119. ayetin tefsirinde ise sebep-i nüzulden sonra ayetin kıraat şekillerinden birine ve kısa bir açıklamaya yer vermektedir:

و قيل سال رسول الله صلى الله عليه وسلم ربه ان ياذن له في الاستغفار لامه فلم ياذن له
وقيل قال ليت شعري ما فعل ابواي فنزلت (ولا تسئل عن اصحاب الجحيم) وقري (ولا تسئل
عن اصحاب الجحيم) اي انت غير مسؤل عنهم فانما عليك البلاغ وعلينا الحساب

“Denildi ki: Rasulullah (a.s.); Rabbinden, annesi için istiğfara izin vermesini istedi. Fakat ona izin verilmedi. Denildi ki: “Rasulullah(a.s.): “Anne babamın yaptığı şey nasıl olur.” Dedi. Bunun üzerine “*(Artık) sen ashab-ı cehimden sorma, onlar hakkında benden bir şey dileme*”²⁸⁹ ayeti indi. (Bu

²⁸⁶ Bu ifade Hud Sûresi 67 ve 94. ayetlerdeki ifade ile aynıdır.

²⁸⁷ Kur’an, Bakara (2) 97

²⁸⁸ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 7b-8a; Rivayet benzer lafızlarla Keşşaf’ta da bulunmaktadır. Krş. Mahmud b. Ömer ez-ZEMAHŞERÎ; a.g.e., I, 226

²⁸⁹ Kur’an, Bakara (2) 119

ayet) “*Sen cehennemliklerden sorumlu değilsin.*” şeklinde de okunur. Yani sen onlardan sorumlu değilsin. Sana tebliğ, bize de hesap düşer.”²⁹⁰

Tâ-hâ Sûresi 1 ve 2. ayetlerin nüzul sebebini ise şu ifadelerle aktarır:

و كان النبي صلى الله عليه وسلم يكثر من الصلاة بالليل تورّمت قدماه. فقيل له في ذلك فقال: افلا اكون عبدا شكورا. ونزلت (ما انزلنا عليك القرآن لتشقي) اى لتكلف نفسك ما لا طاقة لها به

“Nebi (a.s.) geceleri ayakları şişinceye kadar namaz kılardı. Bu husus ona söylendiğinde Rasulullah (a.s.) buyurdular ki: “Şükreden bir kul da mı olmayayım.” Bunun üzerine “*Biz Kur'an'ı sen sıkıntı çekesin diye indirmedik.*”²⁹¹ Ayeti indi. Yani; kendine, takat getiremeyeceğin şeyleri yükleyesin diye (indirmedik).”²⁹²

Irakî, Şuara Sûresi 214. ayetin tefsirinde bu ayetin inzaliyle birlikte Rasulullah'ın ayetteki emri yerine getirmesi ve akabinde gerçekleşen bir olay neticesinde Tebbet Sûresi'nin inzal oluşunu anlatmaktadır. Ancak burada Irakî olayı kısaltarak anlatmış teferruatına Tebbet Sûresinin tefsirinde yer vermiştir.

وروى انه لما نزل قوله (وانذر عشيرتك الاقربين) سعد النبي صلى الله عليه وسلم على الصفا فنأدى قبائل العرب بطنا بطنا فاجتمعوا اليه فذكّروهم وحذّروهم فقال ابو لهب: تبت يداك الهذا جمعتنا. فنزلت (تبت يدا ابي لهب)

“*Yakın akrabaları uyar!*”²⁹³ ayeti nazil olduğunda Nebi (a.s.) Safâ (tepesinin) üzerine çıktı. Bölük bölük olan arap kabilelerine nida etti. Onlar da onun yanında toplandılar. Nebi (a.s.) hatırlatmalar ve uyarılarda bulundu ve

²⁹⁰ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 8b-9a

²⁹¹ Kur'an, Ta-ha (20) 2

²⁹² Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 98b-99a

²⁹³ Kur'an, Şuara (26) 214

Ebu Leheb: “Ellerin kurusun bizi bunun için mi topladın?” dedi. (Bunun üzerine) “*Ebu Leheb’in elleri kurusun.*”²⁹⁴ (sûresi) inzal oldu.”²⁹⁵

Müellif, bu rivayette Hz. Peygamber’in (a.s.), hatırlatma ve uyarıda bulunduğu kısmın içeriğini ve orada bulunanların kullandıkları ifadeleri etmederek özetle bu nüzul sebebinin ne tür bir anlamı ifade ettiğini ortaya koymuştur.²⁹⁶

Tefsirinin muhtelif yerlerinde Irakî’nin, bir ayetle ilgili olarak birkaç nuzûl sebebi zikrettiğine de rastlamaktayız.

Örnek 1:

(فما لكم في المنافق فئتين) نزلت يخلفوا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم في يوم احد. و قالوا: لو نعلم قتالا لاتبعناكم. و قيل: نزلت في يوم قدموا المدينة و اظهروا الاسلام ثم رجعوا الى مكة و اظهروا الشرك. وقيل: في قوم اظهروا الاسلام بمكة وكانوا يعينون المشركين على المسلمين. و قيل: في قوم من اهل المدينة ارادوا الخروج عنها.

“*Size ne oluyor da münafıklar hakkında iki fırkaya bölünüyorsunuz.*”²⁹⁷ (Ayet), Uhud günü Rasulullah’tan (a.s.) geri kalan ve “Savaş(olduğun)ı bilseydik sizin ardınızdan gelirdik.” Diyenler için nazil oldu. Denildi ki: “(bu ayet) Medine’ye geldikleri gün Müslümanlıklarını izhar eden fakat sonra Mekke’ye dönüp şirklerini açığa koyanlar hakkında inmiştir.” (Yine) Denildi ki: “Mekke’de Müslüman (olduklarını) söyleyen ve (aynı zamanda) Müslümanlara karşı müşriklere yardım eden bir topluluk hakkında inzal olmuştur.” Ve Denildi ki: “Medine ehlinde olan ve oradan çıkmayı isteyen bir kavim hakkında inmiştir.”²⁹⁸

Örnek 2:

²⁹⁴ Kur’an, Tebbet (111) 1

²⁹⁵ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 135b

²⁹⁶ Rivayetin aslı için, Bkz. Muhammed b. İsmail BUHARÎ: Kitabu Tefsiru'l-Kur’an 111; Muhammed b. İsa TİRMİZÎ: Tefsir 90; Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 312b

²⁹⁷ Kur’an, Nisâ (4) 88

²⁹⁸ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 30b; Bkz. Muhammed b. İsa et-TİRMİZÎ: “Tefsir” 5

(ما ودعك): ما قطعك قطع المودع. قيل: الوحي انقطع عن رسول الله صلى الله عليه وسلم
اياما فقال المشركون: ان محمدا ودعه ربه و قلاه, فنزلت. و قيل: ان ام جميل امرأة ابي جهيل
قالت لنبي صلى الله عليه وسلم: ما ارى شيطانك الا قد تركك, فنزلت.

“*Seni bırakmadı.*”²⁹⁹: Bırakıp gidenin kestiği gibi seninle ilişkisini kesmedi.
denildi ki: Rasulullah’a (a.s.) günlerce vahiy inmedi. (Bunun üzerine)
müşrikler: “Muhammed’i rabbi terk etti ve (Rabbi) O’na kızdı.” Dediler ve (bu
ayet) indi. Ve denildi ki: Ebu Cehil’in karısı Ümmü Cemil Nebi’ye (a.s.):
“Şeytanını görmüyorum, seni terk etti.” Dedi ve (ayet) indi.”³⁰⁰

Yukarıda da değindiğimiz gibi Irakî’nin, sebep-i nüzule çok fazla önem
verdiğini görmekteyiz. Rivayetlerin çoğunu da ayetlerin sebep-i nüzulü ile ilgili
rivayetler oluşturmaktadır. Genel olarak baktığımızda bu rivayetlerin sahih
olduğunu da müşahade etmekteyiz. Irakî’nin, tefsirine aldığı bir çok sebep-i
nüzul rivayetini özellikle Buharî ve Tirmizî’de görmek mümkündür.

2.2.2.2- Nâsih-Mensuh Meselesindeki Tutumu

“Nesh” kelimesi lügat anlamı olarak, izale etmek, tebdil etmek, tahvil ve
intikal, istinsah (bir kitabın aynen başka yere yazılması) manalarına
gelmektedir.³⁰¹ Kur’an’da da bu lugat anlamlarının bazıları kullanılmıştır.
Mesela: “Allah (c.c.) şeytan’ın karıştırdığını giderir (فَيَسْخُ), sonra Allah (c.c.)

²⁹⁹ Kur’an, Duha (93) 3

³⁰⁰ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 306a; Bkz. Muhammed b. Isa et-TIRMİZÎ: “Tefsir” 80

³⁰¹ Bkz. Cemaleddin Muhammed b. Mükerrrem İBN MANZUR: Lisanu’l-Arab, ‘n-s-h’ maddesi, III, 624

*kendi ayetlerini tahkim eder.*³⁰² Ayetinde nesh, izale etmek manasındadır. “...Biz yaptıklarınızı şüphesiz kaydediyorduk (نستنسخ)” ayetinde nesh, kaydetmek(istinsah) manasında kullanılmıştır.

İstilahta ise “Nesh”: “Bir nassın hükmünün daha sonra gelen bir nass ile kaldırılmasıdır.”³⁰³ Nesh’te zamanları aynı olmayan iki nassın bulunması gerekmektedir. Bir diğer ifade ile nâsihin mensuhtan sonra inzal olmuş olması gerekmektedir.³⁰⁴ Kaynaklarda, nesh konusu ile ilgili üzerinde durulan bir diğer mesele de şudur: “Hükümler mükellef üzerinde sabit olduktan sonra, onlar hakkında “nesh”, iddiasında bulunmak, ancak kesin bir delil ile mümkün olur.”³⁰⁵

Kur’an’da neshin olup olmadığı konusunda İslam düşünürleri bir ittifaka varamamışlardır. Konuyla ilgili zıt görüşleri savunan her iki yöneliş de farklı deliller serdetmişlerdir.³⁰⁶ İslam alimlerinin çoğu ise neshin Kur’an’da olduğunu kabul etmişlerdir.³⁰⁷ Ancak, Kur’an’da bulunan mensuh ayetlerin adedi hususu da neshi kabul edenler arasında ihtilafli bir konudur.³⁰⁸ Burada bir ölçüt mahiyetinde olmasından dolayı Şatıbî’nin şu görüşü önemlidir:

“Öbür taraftan şeriat zarûrî, hâcî ve tahsînî olan esasların korunması ilkesi üzerine kurulmuştur. Bunlardan hiçbir şey neshedilmiş değildir; aksine Medine döneminde, Mekke döneminde temeli atılan bu esaslar takviye edilmiş, sağlamlaştırılmış ve koruma altına alınmıştır. Durum böyle olunca, hiçbir külli esasın neshedildiği sabit olmamaktadır...”³⁰⁹

³⁰² Kur’an, Hâc (22) 52

³⁰³ İsmail CERRAHOĞLU: Tefsir Usulü, 122; Muhammed Ebu ZEHRA: İslam Hukuk Metodolojisi, 163, Çev. Abdülkadir ŞENER (Ankara, 2000)

³⁰⁴ Muhammed bin Muhammed el-GAZALÎ: a.g.e., I, 159; M. Ebu ZEHRA: a.g.e., 163

³⁰⁵ İbrahim b. Musa ŞATIBÎ: a.g.e., III, 99; Muhammed bin Muhammed el-GAZALÎ: a.g.e., I, 164

³⁰⁶ Bkz. Muhammed bin Muhammed el-GAZALÎ: a.g.e., I, 160-166; İsmail CERRAHOĞLU: Tefsir Usulü, 125

³⁰⁷ İsmail CERRAHOĞLU: Tefsir Usulü, 124

³⁰⁸ İsmail CERRAHOĞLU: Tefsir Usulü, 126

³⁰⁹ İbrahim b. Musa ŞATIBÎ: a.g.e., III, 99

Bunun yanında Şatibî, hakkında nesh iddia edilen delillerin çoğu üzerinde düşünüldüğü zaman, onların aslında tartışmalı ya da muhtemel bulundukları, iki delilin arasının bulunması yoluyla te'vile yakın olduklarını dolayısıyla da mensuh olan hükümlerin çok az bir sayıda olduğunu ifade eder.³¹⁰

Aklen varlığı, ilahî menşe'li dinler arasındaki konumu, Kur'an'da var olup olmadığı gibi bir çok yönden mütalalara konu olmuş olan "Nesh Meselesi" hakkında şimdilik bu özet bilgilerle yetinip, müfessirin konuya yaklaşımını sunarken ilgili yerlerde nesh ile ilgili farklı konulara temas edeceğiz.

2.2.2.2.1- Nesh'in Kur'an'daki Varlığı:

İrakî, tefsirinde birçok yerde nesh konusuna değinir, Kur'an'da bu meselenin varlığından bahseder, nesh kavramı içerisinde mütalaa edilen ayetlerin yorumunda nâsîh ve mensuh'a işaret eder.

İrakî'nin konuya yaklaşımı ile ilgili Bakara 106. ayeti tefsir ederken kullandığı şu ifadeleri önemlidir:

” (او ننسأها) بالهمزة اى يؤخرها و سميت العصا منسأة لانها يؤخر عنك ما تكرهه (او ننسأها) يجعلها منسية من القلوب على بعد حفظها. ويجوز نسخ الحكم والتلاوة معا ونسخ التلاوة دون الحكم ونسخ الحكم دون التلاوة و يجوز نسخ الفعل قبل مجيء وقته لقصة الذبيح خلافا للمعتزلة ويجوز نسخ الحكم الى اخف منه لانه خير للمكلف في تخفيف المشقة عنه والى اقل لانه خير للمكلف في كثرة الثواب“

”*Veya tehir edersek*.”³¹¹ hemze ile yani: “Onu ertelersek”. Âsâ, (منسأة) olarak adlandırılmıştır. Çünkü o; senden, senin hoşuna gitmeyen şeyi uzaklaştırır(erteler). “*Yahut unutturursak*.” onun hıfzından sonra kalplerden unutturulmasıdır. Nesih, tilavet ve hükmün ikisi için gerçekleşmesi caizdir. Hüküm baki kalarak tilavetin neshedilmesi; tilaveti baki bırakılarak hükmün neshedilmesi de caizdir. Mutezilenin aksine kurban kıssasında gerçekleştiği

³¹⁰ Bkz. İbrahim b. Musa ŞATIBÎ: a.g.e., III, 100,101

³¹¹ Kur'an, Bakara (2) 106

üzere fiil, yerine getirilmeden önce neshedilebilir. Bir hükmün, kendisinden daha hafif bir hükümle neshedilmesi caizdir. Çünkü, meşakkatin hafifletilmesinde mükellef için hayır vardır. Ve yine bir hükmün kendisinden daha ağır bir hükümle neshedilmesi de caizdir. Çünkü, çok sevap da mükellef için bir kazançtır(hayırdır.)³¹²

Müellif, yukarıdaki metinde de değindiği üzere; Bakara Sûresi 67-71 ayetlerde anlatılan buzağı kıssasında Yahudilerin, emri yerine getirmek yerine kesilecek olan buzağının özelliklerini ayrıntılı bir şekilde sormaları ve her seferinde emrin kendileri için zorlaşmasındaki tedriciliği, neshin cevazına delil olarak görür.³¹³

“Nesh”in, “Bedâ” ile ilişkilendirilemeyeceğini, bazı dinlerin murabıtlarının “Nesh”in; “Bedâ”yı gerektirdiği iddialarını; kıblenin değiştirilmesi ile ilgili ayetin³¹⁴ tefsirinde: “Bedâ’nın Allah’a izafetinin imkansız olduğunu ifade ederek reddeder.³¹⁵

Irakî, tefsirinin değişik yerlerinde bazı Kur’an ayetlerini nasih-mensuh ilişkisi içinde mütalaa eder. Şimdi *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azîm*’den seçtiğimiz birkaç örnek ve bu örnekler çerçevesinde yazarın konuya bakışını tesbit etmeye çalışacağız:

Örnek 1:

... (فَعْفُوا وَاصْفَحُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ) مَنْسُوخٌ بِنَزُولِ الْقِتَالِ.

“Allah (c.c.) onlar hakkındaki emrini getirinceye kadar onları affedip bağışlayın.”³¹⁶ ayeti Kıtâl ayetinin nüzûlüyle mensuh olmuştur.”³¹⁷

³¹² Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 8a

³¹³ Bkz. Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 6b

³¹⁴ Kur’an, Bakara (2) 143

³¹⁵ Bkz. Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 9b-10a

³¹⁶ Kur’an, Bakara (2) 109

³¹⁷ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 8b

Müşrik ve kafirlerle savaş emrini veren ayetlerin sayısı Kur'an'da birden çoktur.³¹⁸ Muhtemelen yazarın "Kıtal ayeti" tabiriyle "Müşrik ve kafirlerle savaşma emri ya da izni veren" ayetleri kastetmektedir.

Ancak 'Nesh'i, ilk ayetin hükmünün sonra gelen ve ilk ayetin hükmünün kaldırıldığına delalet eden hitap³¹⁹ olarak değerlendirdiğimizde ve neshin hakikatinin, ıstilahî manada "kaldırma" anlamında kullanıldığını³²⁰ göz önüne alacak olursak; pratikte imkansızlıklarla karşılaşmak kaçınılmazdır. Dolayısıyla her iki gruptaki ayetlerin, zaman ve şartlar muvacehesinde uygulama alanı bulabildiğinin düşünülmesi gerekmektedir.³²¹ Zira, zaman ile kayıtlı (muvakkat) bir hükümde zamanın tegayyuru ile hükmün değişmesi nesh olarak adlandırılmamaktadır.³²²

Örnek 2:

ولما نزلت (اتقوا الله حق تقاته) شقت على الصحابة و قلوا ايننا نطيع ان يتقى الله حق تقاته فنزلت (فاتقوا الله ما استطعتم) فقل: نسخها. وقيل: قيدت مطلقها. و قيل: تقوى الله حق تقاته المراد به ما كان مستطاعا اى ودوموا على الايمان حتي اذا جاء الموت صادفكم مؤمنين والا فالموت لا ينهي عنه.

"Allah'tan, ona yaraşır şekilde korkun."³²³, ayeti inzal olduğunda (bu) sahabeye ağır geldi. Ve dediler ki: "Hangimiz Allah'tan hakkıyla korkmaya güç yetirebilir?" bunun üzerine "*Gücünüz yettiğince Allah'tan korkun.*"³²⁴ ayeti nazil oldu. Denildi ki: "Onu (önceki ayeti) neshetti." Yine denildi ki: "Onun (önceki ayetin) mutlak'ını takyid etti." Ve yine denildi ki: "Allah'tan gerektiği gibi korkmaktan murat, gücü nispetindedir. Yani ölüm gelinceye kadar iman

³¹⁸ Kur'an, Bakara (2) 191; Tevbe (9) 5; Hâc (22) 39

³¹⁹ Bkz. Muhammed bin Muhammed el-GAZALÎ: a.g.e., I, 159

³²⁰ Bkz. Muhammed bin Muhammed el-GAZALÎ: a.g.e., I, 160

³²¹ Yorum için Bkz. Halis ALBAYRAK: Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine, 36-37

³²² Bkz. Muhammed bin Muhammed el-GAZALÎ: a.g.e., I, 159

³²³ Kur'an, Al-u İmran (3) 102

³²⁴ Kur'an, Tegabun (64) 16

üzere devam etmektir. (Ölüm) siz mü'min olduğunuz halde size uğrar ve ölüm ondan hiçbir şeyi engelleyemez.”³²⁵

Müellifin, tefsirindeki metodunun genel karakterini göz önüne aldığımızda ayet hakkında sunmuş olduğu farklı görüşler arasındaki tercihinin oldukça az kullandığını görmekteyiz. Yazar genellikle farklı görüşleri zikredip başka konuya geçer. Bu örnekte görüldüğü üzere Al-u İmran 102 ve Tegabun 16. ayetler arasındaki ilişkiden bahsederken “nesh” ve “takyid” kavramlarından bahsetmektedir.

Halbuki aralarında bu örnekteki benzer ilişkinin olduğu ayetler hakkında kullanılan bu iki kavram zamanları farklı iki eğilimin ifade tarzlarıdır. Şatibî'nin de ifade ettiği gibi ilk devir uleması mutlakın takyidine, âmmın tahsisine ve müphem ve mücmelin beyanına topyekün nesh adını vermektedirler.³²⁶ Bunun nedeni ise bu kavramlar ile nesh kavramı arasında cüz'i de olsa bir ilişkinin olmasıdır.³²⁷ Ancak; kavramların daha özel anlamları muhtevi bir yapıya bürünmesiyle Nesh kavramının, diğerleriyle olan ilişkisi de ortaya konulmuştur. Örneğin, Irakî'den daha önceki bir zamanda yaşamış olan Gazali'de bunu görmekteyiz.³²⁸ Ancak müellif, tefsirinde ayetler hakkındaki farklı bir çok görüşü sunup -bu örnekteki gibi- tercihi okuyucuya bırakmaktadır.

Örnek 3:

كانت الوصية فيما يخلف الانسان فرضا عليه قبل نزول آيات المواريث حضور الموت: كناية عن حضور اسبابه, و (الخير) : المال والاكتساب . (وانه لحب الخير لشديد) (فكاتبواهم ان علمتم فهم خيرا) فلما نزلت اية المواريث لنسخت وجوب الوصية.

³²⁵ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 21b

³²⁶ Bkz. İbrahim b. Musa ŞATIBÎ: a.g.e., III, 102-111

³²⁷ Bkz. İbrahim b. Musa ŞATIBÎ: a.g.e., III, 102

³²⁸ Bkz. Muhammed bin Muhammed el-GAZALÎ: a.g.e., I, 163

“Miras ayetlerinin³²⁹ nüzulünden evvel, insanın, arkasında bıraktığı şeylerde vasiyet farz idi. “Ölümün gelmesi”, Sebeplerinin husule gelmesinden kinayedir. Hayr:³³⁰ Mal, kazanç demektir. “Şüphesiz onun hayra (mala) karşı sevgisi çoktur.”³³¹ “Eğer onlarda bir hayır biliyorsanız mükatebe yapın.”³³² Miras ayetleri inince vasiyetin vücubiyeti nesholundu.”³³³

Müfessirin, Bakara 180. ayet çerçevesindeki bu ifadeleri, “nesh”in, vermiş olduğumuz ıstilahî anlamı içerisinde değerlendirilebilecek bir yorumdur.

Irakî, tefsirinin muhtelif yerlerinde nasih mensuh konusuna değinir. Örneklerde geçtiği üzere bazı ayetlerin mensuh olduğunu ifade etmekle beraber aynı konuda zikredilen bazı ayetlerin de nesh olunmadığı görüşüne sahiptir. Karşıt fikri öne sürdüğü bu noktalarda görüşünü delilleriyle izah etmeye çalışmaktadır.³³⁴

Irakî, Nahl Sûresi 44. ayetin³³⁵ tefsirinde; ayetteki “*Kendilerine indirileni açıklaman için...*” kavlinde dolayı bazılarının: “Allah’ın peygamberleri kendilerine indirileni açıklayıcı olarak gönderdiğini ve (Kitab’ın herhangi bir hükmünü) hükümsüz bırakan kişinin açıklayıcı olamayacağı”nı söylediklerini aktarır. Akabinde de bu konuda hiç bir delilin bulunmadığını çünkü neshin, hükmün müddetinin son bulması olduğunu söyler.³³⁶ Burada, Irakî’nin -teorik de olsa- Sünnet’in Kitab’ı neshedebileceği görüşünde olduğunu söyleyebiliriz.

2.2.2.2- İlahi Dinler Arasında Nesh’in Mevcudiyeti:

³²⁹ Kur’an, Nisâ (4) 11-13

³³⁰ Kur’an, Bakara (2) 180

³³¹ Kur’an, Adiyat (100) 8

³³² Kur’an, Nur (24) 33

³³³ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 11b

³³⁴ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 65a-65b

³³⁵ “*Apaçık mucizeler ve kitaplarla (gönderildiler). İnsanlara, kendilerine indirileni açıklaman için ve düşünüp anlasınlar diye sana da bu Kur’an’ın indirdik.*”

³³⁶ “و احتج قوم منعوا النسخ الكتاب بالسنة بهذه الآية فانه جعله مبيّناً وليس المبطّل مبيّناً ولا حجة فيه لان النسخ انتهاء مدة ” Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 83b

‘Din’ kelimesi Arapça ‘d-y-n-’ kökünden türemiş bir isimdir. Kelime manası olarak “ceza, mükafat, hesap, itaat, âdet, durum, zillet” gibi manalara gelmektedir.³³⁷ Kur’an-ı Kerim’de din, farklı anlamlarda kullanılmıştır. Bu anlamlardan bazıları şunlardır: Karşılık verme, ceza³³⁸; hüküm, kanun, hukuk düzeni³³⁹; kulluk³⁴⁰. Bu anlamların yanı sıra “din” kelimesi cins isim olarak da kullanılmıştır.³⁴¹

İstilahî olarak ise ‘Din’ müslüman alimler tarafından şu şekilde tarif edilmiştir: “Din, ilahî bir kanun olup, akıl sahibi kimseleri, akıl ve iradeleriyle dünyada iyiliğe, ahirette kurtuluşa götüren yoldur.”³⁴²

Kur’an-ı Kerim’de “*Senden evvel hiçbir peygamber göndermedi ki, ona ‘benden başka hiçbir ilah yoktur, bana ibadet edin’, diye vahyetmiş olmayalım.*”³⁴³, “*(Resûlüm!) Sen yüzünü hanîf olarak dine, Allah insanları hangi fıtrat üzere yaratmış ise ona çevir. Allah’ın yaratışında değişme yoktur. İşte dosdoğru din budur; fakat insanların çoğu bilmezler.*”³⁴⁴ Ayet-i kerimleri ve benzer ayetlerdeki dinden maksat, bütün ilahî buyruklardaki öz ve gayedir. Dolayısıyla bütün ilahî dinler bu bağlamda birbirinin aynısıdır ve birbirlerini neshetmeleri imkan kabilinde değildir.

“Adet, yol, insan ve hayvanların edindiği yol” gibi manalara gelen şeriat ise ‘din’in tarihsel/evrensel soyutlaşmasıdır.³⁴⁵ Bu özelliğinden dolayı değişime açıktır ve daha sonra gelen şeriatle bir önceki neshedilebilir.

Irakî’nin de, tefsirinde bu konulara öz itibarıyla değinmiştir. Irakî, “şeriat”ler arasındaki neshten örnekleriyle şu şekilde bahseder:

³³⁷ Bkz. Cemaleddin Muhammed b. Mükerrrem İBN MANZUR: Lisanu’l-Arab, ‘d-y-n-’ maddesi

³³⁸ Kur’an, Fatiha (1) 4; Hicr (15) 35; Sâd (38) 78

³³⁹ Kur’an, Yûsuf (12) 76

³⁴⁰ Kur’an, A’raf (7) 29; Yûnus (10) 22; Ankebut (29) 65; Gâfir (40) 14, 65; Beyyine (98) 5

³⁴¹ Kur’an, Tevbe (9) 33; Feth (48) 28

³⁴² Abdullah DRAZ: Din ve Allah İnancı, 40, Çev. Bekir KARLIĞA (İstanbul, ts.)

³⁴³ Kur’an, Enbiya (21) 25

³⁴⁴ Kur’an, Rûm (30) 30

³⁴⁵ İlhami GÜLER: a.g.e., 24

قوله (بما انزل اليك و ما انزل من قبلك) : ان كانت الشريعة من قبلنا شرعا لنا فيجب الايمان بكل جزء جزء منها الا ما نسخ كالسبت و اكل لحوم الابل وان قلنا انه ليس شرعا لنا فيجب الايمان بانها نزلت من عند الله ولا يجب الايمان بما فيها من الشرائع

“..Sana indirilene ve senden önce indirilene..”³⁴⁶ kavli: Eğer bizden önceki şariatler bizim için de bir şariat olsaydı Cumartesi (günü yasağı), deve etinin yenmesi, gibi neshedilen şeyler hariç onun her cüzûyyatına iman etmek gerekirdi. “O(nlar) bizim içim şariat değildir.” Dersek; onların, Allah (c.c.) katından indirildiğine inanmamız gerekir; onda bulunanların şeriatten olduğuna inanmamız gerekmez.”³⁴⁷

Maide Sûresinin 45. ayetini tefsir ederken de geçmiş ümmetlerin hangi vasfı taşıyan şer’î hükümlerinin bizim için bağlayıcı olduğuna şu ifadelerle değinir:

اختلف العلماء في من قبلنا هل هي شرع لنا. فان اتصل بها تقرير وجب العمل بها. وان اتصل بها انكار فلا عمل بها. وان اطلقت مجردة عن الامرين ففيه الخلاف في شريعة من قبلنا وهذه الآية اتصل بها التقرير لقول النبي صلى الله عليه و سلم لانس بن النضر كتاب الله القصاص و ليس القصاص في كتاب الله في السن الا في هذه...

“Alimler bizden önceki şeraitlerin bizim için şariat olması hususunda ihtilaf etti. Eğer kendisine bir takrir ulaşır ise onunla amel etmek vaciptir. Yok eğer kendisine bir inkarın ulaştığı (bir fiil) ise onunla amel olmaz. Eğer iki iş arasında muhayyer bırakılırsa bizden önceki şariatler konusundaki burada ihtilaf vardır. Bu ayet, Nebî'nin (a.s.) Enes bin Nadr için söylediği: “Kısas Allah'ın kitabıdır (emridir).”³⁴⁸ kavlinde de geçtiği üzere (geçmiş ümmetlerin şeraitlerinde bulunan kısas hakkında) bir takrirdir. Dışın kısas ile ilgili (hüküm) Allah'ın kitabında sadece bunda vardır.”³⁴⁹

³⁴⁶ Kur'an, Nisâ (4) 162

³⁴⁷ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 34a

³⁴⁸ Muhammed b. Ismail el-BUHARÎ, “Diyat” 19; “Sulh” 8; “Tefsir” 23

³⁴⁹ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 37b

Irakî, konuyu sadece son şeriat olan Hz. Muhammed'in şeriatı ile önceki peygamberlerin şeriatı arasında değil; mesela Hz. Musa ile Hz. İsa'nın şeriatı bağlamında da -önceki pasajın devamında- ele alır:

اختلف العلماء هل نسخ شرع عيسى شرع موسى او قرره فاختر الماوردى انه ناسخ لا مقرر لان عيسى دعا الناس الى الانجيله و حلل السبت و حرم الاحد و احل لحوم الابل والبانها

Alimler Hz. İsa'nın şeraitinin Hz. Musa'nın şeraitini neshettiği mi yoksa üzerinde karar kıldığı mı hususunda ihtilaf ettiler. Maverdî, onu neshettiğini, -dolayısıyla üzerinde karar kılmadığını- tercih etti. Çünkü İsa insanları İncil'ine çağırırdı. Cumartesi gününü(n hurmetini) helal kıldı ve Pazar gününü kutsal kıldı. Deve etini ve sütünü helal kıldı.”³⁵⁰

Sonuç olarak bir peygamber'in şeriatının daha sonra gelen bir peygamberin şeriatıyla neshedilebildiğini ancak; bunun da yeni şeriatta, önceki şeriattaki hükmü kaldıran bir delilin bulunmasıyla olacağını, yeni şeriatin öncekini tasdik ettiği yerlerde de önceki şeriatin hükmünün devam edeceğini vurgular.³⁵¹ Konunun diğer boyutuna -din ve değişmez ilkeler- ise Irakî'nin şu ifadesi örnek teşkil etmektedir: “Allah (c.c.) takvayı emretmeyi bütün şeriatlerin hepsine umûmî kıldı.”³⁵²

³⁵⁰ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 37b

³⁵¹ Burada calib-i dikkat bir konu vardır ki o da; önceki şeriatler hakkında verilen bu hüküm onların bozulmamış hallerine atıftır. Zaten tahrif edilmiş bir uygulamanın ilahî bir kanun olarak kabul edilemeyeceği aşikardır.

³⁵² Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 33a

2.2.2.3- Muhkem-Müteşabihi Yorumlamadaki Metodu

“Muhkem”, lugavî olarak güçlü, sağlam, dayanıklı, metin manalarına gelmektedir.³⁵³ İstilahî olarak ise; hükme delaleti açık; tevil, tahsis ve -Hz. Peygamber’in hayatında dahi- neshe ihtimali olmayan lafızdır.³⁵⁴

“Müteşabih” ise lügatte benzeme manasındadır.³⁵⁵ İstilahta ise Al-u İmran Sûresi 7. ayette bulunan “vakf” ihtilafının etkisinden dolayı iki şekilde tarif edilmiştir -ya da müteşabihin tarifinde iki görüş de zikredilmiştir-. Konu üzerindeki iki fikri de kendisinde cem’ eden bir tanım verecek olursak: “Müteşabih, kendisi ile kastedilen mananın, dünyada hiç kimse tarafından bilinemeyeceği veya ancak ilimde üstün mertebeye sahip kişilerce bilinebileceği ölçüde kapalı olan lafızdır.”³⁵⁶

Kaynaklarda İslam alimlerinin çoğunluğu tarafından, “*Müteşabihat*” içerisinde olan ayetlerin manalarının “Allah’tan başkası tarafından bilinemeyeceği” görüşünün kabul gördüğü zikredilmiş olmakla beraber³⁵⁷ ekser ulemanın bu ayetler üzerinde te’vile gittiğini de müşahade etmekteyiz.

Bu konu çerçevesinde örneğin “Allah’ın eli”, “Allah’ın vechi” yine Allah’a nispet edilen “göz” gibi ifadeler alimler tarafından genellikle mecaza yorumluş, te’vil edilmiştir.

Müteşabihat hakkında üzerinde ittifak edilen bir konu vardır ki o da; tarifte zikredilen kapalılığın ahkam ayetleri haricinde olmasıdır.³⁵⁸

³⁵³ Cemaleddin Muhammed b. Mükerrrem İBN MANZUR: Lisanu'l-Arab, ‘h-k-m’ maddesi, I, 688-684

³⁵⁴ Zekiyyüddin ŞA'BAN: a.g.e., 373

³⁵⁵ Bkz. Cemaleddin Muhammed b. Mükerrrem İBN MANZUR: Lisanu'l-Arab, ‘ş-b-h’ maddesi, II, 265-266

³⁵⁶ Zekiyyüddin ŞA'BAN: a.g.e., 390

³⁵⁷ Ali TURGUT: a.g.e., 149

³⁵⁸ Bkz. Zekiyyüddin ŞA'BAN: a.g.e., 390

Abdülkerim bin Ali el-İrakî tefsirinde “Müteşabih” olduğu kabul edilen ayetleri yorumlamış, te’vil etmiştir. Müteşabihât içerisinde değerlendirilen “Huruf-u Mukattaa” -ayrı bir başlık altında ele alacağız- hususunda da yorumlar yapmış rivayetlerde bulunmuştur. Müellifin bu yaklaşımı müteşabihâtın insanların anlamlandırmasına imkan sağlayacak bir konumda olduğu fikrini öncelediğini göstermektedir.

Bu husus müellifin, Al-u İmran Sûresi 7. ayetin tefsirindeki ifadeleriyle daha da netleşmektedir.

Zikrettiğimiz yerde, müellif “Muhkem” ve “Müteşabih”in tanımı ve aralarındaki ilişkiye şu ifadelerle değinir:

(ايات محكمات) و هي النصوص التي لا تحتل الا معنى واحدا. والظواهر التي تحتل معنيين فصاعدا الا ان احدهما اسبق الى الذهن فالنص والظاهر يشاركان في الرجحان الا ان الناص مانع من النقيص والظاهر غير مانع. والمتشابه الذي يحتل معنيين فصاعدا فان يساويا فهو مجمل و ان يرجح احدهما فالمرجوح مؤول. فالمجمل والمؤول يشاركان في عدم الرجحان الا ان المجمل ليس بمرجوح والمؤول مرجوح والقدر المشترك بينهما هو المتشابه.

واعلم ان لفظ المتشابه متشابه فيطلق المتشابه على الملبس وهو الاثاق بهذه الاية وبطلق فيراد به الذي تشبيه بعضه بعضا. (تشابهت قلوبهم) فلذلك جاء هاهنا انقسام الايات الى محكم و متشابه و جاء في اثنين جعل الكتاب كله متشابهها و جعله كله محكما. (الر كتاب احكمت اياته ...) (الله نزل احسن الحديث كتابا متشابهها...).

(هن ام الكتاب) يعني الايات المحكمات يرجع اليها في حل المتشابه.

“ایات محکمت” yalnızca bir manaya ihtimali olan “Nass”lardır. Zahir/laflî manaları iki manaya ihtimali olan ve akılda (zihinde) öncelikli olan bir manaya yükseltilen Nass ve Zahir ihtimalde (ruchân) ortaklırlar. Ancak; “Nass”, noksanlığa engeldir. “Zâhir” ise engel değildir. Müteşabih; iki manaya ihtimalidir eğer tercih önceliği olmaz ise (müsavî) o “Mücmel” dir. Eğer biri diğerine tercih edilirse o “Müevvel”dir. Mücmel ve Müevvel ihtimali olmamada ortaklırlar. Fakat; “Mücmel”de tercih edilen(mana) yoktur. “Müevvel”de ise vardır. İkisi arasındaki ortak değer (mertebe) ise “Müteşabih”tir.

Bil ki: Müteşabih lafız benzerlik, kapalıdır. Ve o, karışık, anlaşılmaz (manalara) ıtlak olunur. O, bu ayete uygundur. Onunla, bazısının bazısına benzemesine ıtlak olunur. “*Kalpleriniz (nasıl da) birbirine benzedi.*”³⁵⁹ Bu yüzden burada ayetler “Muhkem” ve “Müteşabih” olarak ayrılmıştır. Diğer iki ayetten birinde kitabın hepsinin Müteşabih kılındığı diğerinde ise tamamının Muhkem kılındığı geçmektedir. Bu ayetler: “*Elif-lâm-râ. Ayetleri sağlamlaştırılmış (muhkem) kitap...*”³⁶⁰ “*Allah(c.c.), sözlerin en güzelini; birbirine benzer (müteşabih) bir kitap halinde indirmiştir.*”³⁶¹ “*Onlar Kitâbın anasıdır.*” Yani “Muhkem” ayetler “Müteşabih” ayetlerin çözülmesinde başvuru kaynağıdır.”³⁶²

Müellifin özellikle son cümlesi Müteşabih ayetlerin yoruma açıklığını kabul ettiğini göstermektedir. Bu durum tefsirinin farklı yerlerinde de kendini göstermektedir. Örneğin; Fecr Sûresi 22. ayette geçen “و جاء ربك” ifadesini: Allah’ın otoritesinin, ahkam ve emirlerinin etkisinin/nüfuzunun gelmesi olarak yorumlamıştır.³⁶³ Yine Al-u İmran Sûresi 28. ayetteki “و يحذرکم الله نفسه” ifadesinde yer alan “نفسه” kelimesini Allah’ın (c.c.) ukubeti olarak te’vil etmiştir.³⁶⁴ Mülk Sûresi’nin ilk ayetinde geçen “يد” kelimesinin bir şeye hükmetme ve onda tasarruf sahibi olma manasında mecazî bir ifade olduğunu söylemektedir.³⁶⁵ En’am Sûresi 3. ayetteki “و هو الله في السموات و في الارض” (Göklerde ve yerde tek Allah’tır) ifadesini yine mecâza hamlederek kastedilen şeyin Allah’ın (c.c.) emri ve otoritesi olduğunu ifade etmektedir.³⁶⁶

³⁵⁹ Kur’an, Bakara (2) 118

³⁶⁰ Kur’an, Hûd (11) 1

³⁶¹ Kur’an, Zümer (39) 23

³⁶² Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 17b-18a

³⁶³ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 304a

³⁶⁴ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 19a

³⁶⁵ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 273a

³⁶⁶ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 41a

2.2.2.4- Huruf-u Mukattaa'yı Tefsir Etme Metodu

”الحروف المقطعة”, Kesikli harfler demektir. Bu ifade tefsir usulünde; “Bazı sûrelerin başında bazen basit bazen de birkaç harfin birleşmesinden meydana gelmiş rumuzlar”³⁶⁷ manasında kullanılır.

Huruf-u Mukattaa, Kur'an-ı Kerim'de ikisi Medenî toplam yirmi dokuz sûrede, on üç şekil altında, bazısı tek harften, bazısı iki, bazısı üç, bazısı dört, bazısı da beş harften oluştuğu görülmektedir.³⁶⁸

Huruf-u Mukattaa'nın yorumunun yapılıp yapılamayacağı açısından ortaya konulan fikirlerin usul kitaplarında iki ana başlık altında değerlendirildiğini görmekteyiz. Bu görüşlerden birincisi Huruf-u Mukattaa'nın Kur'an'ın esrarından olduğu ve bunların ne manaya geldiğinin bilinemeyeceğini savunanların görüşüdür. Bu görüşte olanlar arasında Hulefa-i Raşidin ve meşhur müfessir sahabeler de vardır. Hz. Ebu Bekr es-Sıddık'ın : “Her kitabın bir sırrı vardır, Allah'ın Kur'an'daki sırrı da evâilî's-süverdir.”³⁶⁹ Sözü; Ali b. Talib, İbn Mes'ud, İbn Abbas'ın bu konuda nakledilen ifadeleriyle benzerlik içermektedir.³⁷⁰ Bu bağlamda nakledilen rivayetlerin yekûnunun “Huruf-u Mukattaa'nın gizli bir ilmi içerdiği, bu ilmi bilmeyi Allah'ın kendisine has kıldığı, alimlerin onu anlamaktan aciz kaldığını” ifade ettiğini görmekteyiz.

Fakat huruf-u mukattaa'nın anlamının bilinemeyeceğini savunanlardan, yine bu hecâ harflerini açıklar mahiyette nakillerde de bulunulmuştur.

³⁶⁷ Bkz. İsmail CERRAHOĞLU: Tefsir Usulü, 134; Ali TURGUT: a.g.e., 154

³⁶⁸ Bkz. İsmail CERRAHOĞLU: Tefsir Usulü, 134, 135

³⁶⁹ Muhammed b. Bahadır ZERKEŞİ: el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an, I, 174; Fahreddin er-RAZÎ: Tefsir-i Kebir, I, 411, Çev. S.Yıldırım, L. Cebeci, S. KILIÇ vd. (Ankara, 1988); İsmail CERRAHOĞLU: Tefsir Usulü, 136

³⁷⁰ Fahreddin er-RAZÎ: Tefsir-i Kebir, I, 411, Çev. S.Yıldırım, L. Cebeci, S. KILIÇ vd.; İsmail CERRAHOĞLU: Tefsir Usulü, 136-137

Bunların en meşhuru ve huruf-u mukattaa ile ilgili yorumların bir çoğunun kendisine dayandığı kişi de İbn Abbas'tır. Bunun yanında İbn Mes'ud ve Ali b. Ebi Talib'in de bu harfler hakkındaki yorumlarına rastlamaktayız.

Konuyla alakalı birbiriyle zıtlık içeren bu görüşlerin kendileriyle desteklendiği rivayetlerin tekrardan incelenmesi gerektiğini düşünmekteyiz.

Huruf-u mukattaa konusuna ortada bulunan vakıa açısından bakacak olursak çok azı müstesna müfessirlerin bu harfler hakkında rivayetlere yer verdiklerini veya kendi görüşlerini beyan ettiklerini müşahade etmekteyiz.

Bu meseledeki görüşlerin kat'iyetinin olmamasına karşın huruf-u mukattaa hakkında söylenebilecek en kesin ifadenin Şatibî'nin şu ifadesi olduğunu düşünüyoruz:

“Sûre başlarında bulunan ayrı ayrı okunan harflerin (huruf-u mukattaa) yorumu hakkında alimlerden çeşitli görüşler nakledilmiştir. Bu farklı görüşler, onların alimlerce bilinebileceği esasına dayanmaktadır. Biz onların, alimlerin asla bilemeyeceği hususlardan olduğunu söylesek bile, onlar hiçbir şekilde (kalbî ya da bedenî) yükümlülük getiren türden hitaplardan değildir.”³⁷¹

Abdülkerim b. Ali el-İrakî de tefsirinde huruf-u mukattaa'nın geçtiği yerlerin bazısında bu harflerin neye delalet ettiğine dair rivayetlere yer vermiştir. Bu rivayetler içerisinde Huruf-u Mukattaa'yı tadad mevkiinde kabul edenlerle etmeyenlerin görüşleri de mevcuttur.

Birkaç örnek çerçevesinde müellifin konuya bakışını tesbit etmeye çalışacağız:

Örnek 1:

³⁷¹ İbrahim b. Musa ŞATIBÎ: a.g.e., III, 26

(الم) و الحروف التي في اوائل السور اسماء السور. و قيل: اسماء القرآن. وقيل: مأخوذة من اسماء الله تعالى. و قيل: هي حروف لو جمعت حصل منها معنى مقصود لانك لو جمعت (الر) و(حم) و(ن) صارت: الرحمن.

³⁷²”الم“ ve sûrelerin başında bulunan bu harfler; sûrelerin isimlerindendir. Denildi ki: (Onlar) Kur'an'ın isimlerindendir. Ve denildi ki: Bu harfler Allah'ın isimlerinden alınmıştır. Ve denildi ki: Bu harfler şayet bir araya getirilirse maksut olan manaya o harflerle ulaşılacaktır. Çünkü sen eğer ki ”الر“ ve ”حم“ ve ”ن“ harfleri bir araya getirirsen ”الرحمن“ kelimesi meydana gelir.”³⁷³

Örnek 2:

قوله (كتاب) خبر عن (المص) اذا قلنا اسم للسورة او اسم القرآن او كتاب خبر مبتدا محذوف اي هذا كتاب

(”المص“), Sûrenin ismi veya Kur'an'ın ismi olarak kabul ettiğimizde ”Kitap“ lafzı, ”Elif-lam-mim-sad“ın haberidir. Yahut da ”Kitap“ haberdır. Mubteda mahzuftur yani ”Bu Kitap“.³⁷⁴

Örnek 3:

(يس) بالفتح كايين و بالنصب بمعني اتل يا سين و بالضم كمنذ و بالرفع علي هذه يس و بالجر على حذف حروف القسم و ادغام النون في السين و اظهارها و امالة يا وتفخيمها و قيل معناها يا نسان في لغة طي و شك بعضهم في صحة الرواية بذلك عن لغة طي و وجهه ان صح انه كان الاصل يا أنيسين فكثرت دَورائهُ علي اللسنة و حذف شطره وبقي يا سين.

”منذ“ gibi bu ”اتل يا سين“ manasında nasb ile ve ”يس“ gibi fethayla ve ”اين“ gibi bu ”Yâ-Sîn“ (kelimesini) raf’ ederek ve kasem harfinin hazfedildiği (takdiriyle) cerr olarak ve ”السين“deki ”النون“un idgam ve izharıyla ve ”يا“nın imale ve tefhimi ile (okunur). Denildi ki: Onun manası Tayy (kabilesinin) dilinde ”Ey İnsan“ demektir. Bazıları Tayy (kabilesinin) dilinde bu (manaya geldiği) rivayetin sıhhatinde şüphe ettiler ve onu daha doğru olana yönlendirdiler.

³⁷² Kur'an, Bakara (2) 1

³⁷³ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 1b

³⁷⁴ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 47b

Onun aslı “يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ” idi (sonra) bu kelime dillerdeki kullanımı fazlalaştı ve yarısı hazfedildi geriye “يَا سَيِّد” kaldı.³⁷⁵

Görüldüğü üzere bir ve üçüncü örnekte Huruf-u Mukattaa'nın manasına yönelik açıklamalarda bulunurken ikinci örnekte bu harfleri nahiv yönünden ele almaktadır. Irakî, huruf-u mukattaa'nın geçtiği sûrelerin çoğunda benzer açıklamalarda bulunmaktadır.³⁷⁶ Bu da Irakî'nin, konuyla ilgili duruşunu bize net bir şekilde göstermektedir.

2.2.2.5- Mekkî ve Medenî'yi Belirtmesi

Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamber'e (a.s.) yaklaşık yirmi üç yıl zarfında peyderpey inzal olmuştur. Hz. Peygamber bu zaman dilimi içerisinde hem Mekke'de hem de Medine'de bulunmuştur.

Kur'an'dan, Hz. Rasulullah'a (a.s.) farklı zaman ve mekanlarda indirilen ayet ve sûreler farklı kriterlerden yola çıkılarak çeşitli şekillerde -Mekkî ve Medenî olarak- tasnif edilmiştir. Bu görüşler -ve kriterleri- üç ana başlıkta toplanmıştır:

a. Mekan: Vahyin nazil olduğu mekan dikkate alınarak, Mekke'de inen ayetler Mekkî; Medine'de inen ayetler de Medenî kabul edilmiştir.

b. Hicret: Hicret esas alınarak Hicretten önce inzal olunan ayet ve sûreler Mekkî; sonra inzal olunan ayet ve sûreler de Medenî kabul edilmiştir.

³⁷⁵ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 183a; Krş. Mahmud b. Ömer ez-ZEMAHŞERÎ; a.g.e., II, 464

³⁷⁶ Bkz. Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 17b, 47b, 98b, 129b, 211b

c. Muhataplar: Muhatapları odak nokta kabul eden bu görüşe göre de Mekkelilere hitap eden ayetler Mekkî; Medinelilere hitap eden ayetler de Medenî olarak tasnif edilmiştir.³⁷⁷

Alimler tarafından, daha geniş bir ihata kabiliyetine sahip olan ikinci görüş makul ve geçerli kabul edilmiştir.³⁷⁸

Mekkî ve Medenî'yi bilmenin Kur'an ilimleri açısından bir çok faydası mevcuttur. Faydalarına binaen de Mekkî ve Medenî'nin bilinmesi Kur'an ilimleriyle uğraşanlar için elzem kabul edilmiştir.

Irakî, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm* eserinde bazı Mekkî sûrelerin başında, sûrenin isminden hemen sonra o sûrenin Mekkî olduğunu kaydeder. Sûrelerin nüzul yerleri ile alakalı bu şekil belirtmelere ise sadece; A'raf³⁷⁹, Furkan³⁸⁰, Yasin³⁸¹, Kâf³⁸², İnsan³⁸³, Mürselât³⁸⁴ sûrelerinde rastlıyoruz.

Mekkî olan bu altı sûrenin dışında, nüzul zamanına dair bu tür bir açıklama yer almamaktadır. Ancak Feth Sûresi gibi bazı sûrelerin tefsirinde nüzul zamanına "Bu sûre Mekkî'dir" ya da "Medenî'dir" diye bir açıklama yapmamasına karşın ayetler hakkında tefsirine aldığı bazı nüzul sebepleri o ayetlerin Mekkî yahut Medenî olduğuna dolaylı yoldan işaret eder mahiyettedir. Örneğin; Kamer Sûresi'nin ilk ayetinin tefsirinde ayetin matuf olduğu hadiseyi zikreder. Enes b. Malik'ten (r.a.) rivayet edilen bu hadiseye göre: "Mekke müşrikleri Rasulullah'tan (a.s.) mucize göstermesini istemeleri üzerine Hz. Peygamber ayın yarılması mucizesini gösterir."³⁸⁵ Görüldüğü üzere ayetin (veya sûrenin) nerede inzal olduğunu açıkça ifade etmemekte ancak tefsirine almış olduğu bu rivayetle ayetin (veya sûrenin) Mekkî

³⁷⁷ Bkz. İsmail CERRAHOĞLU: Tefsir Usulü, 59, 60

³⁷⁸ Bkz. İsmail CERRAHOĞLU: Tefsir Usulü, 59

³⁷⁹ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 47b

³⁸⁰ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 123a

³⁸¹ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 183a

³⁸² Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 240b

³⁸³ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 289a

³⁸⁴ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 290b

³⁸⁵ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 251a

olduğuna dolaylı yoldan işaret etmektedir. Aynı durumu Müddessir ve Alak sûrelerinde de görmekteyiz.³⁸⁶

Irakî, Hacc Sûresi 19. ayetin tefsirinde de ayetin Medenî olduğunu -sebeeb-i nüzulüne binaen- saraheten ortaya koyar. Müellif, ayetin sebeeb-i nüzulünü verir ve akabinde bu olayın, ayetin Medenî olduğuna işaret ettiğini ancak sûrenin Mekkî olduğunu ifade eder.³⁸⁷ Yine Kasas Sûresi 85. ayet münasebetiyle sûrenin Mekkî olduğunu ve 85. ayetin de (hicret esnasında) Cuhfe mevkiinde inzal olduğuna işaret etmiştir.³⁸⁸ Ayrıca Nisa Sûresi 140. ayetin tefsirinde En'am Sûresinin Mekkî; Nisa Sûresinin de Medenî olduğu bilgisine yer vermektedir.³⁸⁹

A'raf Sûresi 33. ayette geçen “الائم” kelimesi hakkında ifade edilen görüşlerden biri de: Bu ibareden kastedilenin “içki” olduğudur. Irakî, bu görüşü ve delillerini aktardıktan sonra verilen anlamın zayıflığını ortaya koymak için Mekkî ve Medenî konusundan yararlanarak içkinin Medine'de yasaklandığını sûrenin ise Mekkî olduğunu ifade eder.³⁹⁰

Müellif ayrıca Kur'an'ın hitab şekillerinden bahsederken: “Ey insanlar!” hitabıyla kastedilenin çoğunlukla Mekke halkı olduğu; “Ey iman edenler!” hitabıyla kastedilenin de ekseriyetle Medine halkı olduğu malumatını vermektedir.³⁹¹ Bu bilgi, usul kitaplarında Mekkî ve Medenî sûreler arasındaki farklar içinde zikredilmekle birlikte³⁹²; -yukarıda sunduğumuz- ayetleri Mekkî ve Medenî olarak sınıflandırmada kullanılan üçüncü kriterin bir örneği konumundadır.

Sonuç olarak; Irakî, tefsir içerisindeki genel eğiliminde Mekkî ve Medenî ayet ve sûrelerle alakalı belirgin bir metod ortaya koymamış, sadece muhtelif yerlerde konuyla alakalı bilgi vermekle yetinmiştir.

³⁸⁶ Bkz. Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 284b; 307b

³⁸⁷ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 110b

³⁸⁸ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 147b

³⁸⁹ Bkz. Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 33a

³⁹⁰ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 48b

³⁹¹ Bkz. Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 3a

³⁹² İsmail CERRAHOğLU: Tefsir Usulü, 61

2.2.2.6- Farklı Kıraatları Aktarmadaki Metodu

“‘el-Kırââtu’ kelimesi ‘el-Kıraetu’nün çoğuludur. Lugatta okumak manasına olan ‘el-Kıraetü’ kelimesi ‘karae’ kelimesinin mastarıdır. İstılahta ise, Kur’an okuma yollarından bir yoldur ki, kıraat imamlarından her birinin Kur’an’ı okumada diğerlerinin muhalif olarak tutmuş olduğu yoldur. Bu kıratlar sahih senetlerle Rasulullah’a (a.s.) kadar yükşemiş olduğu sabittir.”³⁹³

Rasulullah’tan Kur’an’ı okumuş olan ashab, O’nun vefatından sonra değişik beldelere dağılarak Rasulullah’tan öğrendiklerini insanlara aktarıyorlardı. Bu aktarımda sahâbeden bir kısmı tek kıraat üzere okuyup öğretirken diğer bir kısmı da daha farklı kıraatleri okuyup çevrelerindeki insanlara sunma yolunu tercih etmiştir. Ancak takip eden yıllarda bu konu üzerinde negatif cereyanların -şâzz kıraatler- çıkması üzerine bu ilim kaideleriyle tesbit edilmeye başlanmıştır.³⁹⁴

Kur’an-ı Kerim’in anlaşılmasında önemli bir yere sahip olan *Kıraat İlmi* ve kıraat farklılıkları müfessirlerin, tefsirlerinde çokça açıkladıkları bir husustur. Irakî de eserinde bu ilimle ilgili malumata yer vermiş, kıraat farklılıkları ve bu farklılıklardan kaynaklanan anlam ve i’rab değişikliklerini açıklamıştır.

Ayet üzerindeki kıraat farklılıklarına değinirken -genellikle- ayetin okunuş şeklini vermekle yetinir. Çok az da olsa verdiği kıraat farklılıklarında imamların ismini tasrih eder. Yine nadiren, sunmuş olduğu kıraatın şâzz veya sahih olduğuna değinir.

³⁹³ Muhammed Ali SABUNÎ: Kur’an İlimleri, 285, Çev. Zeynel Abidin TATLILIOĞLU (İstanbul, 1996)

³⁹⁴ Bkz. İsmail KARAÇAM: Kur’an-ı Kerim’in Faziletleri ve Okunma Kaideleri (İstanbul, ts.), 61-63

Konuyla ilgili birkaç örnek verecek olursak:

Örnek 1:

(أو جاء أحد منكم من الغائط أو لامستم النساء) وقرئ (أو لمستم) و من قرا (لامستم) فهي للمفاعلة التي لا تكون الا من اثنين. فينتقص وضوء اللامس والملموس. ومن قرا (أو لمستم) فلا حجة فيه انتقاص وضوء الملموس.

³⁹⁵“Sizden biriniz ayak yolundan gelirse veya kadınlara dokunursanız.”
(kavlindeki “لامستم” olarak da okunur. Kim ayeti “لامستم” olarak okursa kelime ancak iki kişiyle yapılmasını ifade eden “mufaale” (babında) olur. Böylece hem dokunan hem de kendisine dokunulananın abdesti bozulur. Kim de “أو لمستم” olarak okursa; (burada), kendisine dokunulananın abdestinin bozulacağına delil yoktur.”³⁹⁶

Örnek 2:

و قرئ (لبييته) بالياء و على هذا لا يكون الا خبرا. و قرئ (لتبيته) بالتاء و (لتبيته) بالنون و على هذين الوجهين يجوز ان يكون امرا و خبرا.

“³⁹⁷الياء” ile “لبيته” olarak okunur. Böyle olduğunda yalnız haber olur. Ve “التاء” ile “لتبيته” ve “النون” ile “لتبيته” olarak okunduğunda ise bu iki vechin “emr” ve “haber” olması caizdir.”³⁹⁸

Örnek 3:

من قرا (و ارجلكم) بالخفض عطف على الرؤوس. و من قراها بالنصب عطفه على (وجوهكم و ايديكم) و يكون الارجل مغسولة على هذا و على الاول ممسوحة ای اذا كان لايس خف.

“Kim ³⁹⁹“و ارجلكم” kelimesini esralı okursa “ruus” kelimesine atıf olur. Kim de onu nasb olarak okursa (ارجلكم) “وجوهكم و ايديكم” lafzına atıf olur ve

³⁹⁵ Kur'an, Nisa (4) 43

³⁹⁶ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 28b

³⁹⁷ Kur'an, Neml (27) 49

³⁹⁸ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 140a

³⁹⁹ Kur'an, Maide (5) 6

ayakların; bu okuyuşa göre, yıkanması gerekir. İlk okuyuşa göre de meshedilmesi gerekir. Yani: ‘Huff’⁴⁰⁰ giydiği zaman.”⁴⁰¹

Örnek 4:

(جزاء) مفعول له والذي كُفِّرَ هو نوح لان النبي نعمة من الله. قال الله (وما ارسلناك الا رحمة للعالمين) و قرئ (جزاء لمن كان كَفَر) بفتح الكاف والفاء.

⁴⁰²جزاء“; mef’ulün leh’tir. İnkâr edilen: Nuh’dur çünkü Nebi, Allah’tan bir nimettir. Allah (c.c.): “*Biz seni ancak alemlere rahmet olasın diye gönderdik.*” Buyuruyor. (Ayet) ‘Kâf’ ve ‘Fe’ harfi fethalı olarak “جزاء لمن كان كَفَر” olarak da okunur.”⁴⁰³

Örnek 5:

(فسواك) فخلقك سويا سالم الأعضاء (فعدلك) فصيرك معتدلاً متناسب الخلق غير متفاوت فيه. فلم يجعل إحدى اليدين أطول ولا إحدى العينين أوسع ولا بعض الأعضاء أبيض وبعضها أسود ولا بعض الشعر فاحماً وبعضه أشقر. و جعلك فانما منتصباً تمشي على رجلين لا كالبهائم. وقرئ (فعدلك) بالتخفيف وفيه وجهان أحدهما: أن يراد بالتخفيف معنى التشديد. والثاني: فعدلك فصرفك عن خلقة غيرك وخلقك خلقة حسنة مفارقة لسائر الخلق أو فعدلك بعض الأشكال والهيآت.

⁴⁰⁴“فسواك” seni düzgün azalarla tesviye ederek yarattı. “فعدلك”; mutedil bir şekilde, içerisinde uyumsuzluk bulunmayan uygun bir yaratılışla seni oluşturdu. Kolun birini daha uzun yahut gözlerden birini daha geniş ya da bazı azaları beyaz bazılarını da siyah ve de bazı tüyleri siyah bazılarını da kumral yapmadı. Seni diğer diğer hayvanlar gibi değil de iki ayağının üzerinde dikçe duran (bir varlık) kıldı. (kelime) tahfîf ile “فعدلك” olarak da okunur. Ve onda iki vecih vardır: Birincisi: tahfîf ile murat edilen “kuvvet” manasıdır. İkincisi: “Sana i’tidal verdi, ve seni başka yaratılışlardan çekip

⁴⁰⁰ Abdest alınırken üzerine meshedilebilen mest

⁴⁰¹ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 36a

⁴⁰² Kur’an, Kamer (54) 14

⁴⁰³ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 251b

⁴⁰⁴ Kur’an, İnfitar (82) 7

alarak, diğer mahluklardan ayrı bir şekilde seni en güzel bir hilkat ile yarattı. Ya da seni bazı şekil ve biçimlerde ta'dil etti.”dir ⁴⁰⁵

Irakî, tefsirinde bazı kıraat imamları ve ravilerinin okuyuş şekillerini de vermektedir. A'raf Sûresi 107.⁴⁰⁶ ve Neml Sûresi 25. ayet⁴⁰⁷ ile ilgili olarak Kisa'nın (ö. 187/803); Müddessir Sûresi 1. ayetin tefsirinde⁴⁰⁸ Nafi'nin (ö. 169/785); Ra'd Sûresi 5. ayetin tefsirinde Hamza'nın (ö. 156/773); Furkan Sûresi 18. ayetin tefsirinde de Ebu Cafer el-Medenî'nin (ö. 130/747) kıratlarına yer vermektedir.

Daha önceki sayfalarda geçtiği üzere müellif, sahabenin ve tabiundan farklı alimlerin Kur'an'ı okuyuş şekillerine de zaman zaman yer verdiğini görmekteyiz.

Ayrıca Irakî, muhtelif yerlerde, verdiği kıraatın sağlamlığına dair bilgiler de sunar. Örneğin; Nahl Sûresi 62. ayetin tefsirinde verdiği kıraatın “meşhur” bir kıraat olduğunu⁴⁰⁹; Al-u İmran Sûresi 37. ayetin tefsirinde verdiği kıratın da “şâzz” olduğunu tasrih etmektedir.⁴¹⁰

⁴⁰⁵ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 297a; Krş. Mahmud b. Ömer ez-ZEMAHŞERÎ; a.g.e., III, 257

⁴⁰⁶ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 51a

⁴⁰⁷ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 138a

⁴⁰⁸ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 284b

⁴⁰⁹ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 84b

⁴¹⁰ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 19a

2.2.3- ÇEŞİTLİ İLİMLER AÇISINDAN TEFSİRİNİN ÖZELLİKLERİ

2.2.3.1- Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim Eserinde Fıkıh

“Fıkıh”ın lügat manası; anlamak, kavramak idrak etmektir. Aynı manayı ifade eden kelimelerden fıkıh’ın farkı buradaki anlayışın sathî değil, derinliğine olması ve söyleyenin maksadını da içine almasıdır.”⁴¹¹

İstilahî olarak da fıkıh, İslam’ın ilk devirlerinde genel olarak Kur’an ve sünnetten anlaşılan bilgileri (itikat, amel, ahlak) ifade ederken daha sonraki yüzyıllarda fıkıh, bu bilgilerin amelî yönünü ifade edecek bir kavram olarak kullanılmıştır.⁴¹²

Kur’an tefsirinde, amelî yönün öncelendiği tefsirler kaleme alınmıştır. Hatta içerisinde sadece ahkam ayetlerinin incelendiği tefsirlerin vücuda getirildiği de vakidir. Bu tür tefsirin ilk örneği Mukatil b. Süleyman’ın (ö. 150/767) *Tefsiru Hamsi Mie Ayetin Mine'l-Kur'an* adlı eseridir.⁴¹³

Kur’an’ın amelî yönünü önceleyen bu tefsirler yanında müfessirlerin hemen hepsi Kur’an-ı Kerimi tefsir ederken amelî muhtevaya sahip ayetleri açıklamışlardır. Bu yönüyle de içerisinde fıkıh malumatına sahip olmayan tefsir yok gibidir.

⁴¹¹ Hayrettin KARAMAN, a.g.e., 23

⁴¹² Bkz. Hayrettin KARAMAN, a.g.e., 23-24

⁴¹³ Ali TURGUT, a.g.e., 294

Abdülkerim b. Ali el-Irakî de -eseri bir fıkıhî tefsir olmamakla beraber- Kur'an tefsirinin fıkıhî yönüyle ilgili malumatı eserinin muhtelif yerlerinde aktarmıştır.

Irakî, tabâkat kaynaklarında amelî yönden Şafiî mezhebine müntesib bir alim olarak zikredilmiştir. Tefsirini incelediğimizde de kendisinin Şafiî mezhebini önceleyerek verdiği fıkıhî hükümlere rastlamakla beraber⁴¹⁴, müellifle ilgili olarak bir mezheb taassubundan bahsedemeyiz. Tefsirinin farklı bir çok yerinde özellikle Ebu Hanife (ö. 150/767) ve Şafiî'nin (ö. 204/820) fıkıhî görüşlerine delilleriyle birlikte ve mukayeseli olarak yer vermiştir. Bu iki mezheb imamının yanında bazen İmam Malik (ö. 179/795) ve Davud ez-Zahirî'nin (ö.270/883) fıkıhî görüşlerini de aktarmaktadır. Irakî, aynı zamanda tabiundan Kadı Şurayh (ö. 78/697), eş-Şa'bî (ö. 103/712), ez-Zührî (ö. 124/742) gibi önemli fakihlerin görüşlerini de tefsirine almıştır.⁴¹⁵

Irakî'nin tefsirindeki, önemli bir nokta da; sadece İmam Şafiî'nin görüşünü aktardığı yerler ile sadece Ebu Hanife'nin görüşlerini aktardığı yerlerin sayısının hemen hemen birbirine denk olmasıdır.

Irakî'nin tefsirindeki bütün bu veriler bize, fıkıh konusunda ufku geniş, taassuptan uzak, müdekkik bir alim portresi çizmektedir.

Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm eserinde Fıkıh Usulü ile ilgili olarak ise fazla bir bilgiye rastlayamadık. Irakî, Necm Sûresi 28. ayetin tefsirinde zannın fıkıhtaki yerine kısaca değinmiş ve fıkıh ilminde çokça kullanılan *kıyas* metodunun zann ifade ettiğini söylemiş⁴¹⁶, A'raf Sûresi 28. ayette de sahabenin de zann ifade eden kıyas metoduyla amel ettiğini aktarmıştır.⁴¹⁷ Bakara 115⁴¹⁸, Al-u İmran 68⁴¹⁹ ayetlerin tefsirinde ise fıkıh usulünün bir kavramı olan '*maslahat*'ta -kısaca- işaret etmiş yine Bakara Sûresi 29. ayetin tefsiri

⁴¹⁴ Bkz. Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 28b; 35a

⁴¹⁵ Bkz. Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 11a, 13b, 117a, 117b

⁴¹⁶ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 249b

⁴¹⁷ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 48b

⁴¹⁸ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 8b

⁴¹⁹ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 20b

münasebetiyle de şeriatın vujudundan önce temel kaidenin ‘ibaha’ prensibi olduğuna değinmiştir.⁴²⁰

Irakî'nin *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm* eserinde yer alan furu-u fıkıh ile ilgili malumata birkaç örnek verecek olursak:

Örnek 1:

Irakî Bakara Sûresi 222. ayet-i kerimeyi İmam Şafiî, İmam Malik ve Ebu Hanife'nin içtihatlarını vererek şu ifadelerle tefsir etmektedir:

(حتى يطهرن) ای ينقطع دمهن (فاذا تطهرن) ای اغتسلن بالماء. فلحل الوطئ شرطان. فلو اغتسلت قبل انقطاع الدم لم يحل, و لو انقطع الدم و لم تغسل لم يحل هذا مذهب الشافعي و مالك. و قال ابو حنيفة: اذا انقطع دمها وقت عادته و غسلت الفرج من اثار الاذى حل و طئها لانها قبل الغسل كالجنب. (من حيث امر كم الله) ای في القبل في محل البذر وهو الفرج

“*Temizleninceye kadar (onlara yaklaşmayın)*” yani: Hayız kanları kesilinceye kadar. “*Temizlendikleri vakit...*” yani: Suyla gusûl abdesti aldıklarında. Cinsel ilişkinin iki şartı vardır. Kanın kesilmesinden önce gusl abdesti aldıklarında cinsel ilişkinin helal olmadığı gibi kan kesildikten sonra gusl abdesti almazlarsa cinsel ilişki yine helal olmaz. Bu Şafiî ve Malik'in mezhebidir. Ebu Hanife ise: “Kadının hayız kanı adet vaktinde kesilip ezâ belirtilerini avret mahallinden giderdiğinde artık cinsel ilişki helal olur. Çünkü o: “Kadının gusûl abdesti almadan önceki durumu cünüp kimsenin durumu gibidir.” Demiştir. “*Allah'ın size emrettiği yerden (onlara yaklaşın)*” yani: Tohum yeri olan ön taraftan ki o da avret mahallidir(ferc).”⁴²¹

Örnek 2:

Irakî, Bakara Sûresi 173. ayeti fıkıhî olarak tefsir ederken sadece Davud ez-Zahirî'nin içtihadını verir:

⁴²⁰ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 4b

⁴²¹ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 13b; Ebu Hanife ile Şafiî'nin görüşlerinin karşılaştırılması verildiği diğer yerler için Bkz. v. 12a, 12b, 26b, 27b, 35b, 37a, 40a, 45b, 60b, 117a, 119b v.d.

وروى عن داود الظاهري انه اباح سخم الخنزير ومخه وكلما لا يسمى لحما منه لان الله تعالى خص لحمه بالتحريم والاهلال رفع الصوت وكانوا اذا ذبحوا لاصنامهم رفعوا اصواتهم بذكر اللات والعزي ويقال استهل المولود صارخا وسمي الهلال هلالا لانهم كانوا اذا راوه رفعوا اصواتهم بالتكبير. (فمن اضطر غير باغ) علي امامه (و لا عاد) متجاوز حد الشبع.

“Dâvud ez-Zahirî’den “domuzun iliği ve beyninin mubah olduğu” rivayet” edilmiştir. Çünkü (ona göre) bu ikisi et olarak adlandırılmaz Allah (c.c.) ise haramlığı “et”e has kıldı. “الاهلال”; sesi yükseltmektir. Onlar (Araplar) putları için kurban kestikleri vakit Lât ve Uzzâ’nın ismini seslerini yükselterek anıyorlardı; Yeni doğan çocuğun çığlık atarak bağırmasına da denir. “Hilâl” de “Hilâl (=yükselen)” olarak adlandırılır. Çünkü onlar (araplar) onu gördüklerinde tekbir getirerek seslerini yükseltiyorlardı. Kim çaresiz kalırsa önündekine haksız davranmaksızın ve “و لا عاد”: Doyma sınırını aşmaksızın (yiyebilir.)⁴²²

Örnek 3:

Irakî, Hacc Sûresi 25. ayetin tefsirinde Ebu Hanife’nin şu içtihadına yer vermektedir:

(والمسجد الحرام الذي جعلناه للناس) قوله (والمسجد) يريد به المحيط بالكعبة و (جعلناه للناس)⁴²³ أى قبله لهم و منسكا للحج و قيل: (جعلناه للناس سواء) في شرعية الطواف و استقبال القبلة و قيل: الناس سواء في دور مكة لا يجوز بيعها و هو مذهب ابي حنيفة. وقيل: الناس سواء في تحريم صيد الحرم عضد شجرة.

““Bütûn insanlar için (eşit) kıldığımız Mescid-i Haram...” kavli: Mescid ile kastedilen Kabe’nin etrafıdır. “İnsanlar için kıldı.” yani: Kible ve Hacc menasikinin yapıldığı yer. Denildi ki: Mescid-i Haram’ı tavafın teşriinde ve kibleye yönelmede insanlar için eşit kıldık. Denildi ki: İnsanların hepsi

⁴²² Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 11a

⁴²³ El yazma tefsirde ifade “جعله للناس” olarak geçmektedir. Ancak, Irakî’nin ayetleri tefsir etmedeki yöntemine baktığımızda ayetteki kelime ve ya cümleleri burada da görüldüğü üzere bölerek açıklar. Bu genel metodunu göz önüne alarak metne baktığımızda ayetin bu kısmında bir yazım yanlışı olabileceğini düşündük ve bu ibareyi -ayette geçtiği gibi- “جعله للناس” olarak yukarıdaki metne aldık.

Mekke'nin civarı konusunda eşittir (eşit haklara sahiptir). Bu yüzden oraların alınıp satılması caiz değildir. Bu Ebu Hanife'nin mezhebidir (görüşüdür). Ve yine denildi ki: İnsanların hepsi avın ve ağaç kesmenin haramlığı konusunda eşittir.”⁴²⁴

Örnek 4:

Müellif, Bakara 183, 184 ve 185. ayetlerin tefsirinde oruç ibadetiyle ilgili şu temel bilgilere değinir:

كان الواجب في ابتداء الاسلام صوم ثلاثة ايام من كل شهر وعاشوراء وایام البيض وهو المراد بقوله (ایاما معدودات) ثم نسخ ذلك بصيام شهر رمضان. (كما كتب على الذين من قبلكم) يعني اصل الصوم لا وقته و عدده. فان العرب كرهوا عبادة الصوم فقليل لهم هو عبادة قديمة لم يخصونها دون سائر الامم و(ایاما) ظرف والعامل فيه الصيام. (الذي انزل فيه) اي شرفه و فضله. (فمن شهد) اي كان مقيما غير مسافر فالواجب عدة او فعليه عدة و منع داود المسافرين والمريض ان تصوموا رمضان وقال الواجب في حقه و حق المسافرين عدة من ايام اخر. كان في ابتداء الاسلام ان شاء القادر ان يصوم فعل و ان شاء ان يفطر و يكفر جاز و منه (و على الذين يطيقونه فدية) ثم قال (فمن تطوع خيرا فهو خير له) ثم نسخ بقوله (فمن شهد منكم الشهر فليصمه) فحتم الصيام.

“İslam'ın başlangıcında her aydan üç gün oruç tutmak ve aşure orucu ve Eyyam-ı Beyd'da⁴²⁵ oruç tutmak vacipti. Bu, “Sayılı günler” kavlindeki ifadenin kastettiği şeydir. Sonra Ramazan ayı orucu ile bu neshedildi. “Sizden öncekilere vacib kılındığı gibi...”; yani, vakti ve sayısı olmaksızın orucun aslına işaret etmektedir. Araplar, oruç ibadetini kerih gördüler. Onlara denildi ki; oruç kadîm bir ibadettir. Diğer milletlerde olmaksızın sadece (size) has kılınmış değildir. “ایاما” zarftır, onda “الصيام” amildir. “O ki onun içerisinde indî”; yani onu şereflendirdi, faziletli kıldı. “Kim şahit olursa(idrak ederse)...” yani; misafir değil de mukim olursa... Vacip olan iddettir (tutamadığı günlerin

⁴²⁴ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 111a; Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm'de yer alan Ebu Hanife'nin diğer içtihatları için Bkz. v. 13a, 28a, 135a, 137b, 152b, 155a v.d.

⁴²⁵ Bu ifade; yine Arapça'da bulunan “اليلة البيضاء” ifadesiyle yakından alakalıdır. “اليلة البيضاء” Araplarda “ay”ın gece süresince gökyüzünde kaldığı günleri ifade etmektedir ki bu günler de üç tanedir. “ایام البيض” de bu günlerin gündüz kısmını ifade etmektedir.

sayısınca oruç tutmak); yahut, onun üzerine iddet gerekir. Davud⁴²⁶, misafir ve hastayı Ramazan Ayında oruç tutmaktan menetti. Ve dedi ki: Vacip onun(kişinin) uygunluğudur. Misafirin hakkı(ona uygun olan şey) diğer günlerde tutamadığı günler sayısınca orucu (Ramazan'dan sonra gelecek) diğer günlerde tutmaktır. İslam'ın başlangıcında oruç tutmaya güç yetiren kimsenin isterse orucunu tutması; İsterse de iftar edip kefarecini ödemesi caizdi. “*Tutamayanlara ise fidye gerekir.*” Ayeti bu cümledendir. Sonra Allah (c.c.): “*Kim gönüllü olarak hayır yaparsa bu kendisi için daha iyidir.*” Dedi. Daha sonra da “*Sizden Ramazan ayını idrak edenler onda oruç tutsun.*” Ayetiyle (bunu) neshetti. Ve Orucu farz kıldı.”⁴²⁷

Örnek 5:

Bakara 239. ayettin tefsirinde de Salat-ı Havfa kısaca değinir:

(فان خفتم) فصلوا رجالا او ركباناً وهذه صلاة المسابقة وهي اشد احوال صلاة الخوف و يصلون مستقبلين القبلة وغير مستقبلها.

“*Eğer korkarsanız yürüyerek yahut süvari olarak (namazı kılın)*” bu müsayefe⁴²⁸ namazıdır. O, korku namazının durumundan daha zordur. Ve kibleye dönerek yahut dönmeksizin kılınır.”⁴²⁹

Örnek 4:

Müellif, Hacc ile ilgili Bakara Sûresi 196 ile 203. ayetler arasındaki Kur'an pasajını şu ifadelerle açıklar:

(و اتموا الحج و العمرة) اي ائتوا بهما تامين. (فان احصرتم) الاحصار في المرض والحصار في العدو و قد جات الآية في احصار العدو و هي لغة. فالواجب (ما استيسر) و هذا الدم الواجب في التمتع عند ابي حنيفة دم قربان فياكل منه كما في الهدايا والضحايا و عند الشافعي دم جبران فان التمتع ربح احد الميقاتين فلا ياكل منه كسائر دماء الحيوانات فمن لم يجد

⁴²⁶ Davut ez-Zahirî

⁴²⁷ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 11b

⁴²⁸ Kelime manası: Kılıçlarla savaş yapma

⁴²⁹ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 14b

يعنى: الهدى ولا ثمنه فاضلا عن قوته وقوت من يلزمه نفقته فعليه صيام ثلاثة ايام في الحج و سبعة اذا رجع قيل: معناه اذا اسفر في منزله بعد الحج و قيل: اذا اشرع في العود متوجها الي وطنه وقيل: اذا افرغ من اعمال الحج قوله (تلك عشرة) بين ان مجموع الصومين كفارة واحدة لثلا يظن ان الواجب احد الامرين اما ثلاثة ايام في الحج واما سبعة اذا رجع و قوله (كاملة) يريد ان العشرة مع تفريقها كاملة في التكفير بخلاف تتابع الصوم في كفارة الوطي في رمضان فان التتابع شرط فيها. (ذلك لمن لم يكن حاضري) اشار بقوله (ذلك) الي وجوب الكفارة و هو عند الشافعي مختص لمن لم يكن من اهل مكة او كان من مكة على مسافر لا يقصر فيها الصلوة فان كان من اهلها لم يريح ميقاتا فلا فدية عليه و عند ابي حنيفة اشار بقوله (ذلك) الى جواز التمتع فعنده ان التمتع لا يصح من المكي.

(الحج اشهر) اي زمن الاحرام بالحج اشهر وجعل بعض شهر ذي الحجة بمنزلة شهر كامل. (الرفث) الجماع و كل لفظ يُستحيا من ذكره. و قوله (فلا رفث ولا فسوق) خبر معناه النهي. و قوله (ولا جدال) خبر عن نهى. (فضلا من ربكم) يعنى التجارة في مواسم الحج و قوله (واذكروه كما هداكم) اي لاجل انه هداكم كقوله (وقل رب ارحمهما كما ربياني صغيرا) ثم ليكن افاضتكم من عرفات كانت الحمس ثقف بالمزدلفة فيقصون فيها و يقولون: نحن خدام الحرام فلا نخرج منه وعرفة من الحل والعلمان فى اول عرفة علامة على انتهاء الحرم و ابتداء الحل. (فمن الناس) من يكون سؤاله مقصورا على امر دنياه و منهم من يطلب الحسنة في الدنيا والاخرة. و قوله (اولئك لهم نصيب) يرجع الى الفريقين. و قيل: الى احدهما. (و اذكروا الله في ايام معدودات) يريد التكبير في ايام التشريق. (فمن تعجل في يومين) وهما الحادى عشر والثانى عشر فنفر. قيل الغروب ليلة الثالث عشر سقط عنه الرمي في اليوم الثالث و يكون قد رمي تسعا و اربعين حصاه: سبعا يوم النحر و احدى وعشرين يوم الحادى عشر و احدى وعشرين يوم الثانى عشر (ومن تاخر) غربت الشمس عليه ليلة الثالث عشر لزمه ان يرمي يوم الثالث عشر.

“Haccı ve umreyi tam yapın.” Yani ikisini de tam olarak yerine getirin. “فإن

düşman hastalık, “الحصر”, “Eğer men olunursanız.”; “أحصرتم

hakkındadır. Ayet düşmanın alıkoyması hakkında gelmiştir. Bu lugat yönündendir. Vacib olan şey ise “Kolay gelen şey” dir. Ve bu da kan(akıtmak)dır. (Bu) vacib temettu hacıları içindir. Ebu Hanife’ye göre kurbanın kanını akıtmak vacibtir ve yakınlık kurbanında olduğu gibi hayvanlarda olduğu gibi onun etinden yenilir. Şafii’ye göre ise: (Bu) Dem-i Cübran(ceza kurbanı)dır. Temettu haccı yapan kimse iki mîkatten birini geçer ve diğer hayvanların kurbanlıkları gibi onun etinden yemez. “...Kim

bulamazsa...” yani; Kurbanlığı bulamazsa, onun değeri gücünün üzerindeyse, nafakası için ihtiyaç duyduğu bir besin ise; onun, Hac mevsiminde üç ve memleketine döndüğünde de yedi gün oruç tutması gerekir. Denildi ki: Ondaki kastedilen şey hacc’dan sonra evine dönerken yapmış olduğu yolculukta (oruç tutması gerekir). Ve yine denildi ki: Vatanına yönelerek dönüş için yola koyulduğunda (oruç tutması gerekir). Ve denildi ki: Hacc işlerinden fariğ olduğu zaman (oruç tutması gerekir). “تِلْكَ عَشْرَةٌ” Üç gün hacc zamanında ve yedi gün de vatana dönüldüğünde (tutulan orucun) ikisinin yalnız bir tanesinin vacib olduğu zannedilmemesi için tek bir kefarete olarak iki orucun toplamıdır. “كَامِلَةٌ” kavliyle aralarında fasıla olmakla beraber tutulan on gün oruç kastediliyor. “كَامِلَةٌ” orucun peş peşe tutulmasının hilafıdır. Ramazan’da kadınla ilişkide bulunmanın kefaretinde ise tetabu’ şarttır. “Bu, onun ehlinden oturanlar içindir.” “ذَلِكَ” kavli, kefaretin vucubuna işaret eder. Bu Şafi’ye göre, Mekke ehlinden olmayanlara hastır. Veya Mekke’den olup da misafir olan namazlarını kısaltmaz. Eğer onun ehlinden ise mikat yeri geçmezse. Ve ona fidye de gerekmez. Ebu Hanife’ye göre: “ذَلِكَ” kavli, temettu haccının cevazına işaret eder. Temettu Mekkelilere caiz değildir.

“Hacc, (bilinen) aylardadır.”; yani, Hacc için kutsal sayılan zamanlardadır. “الشهر”, Zilhicce ayının bir kısmı tam bir ay gibi kıldı. “الرفث” cinsel ilişki ve söylenilmesinden haya edilen her sözdür. “فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ” kavli haberdır. Manası “nehy”dir. “وَلَا جِدَالَ” kavli, nehyi haber verir. “Rabbimizin fazlından...” yani Hacc mevsiminde ticaret yapmaktır. “Size gösterdiği gibi O’nu(c.c.) zikredin.” Yani, size gösterdiği için... “Küçükken beni (ihtimamla) terbiye ettikleri için sen de onlara merhamet et.”⁴³⁰ Kavlindeki gibi. Humus, Müzdelife’de durur onun hakkında anlatarak: “Biz Kabe’nin hizmetçileriyiz, ondan çıkmayız” derlerdi. Arafat, Hill bölgesindendir. Arafat’ın başlangıcında Harem’in bittiği Hill’in başladığını belli eden iki alâmet vardır.

⁴³⁰ Kur’an, İsra (17) 24

İnsanlardan bazılarının duaları sadece dünya hayatlarıyla sınırlıdır. Bazıları ise Dünya’da da ahirette de iyilik isterler. “أُولَئِكَ لَهُمْ نَصِيبٌ” kavli iki fırkaya da döner; denildi ki: bu söz onlardan sadece birine döner.

“Allah’ı (c.c.) belirli günlerde zikredin.”; Teşrik günlerinde tekbir getirmek kastedilmektedir. “Kim bu iki günde acele ederse...” -o iki gün on bir ve on ikinci günlerdir- vatanına dönmek için acele ederse... Denildi ki: Üçüncü gün akşam, ondan remy (şeytan taşlama) düşer. Atılan taş kırk dokuz tane olur. Sayıları şöyledir: yevm-i nahr’da⁴³¹ yedi tane; on birinci günde yirmi bir; on ikinci günde yirmi bir tanedir. “Kim onu geciktirirse...” on üçüncü günün güneşi batarsa, o kişiye on üçüncü gün taş atmak gerekir.”⁴³²

Irakî, tefsirinde had cezalarını da ele almıştır. Bunu, zina suçunun cezasıyla ilgili Nisa Sûresi 15. ayet-i kerimeyi tefsir ederken görmekteyiz.

كانت فريضة الزنا في اول الاسلام على النسا الحبس حتى يتوفاهن الموت او يجعل الله لهن سبيلا وعلى الرجال الايذاء بما يراه الامام حتى يتوبوا ويصلحوا فقال النبي صلى الله عليه وسلم خذوا عني خذوا عني قد جعل الله لهن سبيلا البكر بالبكر جلد مائة و تغريب عام والثيب بالثيب جلد مائة والرجم و ظاهر هذا الخبر ان يجمع المحصن بين الجلد و الرجم و ليس كذلك لان النبي صلى الله عليه رجم ماعزا والغامدية ولم يجلدهما فنسخ فعله ذلك الخبر.

“İslam’ın ilk zamanlarında, zina konusunda; kadınları, ölüm onların canını alıncaya veya Allah(c.c.) onlar için bir yol açıncaya kadar hapis ederek durdurmak (engellemek) farz idi. Erkekler için ise tevbe edip ve ıslah oluncaya kadar imamın (önder) uygun gördüğü şeyle tazir edilirdi. Nebi (a.s.) dedi ki: “(Zina haddi ile ilgili hükmü) benden alın! benden alın! Allah (c.c.) onlar için bir yol açtı. Bekar bekarla zina yaparsa (cezası); yüz sopa ve bir yıl sürgündür. Dul, dulla zina yaparsa (cezası); yüz sopa ve recmdir.” Bu haber evliler için sopa ve recm cezasını birleştirmektedir. Ancak (fiiliyatta) böyle

⁴³¹ Zilhiccenin 10. günü

⁴³² Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 12a-12b

olmamıştır. Çünkü Rasulullah (a.s.) Maiz ve Gâmidîyye'yi recmetti fakat o ikisine sopa vurdurmadı. Onun bu fiili bu haberi neshetti."⁴³³

Aynı konuya Nur Sûresi 2. ayeti tefsir ederken de değinmektedir.⁴³⁴ Bunun yanında Nur Sûresi 4. ayette ifade edilen zina iftirasının cezasını (hadd-i kazf) da farklı İslam bilginlerinin (Ebu Hanife, İmam Şafiî, İmam Malik, Kadı Şureyh v.d.) görüşlerini vererek ele almıştır.⁴³⁵

Irakî, bu konuların yanında yine "Fıkıh İlmi" ile ilgili olan ve ayetlerde işlenilen abdest⁴³⁶, teyemmüm⁴³⁷, zekat⁴³⁸, namaz⁴³⁹, yemin kefareti⁴⁴⁰, adam öldürme kefareti⁴⁴¹ gibi konulara da öz itibariyle değinmiştir.

2.2.3.2- Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim Eserinde Kelâm ve Mezhepler Tarihi

'Kelâm' Arapça bir kelime olup "ك ل م" kökünden türemiş bir mastardır. Lügatteki anlamı: Konuşma, söz v.s. dir.⁴⁴²

İstilahî olarak ise şu şekilde ifade edilmiştir: "Kelâm, deliller getirmek ve şüpheleri def etmek suretiyle dinî akideyi isbata muktedir olan bir ilimdir. Akaidle murad, amel olmaksızın bizzat

⁴³³ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 26a

⁴³⁴ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 116b

⁴³⁵ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 117a

⁴³⁶ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 36a

⁴³⁷ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 28b

⁴³⁸ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 11a

⁴³⁹ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 6a, 8b, 28a

⁴⁴⁰ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 39a

⁴⁴¹ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 31a

⁴⁴² Bkz. Cemaleddin Muhammed b. Mükerrrem İBN MANZUR: Lisanu'l-Arab, 'k-l-m' maddesi, III, 290-291

itikattır. Dinî olmakla kestedilen de Hz. Muhammed'in (a.s.) dinine mensup olmaktır."⁴⁴³

Kelam İlmi, genel itibariyle İslam'ın en önemli -en temel- yönünü, inancı konu edinmektedir. Dinin kendisi üzerine bina edildiği inanç ise, her yönüyle şüpheden uzak, kat'î olmak durumundadır. Kat'î fikir ve çıkarımların ortaya konulabilmesi ise öz itibariyle yine aynı kesinlikteki malumat üzerinde tefekkür etmekle mümkün olacaktır.

Bundan dolayı dinden bize ulaştırılanlar içerisinde, üzerinde hiçbir şüphenin olmadığı ve mütevatir bir yolla bize intikal etmiş olan Kur'an-ı Kerim, -takdir edilecektir ki- bu ilmin birinci ve en temel kaynağıdır.

Kur'an-ı Kerim'in, İslamî ilimlerin yekûnunun temel kaynağı olması ve de aslında İslâmî ilimlerin temel gayesi Kur'an'ı anlamak olduğundan dolayı, farklı ilim dalları konuları ile ilgili delillendirmelerde öncelikle Kur'an'dan istihrac yaptıkları gibi Kur'an'ı tefsir edenlerin de, Kur'an içerisinde bulunan ve farklı ilim dallarının üzerinde ihtisas yaptığı noktaları tefsir ederken ilgili ilimlerden de haberdar olması gerekmektedir. Bu yargının neticesi olarak da Kur'an müfessirlerinin kendisinden müstağni kalamadıkları bir hususun da İtikâdî konular olduğu izahtan varestedir.

Müfessir Irakî de tefsirinde İtikadî konulara değinmiş ve bazı itikadî fırkalar hakkında bilgi vermiştir. Tefsirindeki bazı ifadelerden yola çıktığımızda müellifin, ehl-i sünnet inancına sahip olduğunu söyleyebiliriz. Irakî, muhtelif yerlerde Mutezile mezhebinin fikirlerini verir. Bu yerlerden bazılarını sükutla geçerken çoğunluğunda da Mutezile'ye karşı olduğunu belli etmektedir. Hatta bu noktada Irakî, Mutezile'yi "öteki" olarak görmektedir. İleriki sayfalarda da geçecek olan bir pasajdan aldığımız şu ifade bu duruma tercüman olması açısından önemlidir:

⁴⁴³ Abdurrahman b. Ahmed el İCÎ: El- Mevakıf fi İlmi'l-Kelam (Kahire, ts.), 7; Ebu'l-Vefa TAFTAZANÎ, Ana Konularıyla Kelam, 9, Çev. Şerafettin GÖLCÜK (Konya, 2000)

..والصغائر يقع مكفرة باجتئاب الكبائر عند المعتزلة و عندنا امرها راجع الى المشيئة (ان الله لا يغفر ان يشرك به ويغفر ما دون ذلك لمن يشاء)...

“Mutezile’ye göre; küçük günahlar, büyük günahlardan sakınma ile bağışlanan şeylerdir. **Bize göre ise;** onun işleri (Allah’ın) istemesine racidir. “Allah (c.c.) kendisine ortak koşulmasını afftemez. Ancak; dilediği kimseler için şirk haricindeki günahları affeder.”⁴⁴⁴⁴⁴⁵

Irakî’nin, Mutezile’yi zıt bir noktaya koyduğu bir diğer örnek, Al-u İmran Sûresi 133. ayetinin “أعدت للمتقين” bölümünü tefsir ederken kullandığı şu ifadelerdir:

(أعدت) هُيئت. وفيه دليل على ان الجنة مخلوقة الان خلافا للعزلة.

“أعدت”: Hazırlanmıştır. Burada, Mutezile’nin hilafına, cennetin hal-i hazırda yaratılmış olduğuna delil vardır.”⁴⁴⁶

Müfessir, Allah’ın ahirette görülmesi konusunda da Mutezile’den ayrılmaktadır.⁴⁴⁷ Irakî, Allah’ın ahirette görülebileceği düşüncesine sahiptir ve bu düşüncesini de delillendirmektedir.

Zikrettiğimiz bu hususlar bize, Irakî’nin ehl-i sünnet inancına sahip bir alim olduğunu göstermektedir. Şimdi genel olarak müellifin, tefsirinde ele aldığı bazı kalamî konuları sunacağız.

2.2.3.2.1- Allah’a İman:

Irakî, Allah (c.c.) inancı ile ilgili bilgilere tefsirinde fazlaca yer vermektedir. Allah’ın cüziyyatı bilmesi, iradesi, isim ve sıfatları, ru’yetullah meselesi gibi bir çok konuyu tefsirinde özet şeklinde incelediğini, müteşabihattan olan ve

⁴⁴⁴ Kur’an, Nisa (4) 48

⁴⁴⁵ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 133b

⁴⁴⁶ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 22b; Konuyla ilgili Bkz. v. 3b

⁴⁴⁷ Bkz. Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 288b

Kur'an'da Allah'a atfedilen "el", "yüz" gibi ifadeleri ehl-i sünnet inancına uygun bir şekilde te'vil ettiğini müşahade etmekteyiz.

Müellifin, Allah'a iman ile ilgili tefsirine aldığı fikirlerini sunacak olursak:

Allah'a iman etmenin önemine Bakara Sûresi 8. ayetin tefsirini yaparken şu ifadelerle yer vermektedir:

قدم الله سبحانه و تعالى ثلاث ايات في وصف المتقين واثنين في الكفار المطبوع على قلوبهم ثم ثلث بذكر المنافقين الذين اظهروا الايمان و اخفوا الكفر بقوله (ومن الناس من يقول...) الايات واقتصر على الايمان بالله والايمان باليوم الآخر, لان الايمان بالله اول الواجبات. و باليوم الآخر, من اخر الواجبات في الوجود وقوعا.

"Allah Subhanehu ve Teala ilk olarak, üç ayette muttakilerin vasıflarını anlattı. Kalplerine mühür vurulmuş kafirleri ise iki ayette açıkladı. Daha sonra; Allah'ın, *"İnsanlardan bazıları vardır ki inanmadıkları halde Allah'a ve ahiret gününe iman ettik derler."*⁴⁴⁸ kavlinde buyrulduğu üzere imanlarını açığa koyup, küfürlerini gizleyen münafıklardan bahsetmeyi ise üçüncü olarak anlattı. 'İman' Allah'a (c.c.) ve ahiret gününe inanmakla sınırlandırıldı. Çünkü Allah'a iman zorunlu olan şeylerin(vacibatın) ilkidir. Ahirete iman ise vücut ve vuku bakımından sonraki bir zorunluluktur."⁴⁴⁹

Bakara Sûresi 150. ayette Allah (c.c.), daha önce Mescid-i Aksa olan kibleyi, Kabe olarak belirler. Ancak Medine'de bulunan bazı gruplar bu ayetin inzalinden sonra kible değişikliğine: "Eğer Mescid-i Aksa'ya dönmek doğru olan idiyse niçin ondan yüz çevirdiler veya doğru olan Kabe'ye dönmek ise o zaman niçin daha önce ona dönerek ibadet yapılmadı?" diyerek itirazda bulunurlar. Irakî, bu noktada Allah inancı bakımından -Allah'ın irade ve kudretine vurgu yaparak- önemli bir noktaya değindiğini görmekteyiz:

و جهلوا ان الله يفعل ما يشاء فيحرم الشيء في وقت و يحلله في اخر كما ينهى الطبيب المريض في اول المرض عن الزفر ثم يامر به بعد الاسبوع.

⁴⁴⁸ Kur'an, Bakara (2) 8

⁴⁴⁹ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 2a

“Allah’ın(c.c.), istediği her şeyi yapacağından cahil kaldılar. O (c.c.), bir zaman bir şeyi haram kılar, başka bir zaman da onu helal kılar. Tıpkı doktorun hastayı, hastalığının ilk günlerinde yağlı yiyecekten men edip; haftadan sonra onu emretmesi gibi...”⁴⁵⁰

Irakî’nin, yaptığından sorumlu olmayan mutlak güç ve irade sahibi bir Allah tasavvuru olduğunu bu ve benzer örneklerde görmekteyiz. Aynı manayı iltizam eden Enbiya Sûresi 23. ayetin tefsirinde de bu vurguyu yapmıştır:

قوله تعالى (لا يسأل عما يفعل وهم يسألون) قيل لا يسأل عن قضائه و الخلق يسألون

“Allah’ın: “O (c.c.) yaptıklarından sorumlu olmaz ancak onlar yaptıklarından sorumludurlar.” kavli: Denildi ki: Allah (c.c.) verdiği hükümlerden dolayı sorumlu olmaz fakat yaratılmışlar sorumludurlar.”⁴⁵¹

Irakî, Maide Sûresi 97. ayet-i kerimeyi tefsir ederken Allah’ın cüziyyatı bilmesi konusunda üç ayrı görüş aktarmaktadır: 1. Allah, cüziyyattan hiçbir şeyi bilmez -bu filozofların kabulüdür- 2. Allah, cüziyyatın hepsini bilir. 3. Allah, cüziyyatın bazısını bilir bazısını da bilmez. Irakî bu üçüncü görüşün icma’ya zıt olduğunu ifade eder.⁴⁵² Mülk Sûresi 14. ayetin tefsirinde ise, ayetteki: “ألا يعلم من خلق” ibaresinin Allah’ın cüziyyatı bilmediğini iddia edenleri inkar edici olduğunu ifade eder.⁴⁵³ Müellifin bu iki yerdeki ifadeleri, onun bu husustaki inancını bize göstermesi açısından yeterlidir.

Allah’ın (c.c.) ilmi konusunda, müellifin düşüncesini daha net bir şekilde ortaya koyan şu ifadeleri vermek faydalı olacaktır:

و جاءت (و نادى اصحاب الجنة) (و نادى اصحاب الاعراف) (و نادى اصحاب النار) بلفظ الماضي لان امور القيامة و غيرها من المستقبلات معلوم عنده علم يقين لان علم الله ليس فيه ماض ولا مستقبل فاختار لفظ الماضي لانه ادل على التحقيق في عرف استعمالنا

⁴⁵⁰ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 10a

⁴⁵¹ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 106a

⁴⁵² Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 39b

⁴⁵³ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 273b

و نادى اصحاب “⁴⁵⁴و نادى اصحاب الجنة“ ifadeler “Ayet-i kerimelerde “⁴⁵⁵الاعراف “⁴⁵⁶و نادى اصحاب النار“ şeklinde mazî lafızlarla geldi. Çünkü kıyamet ahvali ve diğer hususlar gelecekte olacak olanlardandır. Allah’ın katında ise bunlar, kesin (yakîn) bir bilgi ile malumdur. Çünkü Allah’ın ilminde geçmiş de yoktur gelecek de yoktur. Burada mazî lafzı tercih etti. Çünkü bu kullandığımız örfümüzde tahkîke delalet eder.”⁴⁵⁷

Bu metinde de görüldüğü üzere, Irakî, Allah’ın ilmini herhangi bir zaman dilimiyle kayıtlamıyor ve zamandan soyutluyor. Allah’ın ilmi ile alakalı olan kader konusunda da müellifin anlayışı bu çerçevede şekillenmektedir. Irakî, her şeyin ezelde Allah tarafından bilindiğini farklı yerlerde ifade eder. Maide Sûresi 94. ayetin⁴⁵⁸ tefsirinde de Allah’ın bu ilminin, insanı sorumlu kılmadığını bilakis insanın sorumluluğunun kendi yaptıkları neticesinde olduğunu ifade eder. Bu noktada Allah’ın ilmini iki kısma ayırır. a) Kendisiyle cezanın taalluk etmediği ilim. b) Kendisiyle cezanın taalluk ettiği ilim. Allah’ın birinci kısma giren ilmi, O’nun her şeyi ezelde bilmesi; ikinci kısma giren ilmi de, Allah katındaki ilmin muktezasının insanın cüz’î iradesiyle tezahür ettiği hal olarak düşünür.⁴⁵⁹ Aynı zamanda; Irakî, bu yorumuyla Maide 94. ayette ifade edilen Allah’ın ilmi konusundaki kapalılığı te’vil etmiş olmaktadır.

Irakî, Kur’an-ı Kerim’de muhtelif yerlerde geçen müteşabihâtı da te’vil etmiştir. Bakara 210. ayeti tefsir ederken müteşabihattan olan “يأتينهم الله”⁴⁶⁰ ifadesini Allah’ın emrinin gelmesi olarak te’vil etmiştir.⁴⁶¹ Yine Yunus Sûresi 3. ayetin tefsirinde Allah’ın arşı istivasını şiirden de şahit getirerek şöyle te’vil eder:

⁴⁵⁴ Kur’an, A’raf (7) 46

⁴⁵⁵ Kur’an, A’raf (7) 48

⁴⁵⁶ Kur’an, A’raf (7) 50

⁴⁵⁷ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 48b

⁴⁵⁸ “Ey iman edenler! Allah sizi ellerinizin ve mızraklarınızın erişeceği bir avlanma ile (onu yasak ederek) dener ki gizlide kendisinden kimin korktuğunu bilsin. Kim bundan sonra sınırı aşarsa onun için acı bir azap vardır.”

⁴⁵⁹ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 39b; Kader konusuyla ilgili Bkz. v. 260a

⁴⁶⁰ “Allah’ın gelmesi”

⁴⁶¹ “يأتينهم الله اى امره” Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 13a

(ثم استوى على العرش) استولى. قال شاعر: ثم استوى بشر على العراق. من غير قهر و دم محراق.

“*Sonra arşı istiva etti.*”: Ele geçirdi. Şair dedi ki: Zor kullanmaksızın ve kan akımaksızın. Bîşr, Irak’ı ele geçirdi.”⁴⁶²

Müellifin, Ru’yetullah meselesindeki görüşü ise, En’am Sûresi 103. ayeti tefsir ederken net bir şekilde tebarüz etmektedir. Ayet-i kerimedeki: “*Gözler onu idrak edemez.*” İfadesini, ruyetullah meselesinde kendi görüşlerine bir me’haz kabul edenlere cevaben: “İhatanın nefyedilmesi görmenin nefyedilmesi manasını ilzam etmez”⁴⁶³ yorumuyla cevap vermektedir. Ayrıca konuyla ilişkili bir diğer ayet olan Kıyame Sûresi 23. ayeti tefsirinde de hususî bir şekilde Allah’a bakılacağını ifade eder.⁴⁶⁴

Son olarak da, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azîm*’den İhlas Sûresinin tefsirini -içerisinde ‘Allah’a (c.c.) iman’ ile ilgili bilgilerin yoğun bir şekilde işlenmesinden dolayı- buraya tamamen almanın faydalı olacağını düşünüyorum:

تفسير سورة الاخلاص. بسم الله الرحمن الرحيم (هو) ضمير الشأن و (الله أحد) هو الشأن. وقيل ان قريشا قالت للنبي صلى الله عليه وسلم: صف ربك الذي تامرنا بعبادته امن ذهب هو او من حديد. فنزلت يعني: الذي سألتموني وصفه (هو الله أحد) الله بدل من أحد. (الصمد) المقصود: من صمد إليه إذا قصده والمعنى: هو الله الذي يقرون بأنه خالق السموات والأرض. (لم يلد) لأنه ليس بجنس حتى تكون له من جنسه صاحبة فيتوالدا لقلوله (أنى يكون له ولد ولم تكن له صاحبة) (ولم يولد) لأن كل مولود محدث وجسم وهو قديم لا أول لوجوده وليس بجسم ولم يكافئه أحد أي: لم يماثله ولم يشاكله ويجوز أن يكون من الكفاءة في النكاح نفياً للصاحبة. سألوه أن يصفه لهم فأوحى إليه ما يحتوي على صفاته. فقلوه (هو الله) إشارة لهم إلى من هو خالق الأشياء. فإن قلت: الكلام الفصيح أن يؤخر الظرف الذي هو لغو و يقدم الاسم و يؤخر الخبر. قلت: هذا الكلام إنما سبق لنفي المكافأة عن ذات الباري وهذا المعنى مصبه ومركزه هو هذا الظرف فكان لذلك أهم شيء وأعانه وأحقه بالتقديم وأحراه. وتسمى (سورة الأساس) لاشتغالها على أصول الدين.

⁴⁶² Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 63b

⁴⁶³ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 44b

⁴⁶⁴ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 288b

“İhlas Sûresinin Tefsiri: Bismillahirrahmanirrahim: ‘هو’ Şan zamiridir. “Allah birdir.” ‘هو’, şan’dır. Denildi ki: Kureyş, Nebi’ye (a.s.): “Kendisine ibadeti emrettiğin rabbini bize vasfet! O, altından mıdır? Yoksa demirden midir?” dediler. Bunun üzerine (bu sure) indi. Yani; “Bana vasfını sorduğunuz “O Allah tektir.” ‘الله’, ‘أحد’den bedeldir. ‘الصمد’; kastedilen şey: kastettiği zaman ona vermektir. Mana: “O Allah ki, O’nun gökleri ve yeri yarattığına ilişki kuruyor.” ‘لم يلد’ Çünkü O’nun için bir cinsiyet söz konusu değildir ki onun bir eşi olsun da böylece türesin... Allah’ın “O’nun için nasıl bir çocuk olabilir? Ve O’nun için bir eş de yoktur.”⁴⁶⁵ ‘ولم يولد’; çünkü her doğan şey, yaratılmıştır ve cisimdir. O ise, Kadîm’dir. varlığının öncesi yoktur, bir cisim değildir ve O’nun benzeri hiçbir şey yoktur. Yani: O’na benzeyemez, eş konusunu nefyetmek açısından şu söylenebilir: ‘Nikah’ta kefaet (denklik) caizdir. Ondan, kendilerine Allah’ı vasfetmesini istediler. Allah da ona kendi sıfatlarını ihtiva eden şeyi indirdi. ‘هو الله’ kavli; onlar için, eşyanın yaratıcısının O, olduğuna işarettir. Eğer: “Lüzumsuz olan zarfın tehir edilmesi fasîh sözdür. Ve İsim takdim edilmiş haber de tehir edilmiş” dersen. Ben de: “Bu kelam sadece Zat-ı Barî’nin denginin olmasını nefy için sevk edilmiştir. Bu mananın, çıkış yeri ve merkezi ‘هو’dir. Bu zarf bundan dolayı en mühim şey oldu ve ona yardım etti, öne geçirmede en isabetli ve en doğrusu oldu.” Bu sûre Usul-i dîni kapsamasından dolayı ‘سورة الأساس’ olarak adlandırıldı.”⁴⁶⁶

2.2.3.2.2- Peygamberlere İman:

Irakî, Peygamber’e iman hususunu da tefsirinde işlemekte ve Allah’tan inzal olunan ilâhî mesajların Rasuller diliyle bize aktarıldığı konusunu, önceleyerek ifade etmektedir. Örneğin “*Hepiniz oradan aşağı inin! Eğer benden size bir hidayet gelir de her kim benim hidayetime tabi olursa onlar*

⁴⁶⁵ Kur’an, En’am (6) 101

⁴⁶⁶ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 312b-313a; Krş. Mahmud b. Ömer ez-ZEMAŞERÎ; a.g.e., III, 295-296

*için korku yoktur ve onlar mahzun da olmazlar.*⁴⁶⁷ Ayetinin tefsirini şu şekilde vermiştir:

(فاما ياتينكم منى هدى) اى فان ياتيكم منى هدى على لسان رسول ابعثه اليكم فمن تبع هداى
كان مفلحا...

“Eğer benden size bir hidayet gelir de...”, Yani: Size gönderdiğim rasullerin ağzından bir hidayet gelip de kim o hidayete tabi olursa kurtuluşa erenlerden olur...”⁴⁶⁸

Irakî, çeşitli ayetleri⁴⁶⁹ yorumlarken Yahudileri; Allah'ın azabına müstehak olanların içerisine, Hz. Muhammed'in (a.s.) Tevrat'taki vasıflarını gizledikleri ve yanlarında bulunan Tevrat'ı tasdik eden Rasul'e itaat etme hususunda kibirlendiklerinden dolayı katmaktadır.⁴⁷⁰ Konuyu mücerred Hz. Muhammed'in (a.s.) peygamberliğini kabul etmemek ile değil; diğer peygamberlerle de alakalı düşünmüştür. Örneğin Nisa Sûresi 153. ayette Yahudilerin Hz. Rasulullah'tan gökten bir kitap indirmesini istemeleri; İsrailoğullarının, Hz. Musa'nın (a.s.) gösterdiği her mucizeden sonra ondan daha büyük mucizeler göstermesini istemelerine atıf yaparak izah edilmiş, onların peygamberlere iman ile ilgili inatlarının önceden süregelen bir huy olduğu gözler önüne tekrardan konulmuş ve onların bu fiilleri sebebiyle azaba uğratıldıkları zikredilmiştir. Bu husus ayetin tefsirinde de Irakî tarafından biraz daha açılarak işlenmiştir.⁴⁷¹

Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm eserinde peygamberlik ile ilgili geçen bir diğer önemli husus da: “Peygamberlerin masumiyeti” konusu olmuştur. Duha Sûresi'nin tefsirinde Irakî, “ووجدك ضالا فهدى” ayetini “Hz. Peygamber'in, kavminin dini üzere yaşamış olduğu” şeklinde yorumlayanların kafir olacağını ve bunu söyleyenlerin de kılıçla katledilmesinin gerektiğini söyler. Ve buna

⁴⁶⁷ Kur'an, Bakara (2) 38

⁴⁶⁸ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 5a

⁴⁶⁹ Kur'an, Bakara (2) 89, 101

⁴⁷⁰ Bkz. Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 7b-8a

⁴⁷¹ Bkz. Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 33b

gerekçe olarak da peygamberlerin hem nübüvvetten önce hem de nübüvvetten sonra küçük günahlardan dahi masum olmasını sürer ve “*Durum böyle iken nasıl büyük bir günahı işleyebilirler?*” şeklinde bir soru yönelir.⁴⁷²

Aynı konuya ilişkin Şuara Sûresi 82. ayeti de⁴⁷³ şu şekilde yorumlar:

قوله (خطيئتي) ما يندر وقوعه من الانبياء عليهم السلام من الصغائر. وقيل هي قوله (اني سقيم) و قوله للقمر (هذا ربي) و قوله لسارة هذه اختي وما هي الا معاريض فهي حق و ليست كذبا والصغائر يقع مكفرة باجتناوب الكبائر عند المعتزلة و عندنا امرها راجع الى المشيئة (ان الله لا يغفر ان يشرك به ويغفر ما دون ذلك لمن يشاء) و انما استغفر ابراهيم عند المعتزلة تواضعا و تعليما لامته و طلب المغفرة يوم الدين والمغفرة ممكنة في الدنيا لان اثر المغفرة انما يظهر في الآخرة.

“خطيئتي” küçük günahlardan olup peygamberlerden (a.s.) vuku bulması nadir olan şeylerdendir. Denildi ki: ‘O (hataları) şunlardır: “Şüphesiz ben hastayım”⁴⁷⁴ sözü, yine Ay için “Bu benim rabbimdir”⁴⁷⁵ sözü ve Sâre için “Bu benim kız kardeşimdir” demesidir.’ Bunlar sadece bir açıklama(arzuhal)dir, doğrudur ve yalan değildir. Mutezile’ye göre; küçük günahlar, büyük günahlardan sakınma ile bağışlanan şeylerdir. Bize göre ise; onun işleri (Allah’ın) istemesine racidir. “Allah (c.c.) kendisine ortak koşulmasını afftemez. Ancak; dilediği kimseler için şirk haricindeki günahları affeder.”⁴⁷⁶ Mutezile’ye göre; Hz. İbrahim yalnızca ümmeti için tevazu ve ta’lim bakımından affedilmesini diledi ve hesap günü mağfiret edilmesini istedi. Affedilme, Dünya’da iken mümkündür. Çünkü; mağfiretin eseri sadece ahirette ortaya çıkar.”⁴⁷⁷

⁴⁷² Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 306a; Krş. Mahmud b. Ömer ez-ZEMAHŞERÎ; a.g.e., III, 278

⁴⁷³ “Ve hesap günü hatalarımı bağışlayacağını umduğum O’dur.” Hz. İbrahim’in (a.s.) ifadeleri olarak ayette geçmektedir.

⁴⁷⁴ Kur’an, Saffat (37) 89

⁴⁷⁵ Kur’an, En’am (6) 77

⁴⁷⁶ Kur’an, Nisa (4) 48

⁴⁷⁷ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 133b; Krş. Mahmud b. Ömer ez-ZEMAHŞERÎ; a.g.e., II, 344

Duha Sûresinin 7. ayetini tefsir ederken hem nübüvvetten önce hem de nübüvvetten sonra küçük günahlardan bile beri olduğunu ifade ederken yukarıdaki metinde görüldüğü üzere peygamberlerden nadiren de olsa küçük günahların sudur edeceğini söylemektedir.

Hud Sûresi 45-47 ayetlerini tefsir ederken de tufan hadisesinde Hz. Nuh'un; Allah'tan (c.c.), oğlunu kurtamasını istemesinin peygamberlik makamının gerektirdiği bir iş olmadığı ve bu yüzden bu işin kendisinden istiğfar edilmesi gereken bir “*günah gibi*”⁴⁷⁸ kılındığını söyleyerek yine ilk ifadesine ters düştüğü görülmektedir.

Aynı şekilde Feth Sûresi 2. ayette Hz. Rasulullah'a (a.s.) hitaben geçen “*Böylece Allah (c.c.) senin geçmiş ve gelecek günahlarını affeder.*” nazmını şu şekilde tefsir eder:

(ما تقدم من ذنبك) يريد جميع ما فرط وقيل (ما تقدم) في الجاهلية وما بعدها وقيل ما تقدم من حديث ماريه وما تأخر من امرأة زيد

“ما تقدم من ذنبك”; Bütün hataları murad ediyor. Denildi ki: Cahiliyye zamanında geçmiş ve daha sonra olan (hatalar)dır. Denildi ki: “ما تقدم”, Mariye olayından dolayı; “ما تأخر”, Zeyd'in hanımından dolayı olan (hata, günah vs.)dır.”⁴⁷⁹

Bu veriler çerçevesinde müellifin bu konudaki düşüncesini ele aldığımızda: Irakî, peygamberlerden hiçbir surette küfür ve şirkin vuku bulmadığını kabul etmekte⁴⁸⁰ ancak onların küçük günah işleyebileceklerini, bunun da çok nadiren olabileceğini düşünmektedir.

Irakî'nin, Peygamberlerle ilgili ele aldığı bir diğer konu da Rasullerin bir kısmının diğerinden efdaliyeti konusudur. Peygamberlerin bir kısmının

⁴⁷⁸ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 69a

⁴⁷⁹ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 235b; Krş. Mahmud b. Ömer ez-ZEMAŞŞERÎ; a.g.e., III, 110

⁴⁸⁰ Duha Sûresindeki yorumla birlikte Şuara 19. ayetin tefsirinde de bu hususu ele almaktadır. Bkz. Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm, v. 131a

diğerinden üstün kılındığını ifade eden Bakara Sûresi 253. ayetini tefsir ederken ismi tasrih edilmeden Nebi (a.s.)'in kastedildiğini ve O'nun göstermiş olduğu mucizelerle derece olarak üstün kılındığını söylemektedir.⁴⁸¹

Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm'de peygamberlerle ilgili geçen başka bir konu da; cinlerden ve kadınlardan peygamber gönderilip gönderilmemesi meselesidir. Irakî, En'am Sûresi 130. ayetin tefsirinde şu ifadelerle cinlerden peygamber gönderilmediği görüşünü savunur:

(يا معشر الجن والانس الم ياتكم رسل منكم) احتج به من زعم ان الله بعث رسلا من الجن. و لا حجة فيه. لانه قد يقال عن الشيء انه بعض الاشياء و ان لم يكن من جميع تلك الاشياء تقول: فلان من بلاد مصر و انه من واحدة منها. احتج القائلون بان الله لم يبعث رسولا من الجن بقوله (و ما ارسلنا قبلك الا رجالا) والجن, ليسوا رجالا. و احيبوا بقوله (يعوذون برجال من الجن) فسمي الجن رجالا و قيل: المراد يرسل منكم رجل من الانبياء الي الجن لقوله تعالى في قصة الجن (فلما قضى ولوا) الي قوله (يا قومنا احيبوا داعي الله) الايتين.

“*Ey cin ve insan topluluğu! İğinizden size peygamberler gelmedi mi?*” Allah'ın cinlerden peygamberler gönderdiğini öne sürenler bu ayetle ihticâc ettiler. Ancak bu hususa bir delil yoktur. Çünkü, ‘eşya’nın tamamı olmasa da eşyanın bazısı (bir parçası veya cüzü) için ‘şey’ denilir. Sen: “Falanca Mısırlıdır” dersin. Halbuki o, Mısır’ın sadece bir bölgesindendir. Allah’ın cinlerden peygamber göndermediğini söyleyenler ise “*Senden önce erkeklerden (ricâl) başka (rasûl) göndermedik.*”⁴⁸² Ayetiyle ihticâcda bulundular. (Çünkü) cin, rical değildir. Buna “*Cinlerden bazı erkeklere (racûl) sığınyorlardı*”⁴⁸³ ayetiyle cevap verdiler -ki cin de racûl olarak isimlendirilir- Denildi ki: “Bundan kastedilen şey; Allah’ın, cin kıssasında geçen “*Kur’an okunması bitince kavimlerine dönmüşlerdi.*” kavlinden “*Ey Kavmimiz! Allah’ın*

⁴⁸¹ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 15b

⁴⁸² Kur’an, Yusuf (12) 109

⁴⁸³ Kur’an, Cinn (72) 6

rasûlüne uyun.” Kavline kadarki bölümde⁴⁸⁴ olduğu üzere, sizden olan nebileri cinlere peygamber olarak göndermesidir.”⁴⁸⁵

Nahl Sûresi 43. ayet-i kerîmeyi⁴⁸⁶ tefsir ederken de Allah'ın (c.c.), kadınlardan peygamber göndermediğini ifade eder.⁴⁸⁷

2.2.3.2.3- Farklı Kelâmî Meselelerle İlgili Görüşleri:

Irakî, tefsirinde Kelam İlmi'nin sahası ile ilgili daha farklı konulara da değinmektedir. Büyük günah meselesi, cennet, cehennem, iman ve irtidat gibi konular bunlardan bir kaçıdır.

Müellif, büyük günahlar ile ilgili olarak Nisa Sûresi 31 ve 116. ayetlerin tefsirinde konuyla alakalı birbirlerine zıt konumda olan Mutezile ve Ehl-i Sünnet'in fikirlerini ve bu fikirlerinin kaynaklandığı naslara işaret etmekle iktifa etmiştir. Ehl-i Sünnet inancına sahip olan Irakî burada, gerek Ehl-i Sünnet'in ve gerekse Mutezile'nin fikirleri arasında bir tercih te bulunmamıştır. Konuyla alakalı olarak müellifin, Nisa Sûresi 116. ayetin tefsirindeki ifadelerini buraya almanın faydalı olduğunu düşünmekteyiz.

(ان الله لا يغفر ان يشرك به) و هذه الآية مطابقة لمذهب اهل السنة في ان الله تعالى لا يغفر الشرك الا بالاسلام و اما الكبائر و الصغائر فامرهما موكول الى المشيئة ان شاء عذب عليهم و ان شاء عفا و مذهب المعتزلة ان من مات و قد فعل كبيرة ولم يتب و اصر على صغيرة فهو مخلص في النار و لا يدخل الجنة ابدًا. واحتجوا بقوله تعالى (ان تجتنبوا كبائر ما تنهون عنه يكفر عنكم سيئاتكم و ندخلكم مدخلا كريما) و هو الجنة فمن لم يجتنب الكبائر لا يدخل المدخل الكريم عندهم.

⁴⁸⁴ “Hani cinlerden bir gurubu, Kur'an'ı dinlemeleri için sana yöneltmiştik. Kur'an'ı dinlemeye hazır olunca (birbirlerine) "Susun" demişler, Kur'an'ın okunması bitince uyarıcılar olarak kavimlerine dönmüşlerdi. Ey kavmimiz! dediler, doğrusu biz Musa'dan sonra indirilen, kendinden öncekini doğrulayan, hakka ve doğru yola ileten bir kitap dinledik. Ey kavmimiz! Allah'ın davetçisine uyun. Ona iman edin ki Allah da sizin günahlarınızı kısmen bağışlasın ve sizi acı bir azaptan korusun.” Kur'an, Ahkaf (46) 29-31

⁴⁸⁵ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 45b- 46a

⁴⁸⁶ “Senden önce de, kendilerine vahyettiğimiz kişilerden (racül) başkasını peygamber olarak göndermedik. Eğer bilmiyorsanız, bilenlere sorun.” Kur'an, Nahl (16) 43

⁴⁸⁷ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 83b

*“Allah (c.c.) kendisine şirk koşulmasını asla affetmez.”*⁴⁸⁸ Ayeti, Ehl-i Sünnet mezhebinin Allah’ın (c.c.) İslam müstesna, şirki asla affetmeyeceği hususundaki (görüşüne) mutabıktır. Kebair (büyük günah) ve sağair’e (küçük günahlar) gelince onlar hakkında emir Allah’ın iradesine bırakılmıştır. Eğer Allah (c.c.) isterse onlara azab eder ve eğer isterse onu affeder. Mutezile mezhebine gelince; Büyük günahları işleyip veya küçük günahlarda ısrar edip de tevbe etmeden ölen kişi cehennemde ebedî kalıcıdır. Cennete de ebediyyen giremeyecektir. (Bu görüşlerine de) Allah’ın: *“Eğer yasaklandığınız büyük günahlardan kaçınırsanız, sizin küçük günahlarınızı örteriz ve sizi şerefli bir yere sokarız.”*⁴⁸⁹ -Yani cennete- Kavlini delil olarak getiriyorlar. Onlara göre kim büyük günahlardan ictinab etmezse o şerefli yere giremez.”⁴⁹⁰

Irakî, Cennet ve Cehennemin hal-i hazırda mevcudiyetini kabul etmektedir. Bakara Sûresi 24. ayetin⁴⁹¹ cehennemin hal-i hazırda yaratılmış olduğuna delalet ettiğini söyler ve karşı görüş olarak, Mutezile’nin: “Cehennem’in el-ân yaratılmış olmasının bir faydası yoktur” görüşünde olduğunu verir.⁴⁹²

Aynı şekilde Al-i İmran Sûresi 133. ayetin tefsirinde de; ayette cennet ile alakalı olarak mazi kalıpla (“اعدت”=hazırlanmıştır) gelen ifadenin Mutezile’nin bu konudaki fikrinin hilafına, ‘Cennet’in el-ân yaratılmış olduğuna’ delalet ettiğini ifade etmektedir.⁴⁹³

⁴⁸⁸ Kur’an, Nisa (4) 116

⁴⁸⁹ Kur’an, Nisa (4) 31

⁴⁹⁰ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 32a; Benzer ifadeler için Bkz. Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 27b

⁴⁹¹ “فإن لم تفعلوا ولن تفعلوا فاتقوا النار التي وقودها الناس والحجارة أعدت للكافرين”

⁴⁹² Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 3b

⁴⁹³ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 22b

Irakî, Cennet ve Cehennem ile ilgili olarak cehennemdeki azabın özelliği⁴⁹⁴, cennet nimetlerinin eşsizliği⁴⁹⁵ gibi çeşitli tasvirler ve açıklamalarda da bulunmaktadır.

Müellif'in iman ile ilgili açıklamalarına değinecek olursak: Hucurat Sûresi'nin tefsirinde İman ve İslam'ı şu şekilde tarif etmektedir:

الايمن: هو التصديق مع الثقة و الاسلام: الدخول فى السلم و الخروج من ان يكن حربا للمسلمين.

“İman: itimat (şüpheden âri olmak) ile beraber tasdik etmektir. İslam: Barışa (güvene, selamete) girmek ve müslümanlarla savaşmamaktır.”⁴⁹⁶

Irakî, İman ile ilgili yapmış olduğu tanımlamalarda imanın kalpte gerçekleştiği ve makbul olan inancın da bu olduğunu öncelendiğini görmekteyiz. Münafıkları tahlil ederken; içlerindeki itikatlarının, söylemiş olduklarının zıddı olduğunu ifade etmektedir.⁴⁹⁷ Aynı zamanda Rasulullah'ın (a.s.) kafir bir topluluğa gönderdiği seriyyede ashabın, kendilerine selam veren ve müslüman olduğunu söyleyen bir kişiyi -kendilerinden korktuğu için bunu yaptığını düşünerek- öldürmeleri ve Hz. Rasulullah'ın (a.s.) “Yoksa onun kalbini mi yardımınız?” diyerek büyük bir tepkide bulunması hadisesine temas etmesi de⁴⁹⁸ bu yaklaşımını besleyen etkenlerdendir. Bu konuyla alakalı olan diğer örnek de Nisa Sûresi 136. ayeti⁴⁹⁹ “*Ey lisanlarıyla iman edenler kalplerinizle iman edin*” şeklinde de yorumlamasıdır.⁵⁰⁰

Irakî, ölüm anındaki imanın kabul olunmayacağını ise bir çok yerde ifade eder. Al-u İmran Sûresi 137. ayet münasebetiyle azab kendilerine geldiği

⁴⁹⁴ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 2a, 11a

⁴⁹⁵ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 4a

⁴⁹⁶ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 240b

⁴⁹⁷ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 2b

⁴⁹⁸ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 31b

⁴⁹⁹ “*Ey iman edenler! Allah'a, Peygamberine, Peygamberine indirdiği Kitab'a ve daha önce indirdiği kitaba iman ediniz...*”

⁵⁰⁰ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 33a

anda iman edenlerin imanlarının kendilerine bir fayda vermeyeceği⁵⁰¹ malumatına yer vermesi, Nisa Sûresi 18. ayet ile ilgili olarak ölüm anı gelen kişiden eğer kişi kafir ise imanın; mü'min ise tevbesinin kabul olunmayacağına⁵⁰² vurgu yapması imanın kabul olup-olmasında etkili olan bir noktanın altını çizmesi bakımından önemlidir.

Irakî'nin, şefaât konusundaki fikrini özetleyen şu pasajı vermeyi uygun görmekteyiz:

(يومئذ لا تنفع الشفاعة الا من اذن له الرحمن) لا تنفعة الشفاعة في الاخرة الا بعد اذن من الله للشافع ان يشفع لقوله تعالى (من ذا الذي يشفع عنده الا باذنه) و ايضا لا تنفع الشفاعة في الاخرة الا فمن اذن ان يشفع فيه ممن قال لا اله الا الله لقوله تعالى (و لا يشفعون الا لمن ارتضى) و قوله (و رضى له قولا)

““O gün, Rahman'ın kendilerine izin verdiklerinden başkasının şefaati fayda vermez.”⁵⁰³: “İzni olmadan O'nun katında kim şefaât edebilir?”⁵⁰⁴ kavlinde geçtiği üzere ahirette Allah (c.c.), şefaât etmesi için izin verdikten sonra şefaâtçilerin şefaati fayda verir. Aynı şekilde “Allah'ın rızasına erenlerden başkasına şefaât etmezler.”⁵⁰⁵ ayeti ve “Allah'ın, kendisinin sözünden hoşlandığı kimse (nin şefaati fayda verir)”⁵⁰⁶ ayetinde geçtiği üzere; ahirette Allah'ın, “La İlâhe İllallah” diyenlere şefaât etmesi için izin verdiği şefaâtçilerin şefaati fayda verir.”⁵⁰⁷

Irakî, tefsirinin muhtelif yerlerinde yukarıda verdiğimiz metindeki ile paralel açıklamalarda bulunur.⁵⁰⁸ Irakî, ayetlerde de geçtiği üzere Allah'ın izin vermesi halinde şefaâtın gerçekleşeceğini kabul eder. Yukarıdaki metinde

⁵⁰¹ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 22b

⁵⁰² Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 26a; Benzer bilgi için Bkz. Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 34a

⁵⁰³ Kur'an, Ta-ha (20) 109

⁵⁰⁴ Kur'an, Bakara (2) 255

⁵⁰⁵ Kur'an, Enbiya (21) 28

⁵⁰⁶ Kur'an, Ta-ha (20) 109

⁵⁰⁷ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 103b

⁵⁰⁸ Konuyla ilgili benzer yorumlar için Bkz. Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 15b, 63b, 98b

geçen ikinci yorumu da göz önüne aldığımızda müellife göre, bu şefaatten sadece mü'minler istifade edecektir.

2.2.3.3- Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim Eserinde Siyer ve Meğâzi

“Sîre” (çoğulu siyer), İslam literatüründe, Hz. Muhammed'in ‘özgeçmiş’i, hayat öyküsü anlamında kullanılmaktadır. “Mağzâ” sözcüğünün çoğulu “meğâzî” kelimesi ise, savaş yeri demek olup Hz. Muhammed'in gazvelerinin tarihini ifade etmektedir.”⁵⁰⁹

Tanımdan da anlaşılacağı üzere “Siyer” Hz. Peygamber'in hayatını konu almış bir ilim dalıdır ve Hz. Peygamber'in hayatıyla ilgili bütün veriler bu ilmin konusudur. Hz. Peygamber'in soyu, doğumu, çocukluğu ve peygamberlik öncesi hayatı, peygamberliği, eşleri, çocukları, ashab ve insanlarla ilişkileri vs. bu ilmin konularından bir kaçısıdır.

Megâzî ise, Hz. Peygamber'in savaşlarını ve bu savaşlarla alakalı olarak devletler arası ilişkiler, anlaşmalar gibi konuları içerisinde inceleyen bir ilim dalıdır.

Kur'an-ı Kerim, geçmiş milletlerin hayatlarıyla ilgili bilgiler yanında Hz. Peygamber'in (a.s.) yaşamış olduğu çağ hakkında da bilgileri ihtiva etmektedir. Hz. Peygamber'in hayatı ve savaşları ile ilgili bilgiler ile Kur'an'ın inzal olduğu zaman diliminde mevcut bulunan Arap örf ve adetleriyle ilgili bilgileri de muhtevidir.

⁵⁰⁹ Sabri HİZMETLİ, a.g.e., 61

Irakî de tefsirinde bu hususlara açıklamalar getirmiş, Hz. Peygamber'in hayatı, gazveleri göndermiş olduğu seriyyeler, Kur'an'ın inzal olduğu zamanda mevcut bulunan Arap örf ve adetleri ve Ehl-i Kitab'ın durumu ile ilgili bilgilere yer vermiştir. Birkaç örnek verecek olursak:

Örnek 1:

Uhud şavaşı ile ilgili; Al-u İmran 140-145 ayetleri, gazve esnasında gerçekleşen olayları da zikrederek açıklamaktadır:

(القرح) بالفتح المصدر. والقرح الموضع المجروح او نفس الجريحة و كان قد قتل من المسلمين بأحد سبعون و قُتل المسلمون من الكفار ببدر سبعين و اسروا سبعين فلذلك قال (اولما اصابتكم مصيبة قد اصبتم مثلها) و قال هاهنا فقد مس القوم قرح مثله اراد المماثلة في الم القلب لا في العدد. (ولیمحص الله) ذنوب (الذين امنوا ويعلم الصابرين) ای ان يعلم كقوله (او يوبقهن بما كسبوا ويعفوا عن كثير ويعلم...). (ولقد كنتم تمنون الموت) الشهادة. لما انهزم المسلمون في نوبة احد صرخ صارخ: ان محمدا قد قتل! فضغت قلوب اقوام وانهزموا فعتبهم الله بقوله (و ما محمد الا رسول قد خلت من قبله الرسل افان مات او قتل انقلبتم على اعقابكم) فتحمل ان يراد به الحقيقة ای (وليتم مدبرين) ويجوز ان يراد رجعتكم عما انتم عليه من التصميم على الحق...

“القرح”, fetha ile mastardır. “القرح”, “yaralı” konumundadır veya yaranın kendisidir. Uhud'da müslümanlardan yetmiş kişi şehit edilmişti. Müslümanlar da Bedir'de yetmiş kafiri öldürmüşler ve yetmiş kişiyi de esir almışlardı. Bu yüzden: “(Bedir de) iki katını (düşmanınızın) başına getirdiğiniz bir musibet, (Uhud'da) kendi başınıza geldiğinde...”⁵¹⁰ Dedî. Ve burada da: “(O) kavme de benzer bir acı dokundu.” Dedî. (Burada) kalpteki elemin (acının) benzerliği anlatılıyor yoksa sayıda ki eşitlik değil. “Allah (c.c.), İman edenleri günahlarını arındırmak (ister)”⁵¹¹. “...iman eden ve sabredenleri bildirmediğçe...”⁵¹² yani; “Yahut yaptıkları yüzünden onları helâk eder. Birçoğunu da affeder (kurtarır) vebilsinler.”⁵¹³ kavlindeki gibi “bilmekle beraber” manasındadır. “Siz

⁵¹⁰ Kur'an, Al-u İmran (3) 165

⁵¹¹ Kur'an, Al-u İmran (3) 141

⁵¹² Kur'an, Al-u İmran (3) 142

⁵¹³ Kur'an, Şura (42) 34, 35

ölmeýi temenni etmiştiniz.”⁵¹⁴ Şهادeti. Müslümanlar Uhud nöbetinde hezimete uğradıklarında bir kiři “Muhammed (a.s.) öldü.” Diye bağırđı. İnsanların kalpleri zayıfladı ve hezimete uğradılar. Allah (c.c.), onları “Muhammed ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi o ölür veya öldürölürse, gerisin geriye mi döneceksiniz?”⁵¹⁵ kavliyle azarladı. Bu hakikatın irade edildiğine hamledilir. Yani “Arkalarınızı dönüp gitmiştiniz.”⁵¹⁶ bununla ‘hak üzerine karar kılmak olan şeyden dönmeniz’in kastedilmesi caizdir.”⁵¹⁷

Yine Uhud Şavaşı ile ilgili bilgiler ihtiva eden sonraki ayetleri de şu ifadelerle açıklar:

(تحسونهم) تقتلونهم وكان في جبل احد فرصة فجعل النبي صلى الله عليه و سلم فيها خمسين الرماة و امر عليهم عبد الله بن جبير و قال لهم: كونوا من ورائنا وقال لهم: ان رايتمونا يخطفنا الطير فلا تزايلوا المركز. وشرع المسلمون في القتال فانهزم الكفار اولا وكان خالد بن الوليد اذ ذاك كافرا فاخذ جماعة من خيل المشركين و جاء من وراء جبل فدخل من الفرصة وكان بعد الرماة قد زایل المركز طالبا للغنيمة فنهاهم مقدمهم عبد الله بن جبير و قال: انستم وصية رسول الله صلى الله عليه و سلم فلم يطيعوه ولم يبق معه الا القليل. فلما جاء خالد لم يجد من الرماة الا قليلا فقتل عبد الله بن جبير و ناسا من اصحابه و خرج فجاء الي المسلمين من وراءهم فعادت الهزيمة على المسلمين و قوله (و عصيتم) اي في مزايلة المركز من بعد ما تحبون من هزيمة الكفار (ثم صرفكم عنهم) وجعل الهزيمة عليكم.

(اذ تصعدون) ذاهبين هاربين من الكفار (ولا تلوون على احد و الرسول يدعوكم في اخراجكم) يا عباد الله اليّ. فجزاكم (غمّا) بما حصل في صدوركم من الهزيمة ولسماع الصريخ بموت النبي صلى الله عليه وسلم (بغم) حصل من جهتكم لرسول الله صلى الله عليه وسلم بهزيمتكم (لكيلا تحزنوا على ما فاتكم) من الغنيمة (ولا ما اصابكم) من الجراحات.

الوقف على قوله (يغشي طائفة منكم) و قوله (و طائفة قد اهتمهم) مستأنف مرفوع, و لو كان معطوفا لا ينصب. قال بعض الصحابة: لقد سقط سيفي من يدي ثلاث مرات من النعاس. و كان النبي صلى الله عليه وسلم قد استشار الصحابة لما سمع بمجيء المشركين فأشار قوم ممن

⁵¹⁴ Kur'an, Al-u İmran (3) 143

⁵¹⁵ Kur'an, Al-u İmran (3) 144

⁵¹⁶ Kur'an, Tevbe (9) 25

⁵¹⁷ Abdülkerim b. Ali el-İRAKÎ: a.g.e., v. 22b-23a

فاتته وقعة بدر: اخرج بنا يا رسول الله الي هؤلاء الأكلب. وقالت طائفة كثيرة: اثبت بنا يا رسول الله في منازلنا فو الله ما خرجنا منها لعدو إلا انهزمنا و لا دخل عدو المدينة إلا انهزمناه فلم يزلوا بالنبي صلى الله عليه و سلم حتى دخل فلبس لأمة حرب فلما خرج قالوا: يا رسول الله افعل ما بذالك فان شئت فاثبت في المدينة فقال: ما كان لنبي ان ينزع لأمته إذا لبسها حتى يلقي العدو. فلما انهزم المسلمون قال الفريق الذي اشاروا بالقعود: (هل لنا من الامر من شئ) (لو كان لنا من الامر من شئ ما قتلنا هاهنا)

(ان الذين تولوا منكم يوم التقا الجمعان) بنو سلمة و بنو حارث وقد مر ذكرهم. (وقالوا لآخوانهم) اى قالوا عنهم بعد موتهم كقوله (و قال الذين كفروا للذين امنوا لو كان خيرا ما سبقونا اليه) اى قالوا لاجلهم و لسببهم ولو كان القول مع اخوانهم لقال لو اطعمونا ما قتلتم.

(لمغفرة من الله و رحمة) تحصل من الشهادة خير مما يجمعون من الاموال.

ما في (فبما رحمةٍ) زائدة و قد يخطاها العامل. (و شاورهم في الامر) قال الحسن: كان رسول الله عن مشاورتهم عيًّا و انما اراد به ان يستن به الحكام بعده و لان من استشرته فقد اشتملت قلبه و اجتلبت حبه.

قيل: فقدت قديفة حمرا من المغنم. فقال قائلون: لعل رسول الله يكون قد اخذها من صفى المغنم. فنزلت (و ما كان لنبي ان يغل) والغلول: الاخذ من الغنيمة قبل القسمة. و قرئ (يغل) مبنياً لما لم يشم فاعله اى ينسب الى الغلول يات بما غل يوم القيامة حاملا له رقبته.

518 "تحسونهم" onları öldürüyordunuz. Uhud dağında bir geçit vardı. Nebi (a.s.) oraya elli tane okçu yerleştirdi ve Abdullah bin Cübeyr'e onları yönetme yetkisi verdi ve onlara şöyle söyledi: "Bizim arkamızda olun." Ve yine: "Şayet, kuşların bizi parçaladıklarını görseniz bile bulunduğunuz yerden ayrılmayın!" dedi. Ve müslümanlar savaşa başladı ve ilk olarak kafirler hezimete uğradı. Halid bin Velid o günlerde kafir idi. Müşriklerden bir grup süvariye aldı ve dağın arkasından geldi. O geçitten girdi. O sırada bazı okçular ganimet toplamak için yerlerinden ayrılmışlardı. Onların önderi konumundaki Abdullah bin Cübeyr onları bundan nehyedip dedi ki: "Rasulullah'ın (a.s.) tavsiyesini unuttunuz mu?" fakat ona itaat etmediler ve çok azı onunla beraber kaldı. Halid (oraya) geldiğinde çok az bir okçu gördü. Abdullah bin Cübeyr ve

⁵¹⁸ Kur'an, Al-u İmran (3) 152

arkadaşlarını şehit edip Müslümanların arkasından geldi. Böylece hezimetin yönü müslümanlara yöneldi. Ve “عصيتم”⁵¹⁹ kavli: Yani, konumunuzu terk etmede... (isyan ettiniz). (Allah) arzuladığınız şeyi - kafirlerin hezimetini- size gösterdikten sonra... “ثم صرفكم عنهم”⁵²⁰ sonra sizi onlardan (onları mağlup etmekten) alıkoydu.” Ve yenilgiyi size çevirdi.

“اذ تصعدون”⁵²¹ Kafirlerle harb etmekten uzaklaşıyordunuz. Peygamber sizi arkanızdan “Ey Allah’ın kulları bana dönün.” diye çağırdığı halde hiç kimseye dönüp bakmıyordunuz. Nebi’nin (a.s.) ölümü şayiasını duymaktan ve hezimetten dolayı kalplerinizde meydana gelen kederin üstüne, Rasulullah (a.s.) için hezimetinizle tarafınızdan olan bir kederle sizi sınadı (cezalandırdı) Ganimetin elinizden kaçanlarına ve size isabet eden yaralarınıza üzülmemeniz için”.

Vakf “و طائفة قد اهتمهم”⁵²² kavlinedir. “يغشي طائفة منكم” kavli Merfu başlangıçtır. Eğer ma’tuf olsaydı nasb olmazdı. Bazı sahabeler: “Uykudan dolayı kılıcım elimden üç kere düştü.” Dediler.⁵²³ Nebi (a.s.) müşriklerin gelişini duyduğunda ashabıyla istişare etmişti. Bedir vak’asını kaçıran bir grup: “Ya Rasulallah bizimle beraber şu çılgına dönmüş insanlara çık.” dediler. Ve çoğunluk olan bir taife de: “Ya Rasulallah! Bizimle beraber evlerimizde dur. Allah’a yemin olsun ki ondan ancak düşmanları yenmek için çıkarız ve ancak Medine’nin düşmanlarını yenmek için oraya gireriz.” dediler. Nebi (a.s.) içeri girip ve harb elbisesini giyinceye kadar fikirlerinden caymadılar. Dışarı çıktığında ise: “Ya Rasulallah! İsteddiği şeyi yap eğer istersen Medine’de kal” dediler. Rasulullah (a.s.) de: “Bir peygambere düşmana saldırmadan elbisesini çıkarmak yaraşmaz!” dedi. Müslümanlar hezimete uğradıklarında (Medine’de) kalma fikrini öne sürenler: “Emirde (iş’te) bizimle ilgili bir şey mi var? Eğer öyle olsaydı burada öldürülmezdik” dediler.

⁵¹⁹ Kur’an, Al-u İmran (3) 152

⁵²⁰ Kur’an, Al-u İmran (3) 152

⁵²¹ Kur’an, Al-u İmran (3) 153

⁵²² Kur’an, Al-u İmran (3) 154

⁵²³ Bkz. Muhammed b. İsa et-TIRMİZÎ: “Tefsir” 4

“⁵²⁴ان الذين تولوا منكم يوم التقا الجمعان” *“Şüphe yok ki o iki topluluk karşılaştığında sizden geri dönenler...”*: Benu Seleme, Benu Haris. Daha önce onların zikri geçmişti.

“*Kardeşleri için dediler.*”⁵²⁵ Yani “*İnkâr edenler iman edenler hakkında: ‘bu iş bir hayır olsaydı, onlar bizi geçemezlerdi.’ Dediler.*”⁵²⁶ Kavlindeki gibi onların ölümlerinden sonra onlar hakkında dediler. Yani; onlar için onlardan dolayı.. Eğer ki söz (مع اخوانهم) şeklinde olsaydı. “sizi öldürmeye teşvik ettiler. (لو اطعمونا ما قتلتم)” Denilirdi.

Şehadetten dolayı hasıl olan “*Allah’ın mağfireti ve rahmeti...*”⁵²⁷, onların mallardan topladıkları şeylerden hayırlıdır.

⁵²⁸“فبما رحمة” kavlindeki “ما” zaidedir. Amil öne geçmiştir. “*İş hakkında onlara danış.*” Hasan dedi ki: “Rasulullah’ın (a.s.) onlarla müşaveresi örneklik için idi. O, bununla sadece O’ndan sonraki ileri gelenlere bir yol açmak istedi. Çünkü: Kimle istişare edersen onun kalbini teslim alırsın ve sevgisini celb edersin.”

Denildi ki: “Ganimetlerin içerisinde kırmızı bir kadife kaybolmuştu. Bazılarının: Belki onu ganimetin içerisinde Rasulullah(a.s.) almıştır.” Demeleri üzerine “*Bir peygambere emanete hıyanet yaraşmaz.*”⁵²⁹ Ayeti indi. (يغل): ganimeti bölmeden önce ganimetten almaktır.” Mebnî olarak (يغل) da okunur -Faili açığa çıkarılmadan-. Yani ganimetten kaçırmaya nispet edilen (kişi) kıyamette ganimetten aldığı şeyi boynunda taşıyarak gelir.”⁵³⁰

Örnek 2:

⁵²⁴ Kur’an, Al-u İmran (3) 155

⁵²⁵ Kur’an, Al-u İmran (3) 156

⁵²⁶ Kur’an, Ahkaf (46) 11

⁵²⁷ Kur’an, Al-u İmran (3) 157

⁵²⁸ Kur’an, Al-u İmran (3) 159

⁵²⁹ Kur’an, Al-u İmran (3) 161

⁵³⁰ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 23a-23b

Yahudilerin Rasulullah'a (a.s.) karşı kurmuş oldukları bir komployu ise şu şekilde açıklar:

(لو يضلونكم) (لو) بمعنى (ان) اجمع رأي جماعة من اليهود على ان يجتمعوا و يؤمنوا بالنبى صلى الله عليه و سلم و يقولوا وجدنا بغتة في التوراة يفعلون ذلك اول النهار ثم يرتدون اخر النهار و يقولون تبين لنا فساد ما اعتقدناه اول النهار فيحصل بذلك ريبة في قلوب اهل الكتاب و المشركين.

⁵³¹”لو يضلونكم“ (*Keşke sizi sapıtabilseler*); ”لو“, ”ان“ manasındadır. Yahudilerden bir grup, toplanıp Nebî'ye (a.s.) ”Biz Tevrat'ta birdenbire (şaşırtıcı bir şey) bulduk“ diyerek iman etmek üzere karar aldılar ve bunu günün başlangıcında yaptılar. Akşam olunca da irtidat (dinden dönme) ettiler ve : ”O'na olan sabahki itikadımızın yanlışlığı bize açıklandı.“ dediler. Böylece ehli kitap ve müşriklerin kalplerinde şüphe meydana getirdiler.”⁵³²

Örnek 3:

Müellif, cahiliyye Arap örf ve adetlerine de tefsirinde yer vererek ayetleri açıklamıştır. Maide Sûresi 3. ayetle haram kılınan ”*fal oklarıyla kısmet arama*”yı bu husustaki Arap örfünü vererek açıklamaktadır.

(والاستقسام) طلب القسم و النصيب (والازلام) سهام صغار. كان يؤخذ منها ثلاثة يكتب على احدها: امرني ربي. و على الثاني: نهاني ربي. و الثالث: غفل لا يكتب عليه شيء. و يوضع السهام في خريطة عند رجل عند البيت. فمن اراد سفرا او نكاحا او امرا منها جاء لذلك الرجل فوهب شيئا فيأخذ تلك الخريطة فيحركها تحريكا يتغير كل سهم عن مكانه ثم يدخل يده فيخرج سهمها فان خرج امرني توجه للامر الذي طلبه و ان خرج نهاني كف عنه و ان خرج السهم الذي لا كتابة عليه اعاد الاستقسام بالسهم.

”الاستقسام“: Kısmet ve nasip talep etmektir. ”الازلام“: Küçük ok demektir. (Araplar) o oklardan üç tane alıp birincisinin üzerine: 'Rabbim bana emretti' ikincisinin üzerine: 'Rabbim beni nehyetti' yazarlardı. Üçüncüsünü de boş bırakır, üzerine bir şey yazmazlardı. Bu okları da Beyt'in yanında bir kişiyle

⁵³¹ Kur'an, Al-u İmran (3) 69

⁵³² Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 20b

beraber bir kesenin içerisine koyarlardı. Kişi yolculuğa çıkmak yahut evlenmek veya herhangi bir işi yapmak istediğinde bunun için okları keseye beraber koydukları adama gelir bir şey hibe eder ve keseyi alarak okların yerlerini değiştirmek için hareket ettirir (karıştırır). Sonra da elini kesenin içine sokar ve oradan bir ok çıkartır. EĞer ‘Bana emretti’ yazılı ok çıkarsa o işe yönelirdi. ‘Beni nehyetti’ yazılı ok çıkarsa o işten vazgeçer. Ve eğer üzerinde yazı bulunmayan ok çıkarsa, oklarla kismet arama işini tekrar yaparlardı.”⁵³³

Irakî, metinlerini aldığımız bu örnekler yanında; Arapların kuş uurup, kuşun sağ tarafa gitmesini uğurlu sol tarafa gitmesini de uğursuz saymalarını⁵³⁴, Kureyş’in yaz ve kiş yolculuklarını⁵³⁵, puta tapan müşriklerin dünya hayatına karşı olan aşırı arzuları⁵³⁶, Yahudilerin Hz. Muhammed (a.s.) gelmeden önce onun adıyla dua edip, O geldiğinde kendi ırklarından olmadığı için Hz. Peygamberle ilgili Tevrat ayetini gizlemeleri⁵³⁷, Abdullah b. Cahş Seriiyesi ve bu seriyyede -haram aylar içerisinde- meydana gelen öldürme hadisesiyle ilgili Yahudilerin ve müşriklerin karşı ıkması⁵³⁸, yine başka bir seriyyede meydana gelen bir adam öldürme işiyle ilgili Rasulullah’ın (a.s.) gerçekleşen olayın tekrarını engelleyici tavır koyması⁵³⁹ gibi Hz. Rasulullah’ın hayatında yer alan bir çok hadiseye de değinmiştir. Sebeb-i nüzûl rivayetlerini de bu başlık altında zikredecek olursak Irakî’nin tefsirinin bu alanla ilgili yeterli malumatı muhtevî olduğunu söylemek mümkündür.

⁵³³ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 35b

⁵³⁴ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 139b

⁵³⁵ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 22b

⁵³⁶ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 7b

⁵³⁷ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 7b, 8a, 34b

⁵³⁸ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 13a

⁵³⁹ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 31b

2.2.3.4- Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim Eserinde Dil ve Belâgât

Irakî, farklı bir çok ilim dalıyla ilgili bilgilerin yanı sıra tefsirinde dil ve belagata da yer vermiştir. *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*'de hemen her sayfada kısa kasa da olsa i'rab yapıldığını görmek mümkündür. Bunun yanında müellif, kelime tahlillerine de önem vermiş, kelimeleri açıklamak için Arap şiiri ve örfünden fazlaca istifade etmiştir.

Belagat, yönünden ise mecaz, kinaye, istiare gibi edebî sanatlarla ilgili açıklamalar yapmıştır.

Dil ve belagat ile ilgili açıklamalarında lûgat alimlerinden Sibeveyh'ten fazlaca yararlandığını görmekteyiz.⁵⁴⁰ Bunun yanında isim tasrih etmeksizin lûgat alimlerinin görüşlerine de yer vermektedir.⁵⁴¹

Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm'de geçen dil ve belagata dair açıklamaları beş ana başlık altında işleyeceğiz:

2.2.3.4.1- Ayet İçerisindeki Bazı Kelimenin Manasını Vermeye Yönelik Açıklamalar:

2.2.3.4.1.1- Kelimenin Lugavî Anlamını Vermesi:

Örnek 1:

(في قلوبهم زيغ) الزيغ واللحد والحنف في اللغة هو الميل لكن جاءت الشريعة باستعمال الزيغ واللحد في الشر و استعمال الحنف في الخير.

⁵⁴⁰ Irakî'nin, Sibeveyh'ten yaptığı alıntılar için Bkz. Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 31a, 38b, 41b, 63a, 67b, 125a, 147b

⁵⁴¹ Örnekler için Bkz. Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 62a, 68a

“الْحَنَفَ”, “اللحد”, “الزيع”⁵⁴² في قلوبهم زيع”
Fakat Şeriat “الزيع” ve “اللحد” kelimelerini “şer” ile ilgili; “الْحَنَفَ” kelimesini de “hayır” ile ilgili kullanmıştır.”⁵⁴³

Örnek 2:

(الرهط) من الثلاثة الى العشر او من السابعة الى العشر. والنفر: من الثلاثة الى التسعة

“الرهط”⁵⁴⁴; (sayıları) üçten on’a kadar (olan bir gruptur) veya, yediden ona kadardır. “النفر”⁵⁴⁵; (sayıları) üçten dokuza kadar (olan gruba) denir.”

Örnek 3:

و النحر: وضع اليمين على الشمال

“النحر”⁵⁴⁶: Sağ (eli) solun üzerine koymak demektir.”

2.2.3.4.1.2- Kelimelerin Köklerini Vermesi:

Örnek 1:

و اصل (ارنا) ارعنا. حذفت الهمزة لكثيرة دورانها على اللسنة كما حذفت في قوله (نرى) و اصله نَرء. ثم يقلب حركة الهمزة الى الرا التي قبلها فصارت ارنا

“ارنا”⁵⁴⁷ kelimesinin aslı “ارعنا”dır. Kelimenin dildeki kullanımı artınca hemze hazfedilmiştir. Tıpkı “نرى” kavlinde olduğu gibi -kelimenin aslı “نَرء”dır- Daha sonra (“ارعنا” kelimesindeki) hemzenin harekesi, kendisinden önceki “râ” harfinin harekesine dönüşür ve kelime “ارنا” olur.”⁵⁴⁸

Örnek 2:

⁵⁴² “Kalplerinde eğrilik olanlar...” Kur’an, Al-u İmran (3) 7

⁵⁴³ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 18a; Benzer yorum için Bkz. v. 43b

⁵⁴⁴ Kur’an, Neml (27) 48

⁵⁴⁵ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 139b

⁵⁴⁶ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 311b

⁵⁴⁷ Kur’ani, Nisa (4) 153

⁵⁴⁸ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 33b

(لَيَّا بالسنتهم) اصله من لوى, يلوى, لويًا. اجتمعت الواو والياء و سبقت احدهما بالسكون فقلبت الواو يا و ادغمت الاولى في الثانية و مثله كوى كيًا و شوى شيا و حوى حويًا و عكسه سيّد و ميت اصله سيّود و ميّوت سبقت الياء بالسكون فقلبت الواو و ادغمت.

“لوى يلوى لويًا” kökündendir. “vâv” ve “yâ” bir araya gelir onlardan biri sükun ile öne geçer ve “vâv”, “yâ”ya dönüşür. Ve birincisi ikincisinde idgam edilir. “كوى كيًا”, “شوى شيا”, “حوى حويًا” örneklerindeki gibi. Bu durumun zıddı da “سيّد”, “ميت” kelimelerindeki durumdur. Bu kelimelerin aslı “سيّود”, “ميّوت”, “yâ” sükunla öne geçip “vâv”a dönüştü ve idgam edildi.”⁵⁵⁰

Örnek 3:

وفي (مليًا) قولان. احدهما: انه مأخوذ من الملاة اى و انت قادر على الخلاص و الهرب من قبل ان اقيّدك او احبسك. و الثانى: ان مليا بمعنى زمانا والملوان هما الليل و النهار لانهما زمانان.

“مليًا”⁵⁵¹ kelimesi hakkında iki görüş vardır. Birincisi: Onun “الملاة” kökünden geldiğidir. Yani: “Sen, ben seni zincire vurmada veya seni hapsedmeden önce kaçıp kurtulmaya güç yetirebilirsin” (demektir). İkinci ise: “مليًا” kelimesinin “zaman” manasında olduğudur. “الملوان”: Gece ve gündüz demektir ve bu ikisi zaman ifade eder.”⁵⁵²

2.2.3.4.1.3- Kelimenin Anlamıyla İlgili Arap Şiirinden Şahit Getirmesi:

Örnek 1:

و (لسان صدق) هو الثناء الحسنى. قال شاعر: لقد أتتني لسان لا أسرّ بها.

⁵⁴⁹ Kur'an, Nisa (4) 46

⁵⁵⁰ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 28b

⁵⁵¹ Kur'an, Meryem (19) 46

⁵⁵² Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 96a-96b

⁵⁵³”لسان صدق“ ifadesi “güzel övgü” demektir. Şair: “Bana lisan verildi, ben onu saklamam” dedi.”⁵⁵⁴

Örnek 2:

(والاثم) هو المعصية لانه توجبه و قيل: الاثم, الخمر. قال الشاعر: شربت الاثم حتى ظل عقلي. كذلك الاثم يذهب بالعقول و هذا اضعيف لانه غريب في الاستعمال و لان هذه السورة مكية و لم يحرم الخمر الا بعد الهجرة الي المدينة.

⁵⁵⁵”الاثم“: Günah demektir. Çünkü (ayetin lafzı bu manaya) dönüktür. Denildi ki: “الاثم”, içki demektir. Şair dedi ki: “İçkiyi “الاثم” içtim ta ki aklımı örtünceye kadar” Bunun gibi içki akılları örter. Bu (görüş) zayıftır. Çünkü kullanımı gariptir. Ve bu sûre Mekki’dir içki ise hicretten sonra haram kılınmıştır.”⁵⁵⁶

Örnek 3:

(العفو) هو ما صفى من اخلاق الناس. قال شاعر: خذ العفو مني تستديمي مودتي ولا تنطقي في صورتني حين اغضب.

⁵⁵⁷”العفو“: insanların ahlakının en temizidir. Şair dedi ki: “Beni affet, sevgim devamlı olsun / kızdığım zaman da bana karşı konuşma”⁵⁵⁸

2.2.3.4.1.4- Arap İstimalinden Şahit Getirmesi:

Örnek 1:

(انما نحن فتنة) اي سبب فتنة و قيل شئ مستحسن كقولهم: في الشابة الجميلة انها فتنة.

⁵⁵³ Kur'an, Meryem (19) 50

⁵⁵⁴ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 96b; Krş. Mahmud b. Ömer ez-ZEMAHŞERÎ; a.g.e., II, 227

⁵⁵⁵ Kur'an, A'raf (7) 33

⁵⁵⁶ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 48b

⁵⁵⁷ Kur'an, Bakara (2) 219

⁵⁵⁸ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 13a

“⁵⁵⁹انما نحن فتنه” Yani, imtihan sebebi. Denildi ki: O, onların (Arapların) ‘Güzel olan genç kadın bir imtihandır’ sözündeki gibi güzel görülen şeydir.”⁵⁶⁰

Örnek 2:

(مدخل صدق) و (مخرج صدق) اي مدخلا حسنا و مخرجا حسنا. العرب اذا عظمت شيئا وصفته بالصدق (ان لهم قدم صدق عند ربهم) (وفي مقعد صدق عند مليك مقتدر)

“مدخل صدق” ve “مخرج صدق” yani: Güzel bir giriş yeri ve güzel bir çıkış yeri demektir. Arap(lar) bir şeyi yüceltmek istediklerinde o şeyi ‘sıdk’ (doğrulukla) vasfederlerdi. “Onlar için rableri katında ‘doğruluk’ makamı vardır.”⁵⁶¹ “Kudret sahibi hükümdarın karşısında ‘sıdk’ makamında (bulunacaklar)”^{562,563}

Örnek 3:

قرئت صفات الله عز وجل بالرفع على المدح ای هو الملك القدوس ولو قرئ بالنصب لجاز كقول العرب: الحمد لله أهل الحمد.

“Allah’ın sıfatları⁵⁶⁴ medh olarak raf ile okunur. Yani “O, Melik’tir, Kuddus’tur” Eğer Nasb ile okunursa Arap(lar)ın: “Hamd ehlinin hamdı Allah’adır” sözlerinde olduğu gibi caizdir.”⁵⁶⁵

2.2.3.4.2- Sarf İlimi Yönünden Açıklamalarda Bulunması:

2.2.3.4.2.1- Mastar:

Örnek 1:

(صبغة الله) مصدر والتقدير: صبغ الله صبغته

⁵⁵⁹ “Biz sadece bir imtihanız.” Kur’an, Bakara (2) 102

⁵⁶⁰ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 8a

⁵⁶¹ Kur’an, Yunus (10) 2

⁵⁶² Kur’an, Kamer (54) 55

⁵⁶³ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 88a

⁵⁶⁴ Cuma Sûresi ilk ayette geçen sıfatlar

⁵⁶⁵ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 268b; Krş. Mahmud b. Ömer ez-ZEMAHŞERÎ; a.g.e., III, 185

”صبغة الله“⁵⁶⁶; mastardır. (Bu durumda) takdir: “Allah (c.c.) boyasıyla onu boyadı” olur.”⁵⁶⁷

Örnek 2:

و (الفرقان) مصدر فرق لانه يفرق بين الحق والباطل وهو من المصادر كالغفران والرجحان.

”الفرقان“⁵⁶⁸ kelimesi ”فرق“ kelimesinin mastarıdır. Çünkü o, hak ile batılın arasını ayırt eder. Bu mastar, ”الغفران“ ve ”الرجحان“ gibi mastarlardandır.”⁵⁶⁹

Örnek 3:

(فريضة) مصدر. التقدير فرض الله لك فريضة.

”فريضة“⁵⁷⁰ mastardır. (Bu durumda) takdir: “Allah (c.c.), (onu) sana farz kıldı” olur.”⁵⁷¹

2.2.3.4.2.2- Mübalağa:

Örnek 1:

يا ايها الذين امنوا كونوا قوامين بالعدل شهداء الله كقوله تعالى (و اقيموا الشهادة لله) واتى بصيغة المبالغة في قوله قوامين اى لتكن ذلك منكم متكرراً

”Ey iman edenler adaleti ayakta tutun Allah için şahitler olun.”⁵⁷² “Şehadeti Allah için doğru yapın.”⁵⁷³ ayetindeki gibi... ”قوامين“ kavlinde mübalağa sığasıyla geldi. Yani bunu sık sık tekrar edenlerden olun.”⁵⁷⁴

⁵⁶⁶ “Allah’ın(c.c.) boyası” Kur’an, Bakara (2) 138

⁵⁶⁷ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 9b

⁵⁶⁸ Kur’an, Al-u İmran (3) 4

⁵⁶⁹ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 17b

⁵⁷⁰ Kur’an, Nisa (4) 11

⁵⁷¹ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 26a

⁵⁷² Kur’an, Nisa (4) 135 (Ayetin metninde ”القسط“ kelimesinin yerine müteradif bir kelime olan ”العدل“ kelimesini koymuştur.)

⁵⁷³ Kur’an, Talak (65) 2

⁵⁷⁴ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 33a

Örnek 2:

(غوراً) غائراً ذاهباً في الأرض و غورا وصفا بالمصدر مبالغة كقولهم رجل عدل و صوم و فطر.

رجل “ غوراً”, Arapların: “ غوراً”; batarak, yerin içine giderek (kaybolmak).⁵⁷⁵ “غوراً”, “عدل”, “صوم” ve “فطر” sözlerindeki gibi mübalağa mastarı olarak vasfedilmiştir.”⁵⁷⁶

Örnek 3:

(ان يتخذونك الا هزوا) ای مهزؤوا به او محلاً للهزو او جعلوه نفس الهزو مبالغة.

““Seni alaya alıyorlar”⁵⁷⁷ yani: (Seni) kendisiyle alay edilen, yahut alay için bir mahal, veya mübalağalı olarak alayın bizzat kendisi (kılıyorlar)”⁵⁷⁸

2.2.3.4.3- Nahiv İlmi Yönünden Açıklamalarda Bulunması:

2.2.3.4.3.1- Mübteda ve Haber:

Örnek 1:

(الم) على أنها اسم للسورة مبتدأ و (تنزيل الكتاب) خبره. وإن جعلته تعديداً للحروف ارتفع (تنزيل الكتاب) بأنه خبر مبتدأ محذوف أو هو مبتدأ خبره (لا ريب فيه) والوجه أن يرتفع بالابتداء وخبره (من رب العالمين) و (لا ريب فيه) جملة معترضة. والضمير في (فيه) راجع إلى مضمون الجملة أي في كونه منزلاً من رب العالمين.

“⁵⁷⁹الم”, Sûrenin ismidir. Mübtedadır ve “⁵⁸⁰تنزيل الكتاب” onun haberidir. Eğer o ta’dad olunan harflerden kabul edilirse mübtedanın haberi mahzûf olmak üzere “تنزيل الكتاب” raf olur. Yahut o mübtedadır, haberi de “لا ريب فيه”

⁵⁷⁵ Kur’an, Mülk (67) 30

⁵⁷⁶ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 274a

⁵⁷⁷ Kur’an, Furkan (25) 41

⁵⁷⁸ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 126a-127b; konu ile ilgili diğer örnekler için Bkz. v. 126a, 128a, 132a

⁵⁷⁹ Kur’an, Secde (32) 1

⁵⁸⁰ Kur’an, Secde (32) 2

dir. ve bir vecih de mübteda olarak raf edilmesinde haberi “من رب العالمين” dir ve “لا ريب فيه” açıklayıcı cümle olur. “فيه” kavlindeki “في” cümlelerinin mazmununa raci olur yani “Onun, alemlerin Rabbinden indirilmiş olmasında...”⁵⁸¹

Örnek 2:

(بمفازة من العذاب) موضع الخبر الثاني لقوله (لا تحسبن) و قوله (فلا تحسبنهم) تكرير للعامل لبعد العهد به كقوله (أيعدكم أنكم إذا متم وكنتم ترابا وعظاما أنكم مخرجون)

فلا “⁵⁸² بمفازة من العذاب” ifadesi, “لاتحسبن” kavli için ikinci haber konumundadır. “*Size, öldüğünüz, toprak ve kemik yığınızı haline geldiğinizde, mutlak surette sizin (kabirden) çıkarılacağınızı mı vâdediyor?*”⁵⁸³ ayetinde mevcut olduğu gibi.”⁵⁸⁴

Örnek 3:

(الذين يقولون) مبتدا. و ليس بصفة (للعباد) ...

“⁵⁸⁵ الذين يقولون” kavli, “العباد”ın sıfatı değildir. Mübtedadır.”⁵⁸⁶

Örnek 4:

(متاع في الدنيا) خبر مبتدا محذوف اي هو متاع.

“⁵⁸⁷ متاع في الدنيا” : Hazfedilmiş mübtedanın haberidir. Yani: “O metadır”⁵⁸⁸

2.2.3.4.3.2- Bedel ve Atıfları Açıklaması:

⁵⁸¹ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 158b; Krş. Mahmud b. Ömer ez-ZEMAHŞERÎ; a.g.e., III, 52

⁵⁸² Kur'an, Al-u İmran (3) 188

⁵⁸³ Kur'an, Mü'minun (23) 35

⁵⁸⁴ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 24b

⁵⁸⁵ Kur'an, Al-u İmran (3) 16

⁵⁸⁶ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 18a

⁵⁸⁷ Kur'an, Yunus (10) 70

⁵⁸⁸ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 66b

Örnek 1:

(ان يذكر فيها اسمه) بدل اشتمال من قوله (مساجد الله)

“Ayetin” bölümü, “مساجد الله” kavlinden bedel-i iştimaldır.^{590,591}

Örnek 2:

(انا دمرناهم) من قرا بكسر الهمزة فهو استئناف و من فتحها جاز ان يكون خبر الكان ای كان عاقبتهم التدمير و قيل اللام مقدورة ای لانا دمرناهم او بدلا من العاقبة.

“Hemzeyi kesralı okuyanlar için”⁵⁹² istinâf’tır. Kim de onu fetha ile okursa “کان”nin haberi olması caizdir. Yani: “Onların akibetleri yok olmaktır.” Denildi ki: (Orada) bir “lâm” takdîr edilmiştir. Yani: “لانا دمرناهم” ya da “العاقبة”ten bedeldir.”⁵⁹³

Örnek 3:

و قوله (رسلا) منصوب بفعل مضمر ای وارسلنا رسلا قد قصصنا نباهم بالحق و رسلا لم نقصص نباهم و قوله (رسلا) الثاني بدلا من الاول.

وارسلنا رسلا قد قصصنا “رسلا”⁵⁹⁴ saklı olan fiilden dolayı mansub oldu. Yani: “نباهم بالحق و رسلا لم نقصص نباهم” (Ayetteki) ikinci “رسلا” birinciden bedeldir.”⁵⁹⁵

Örnek 4:

و قوله (فتكونا) يجوز ان يكون مجزوما معطوفا وان يكون منصوبا جوابا للنهي.

⁵⁸⁹ “Orada Allah’ın(c.c.) ismini anmaktan..” Kur’an, Bakara (2) 114

⁵⁹⁰ İştimal Bedeli: Mübdelun minhe mutabık ve ondan bir parça da olmayan. Sonunda mubdelun minhe dönen bir zamir bulunan bedeldir. Bkz. Mehmet MAKSUDOĞLU: Arapça Dil Bilgisi (İstanbul, 1999), 387

⁵⁹¹ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 8b; İştimal bedeline örnek için Bkz. v. 60b, 94a

⁵⁹² Kur’an, Neml (27) 51

⁵⁹³ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 140b

⁵⁹⁴ Kur’an, Nisa (4) 164

⁵⁹⁵ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 34a

“فتكونا”⁵⁹⁶ kavli meczum olarak matuf; mansub olarak da nehye cevap olması caizdir”⁵⁹⁷

Örnek 5:

(لما اتيتكم) اللام لام الابتداء ودخلت على ماء الشرطية (ثم جاءكم) معطوف على (اتيتكم)

“Lâm”; başlangıç lâm’ıdır. Mâ-u şartıyye’nin başına gelmiştir.⁵⁹⁸ “لما اتيتكم”⁵⁹⁹ lafzına ma’tuftur. “ثم جاءكم”⁵⁹⁹

Örnek 6:

(و اخرين منهم) معطوف على (الامين) و سئل رسول الله صلى الله عليه و سلم عن الذي يجيئون من بعدهم يلحقون بهم فوضع يده على راس سلمان و قال: لو كان الدين في السريا لناله رجال من هاؤلاى. و يجوز ان ينصب (اخرين) عطا على المضمر المنصوب في (و يعلمهم) اى و يعلم اخرين.

“امين”⁶⁰¹ kavli, “اخرين منهم”⁶⁰⁰ lafzına atıftır. Rasulullah’a (a.s.) onlardan sonra gelerek onlara ulaşacakların kimler olduğu soruldu. Rasulullah (a.s.) elini Selman’ın başına koydu ve: “Eğer din Süreyya’da olsa bunlardan bazı kişiler ona ulaşacaktır.” Dedi. “اخرين”in, mansub olarak “يعلمهم”⁶⁰² lafzındaki mansub zamire atıf olması da caizdir. Yani: “و يعلم اخرين” (=diğerlerine de öğretti)⁶⁰³

2.2.3.4.3.3- Şart Cümleleriyle İlgili Konulara Değınmesi:

Örnek 1:

⁵⁹⁶ Kur’an, Bakara (2) 35

⁵⁹⁷ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 4b

⁵⁹⁸ Kur’an, Al-i İmran (3) 81

⁵⁹⁹ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 20b

⁶⁰⁰ Kur’an, Cuma (62) 3

⁶⁰¹ Kur’an, Cuma (62) 2

⁶⁰² Kur’an, Cuma (62) 2

⁶⁰³ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 268b

(من عزم الامور) اى من الامور التي تحتاج الى عزم قوي ومجاهدة للنفس و جواب الشرط محذوف لان كونه من عزم الامور ليس معلقا على الشرط.

“Azmolunacak işlerdendir.”⁶⁰⁴ Yani, sağlam bir istek(azim), nefisle mücahede gerektiren amellerdir. Şartın⁶⁰⁵ cevabı mahzuftur. Çünkü; “ من عزم ”⁶⁰⁶ lafzı şarta bağımlı değildir.”⁶⁰⁶

Örnek 2:

(و يعلم ما في السموات) مستأنف لا يجوز عطفه على جواب الشرط لان علم ذلك ليس متعلقا بابدائنا واخفائنا ولو كان متعلقا به لكان مجزوما.

“Gökyüzündekileri bilir.”⁶⁰⁷ Başlangıçtır. Şartın cevabına atıf olması caiz değildir. Çünkü; bunun “açığa vurduklarımız” ve “gizlediklerimizle” alakalı olmadığı bilinir. Eğer onlarla alakalı olsaydı meczum olurdu.”⁶⁰⁸

Örnek 3:

(فان تولوا) اصلها تتولوا و جواب الشرط محذوف تقديره لم يضرنني توليكم فقد قضيت ما عليّ. (و يستخلف) كلام مستأنف و ليس معطوفا على جواب الشرط وكذلك (ولا تضرونه) للثان بهما مرفوعين.

“فان تولوا”⁶⁰⁹; onun aslı: “تتولوا” dir. Şartın cevabı gizlidir. Onun Takdiri şöyledir: “Sizin yüz çevirmeniz bana zarar veremez ben benim üzerime düşeni yaptım.” “يستخلف” başlama sözüdür. Şartın cevabına matuf değildir. “ لا ”⁶¹⁰ kavli de böyledir. Onların ikisi de merfudur.”

2.2.3.4.3.4- Fail ve Mef’ûlü Tasrih Etmesi:

⁶⁰⁴ Kur’an, Al-u İmran (3) 186

⁶⁰⁵ Ayetteki “و ان تصبروا و تنتقوا” ifadesindeki şart kastediliyor.

⁶⁰⁶ Abdülkerim b. Ali el-İRAKÎ: a.g.e., v. 24b

⁶⁰⁷ Kur’an, Al-u İmran (3) 29

⁶⁰⁸ Abdülkerim b. Ali el-İRAKÎ: a.g.e., v. 19a

⁶⁰⁹ Kur’an, Hud (11) 57

⁶¹⁰ Abdülkerim b. Ali el-İRAKÎ: a.g.e., v. 69b; Şart-cevap konusuyla ilgili Örnekler için Bkz. v. 42b, 48b, 104b

Örnek 1:

(ان امرء هلك) امرء فاعل والشرط يطلب الفعل والتقدير ان هلك امرء...

ان هلك “ ان امرء هلك ”⁶¹¹; “ امرء ” faildir. Şart, fiili ister. (Bu durumda) Takdir: “ ان هلك ”⁶¹² olur.

Örnek 2:

الذين يشرون اى يبيعون الحياة الدنيا و يستبدلون بها الاخرة فالذين يشرون فاعل و يشرون بمعنى يبيعون و قيل الذين مفعول و يشرون بمعنى ينباعون اى فليقاتل رسول الله صلى الله عليه و سلم الذين يشرون والاول اصح لقوله بعده ومن يقاتل في سبيل الله فيقتل او يغلب

“الذين يشرون”⁶¹³ yani dünya hayatını satıyorlar ve onu ahiretle değiştiriyorlar. “الذين يشرون”, faildir. “يشرون” kelimesi “يبيعون” manasındadır. Denildi ki: “الذين”, mef’uldür ve “يشرون” kelimesi “ينباعون” manasında olur yani; “Rasulullah(a.s.) satanlarla savaşsın.” Olur. Yalnız birinci görüş daha sonraki: “Kim Allah (c.c.) yolunda savaşır da öldürülür veya galip gelirse...” kavlınden dolayı daha doğrudur.”⁶¹⁴

Örnek 3:

(بئس ما اشترؤا به انفسهم) كفرهم و (بغيا) مفعول من اجله اى كرهوا ان يكون النبوة في غيرهم من بني اسماعيل.

“بغيا”⁶¹⁵ “Nefisleri karşılığında sattıkları -küfür- ne kötü bir şeydir.”⁶¹⁶ mef’ulun min eclih’tir. Yani nübüvvetin Benî İsrail’den başkasında olmasını kerih gördüler.”⁶¹⁶

⁶¹¹ “Eğer bir kimse ölürse” Kur’an, Nisa (4) 176

⁶¹² Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 35a

⁶¹³ Kur’an, Nisa (4) 74

⁶¹⁴ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 30a

⁶¹⁵ Kur’an, Bakara (2) 90

⁶¹⁶ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 7b; Ayrıca Bkz. v. 49a, 61b, 76b, 82a, 89a. Irakî, mef’ulun min eclih’in yanında mef’ulun bih, mef’ulun maah’a da tefsirinde örnekler sunmaktadır. Bkz. v. 65b, 66b

2.2.3.4.4- Bir Ayet İle İlgili Yaptığı Lugavî Açıklamalarda Konuyla Alakalı Farklı Ayetleri Şahit Getirmesi:

Örnek 1:

(يريد الله ليبين لكم) اللامُ بمعنى (أن) ای; يريد الله أن يبين لكم كقوله (امرنا لنسلم) (امرت ان اسلم) وهذا يقع بعد الامر والارادة كثيرا.

“⁶¹⁷ يريد الله ليبين لكم ” kavlindeki (اللام) harfi, (ان) manasındadır. Yani; (امرنا) (olur). Bu “يريد الله ان يبين لكم” ⁶¹⁸ (امرت ان اسلم) ⁶¹⁹ ayetlerinde olduğu gibi: ⁶²⁰ Bu çoğunlukla emir ve iradeden sonra olur.”

Örnek 2:

(الا من رحم) يعني الله عز و جل ای لا عاصم اليوم من امر الله الا رحمة الله. و يجوز ان يكون مفعولا ای لا معصوم ك(ماءٍ دافق) بمعنى مدفوق و (عيشة راضية) بمعنى مرضية.

“⁶²¹ الا من رحم ” yani: Allah (c.c.). Yani; “Bu gün Allah’ın emrinden sadece Allah’ın (c.c.) rahmeti korur.” Yani (bunun): “(Korunma altında olan yoktur.)” şeklinde mef’ul olması caizdir. “مدفوق: ⁶²² ماءٍ دافق” (atılan) manasında ve ⁶²³ “عيشة راضية” (hoşnut olunan) manasında kullanıldığı gibi ⁶²⁴

2.2.3.4.5- Ayetlerin Belağat Yönüne Temas Etmesi:

2.2.3.4.5.1- Hakikat ve Mecaz:

Örnek 1:

و قوله (و لياخذوا حذرهم و اسلحتهم) و اخذ الاسلحة حقيقة و اخذ الحذر مجاز.

⁶¹⁷ Kur’an, Nisa (4) 26

⁶¹⁸ Kur’an, En’am (6) 71

⁶¹⁹ Kur’an, Mū’min (40) 66

⁶²⁰ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 27a

⁶²¹ Kur’an, Hud (11)43

⁶²² “Fışkıran bir su” Kur’an, Tarık (86) 6

⁶²³ “Hoşnut eden bir hayat” Kur’an, Karia (101) 7

⁶²⁴ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 69a

“İhtiyat tedirlerini ve silahlarını alsınlar.”⁶²⁵ Kavli; silahları almak hakikat; tedbir almak mecazdır.”⁶²⁶

Örnek 2:

(الكتاب الحكيم) ذي الحكمة او وُصِف بصفة الله عز و جل على الاسناد المجازي و يجوز ان يكون الحكيم قائله. فحذف المضاف و اقيم المضاف اليه مقامه فانقلب المضمرة المتصلة منفصلا.

“الكتاب الحكيم”⁶²⁷; hikmetlidir. Ya da Mecazî bir isnadla Allah’ın (c.c.) sıfatıyla sıfatlanmıştır. ‘Hakim’in, onu söyleyen olması caizdir. Muzaf hazfedilmiş Muzafun ileyh onun yerine ikame edilmiş ve muttasıl zamir munfasıla dönüşmüştür.”⁶²⁸

Örnek 3:

و ذكر اليد مجاز في الاستيلاء على الشيء و التصرف فيه

“يد”⁶²⁹ kelimesinin zikredilmesi; bir şeye hükmetmek ve o konuda tasarrufta bulunmak hususunda bir mecazdır.”⁶³⁰

2.2.3.4.5.2- Kinaye:

Örnek 1:

(ما دامت السموات والارض) كناية عن الدوام و قيل المراد سموات الجنة و ارضها.

“Gökler ve yer devam ettikçe...”⁶³¹ devamlılıktan kinayedir. Denildi ki: ‘Burada kastedilen cennetin gökleri ve yeridir.”⁶³²

⁶²⁵ Kur’an, Nisa (4) 102

⁶²⁶ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 32a

⁶²⁷ Kur’an, Lokman (31) 2

⁶²⁸ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 155b-156a

⁶²⁹ Kur’an, Mülk (67) 1

⁶³⁰ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 273a; Hakikat-Mecaz konusuyla ilgili diğer örnekler için Bkz. v. 73b, 76a, 130b, 132a, 136a, 141a, 143b, 157a,

⁶³¹ Kur’an, Hûd (11) 107

⁶³² Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 71a

Örnek 2:

كانت الوصية فيما يخلف الانسان فرضا عليه قبل نزول ايات المواريث حضور الموت: كناية عن حضور اسبابه.

“Miras ayetlerinin⁶³³ nüzulünden evvel, insanın, arkasında bıraktığı şeylerde vasiyet farz idi. “Ölümün gelmesi”⁶³⁴, Sebeplerinin husule gelmesinden kinayedir.”⁶³⁵

Örnek 3:

(كانا ياكلان الطعام) كناية عن احتياجهما الي الخروج الخبيث الذي يُسْتَحْي من التلفظ به

““Her ikisi de yemek yerlerdi”⁶³⁶ kavli, telaffuzundan hayâ edilen necis şeylerin vücuttan dışarı atılmasından kinayedir.”⁶³⁷

2.2.3.4.5.3- Teşbih:

Irakî, Bakara Suresinin 171. ayetinin tefsirinde teşbih konusuyla alakalı şöyle bir açıklamada bulunmaktadır:

مثل داعى الذين كفروا كمثل الذي ينعق و قيل و مثل الذين كفروا كمثل مدعو الذي ينعق و قيل الوجهان ضعيفان لان البهائم التى ينعق بها يسمع الصوت و يفهم منه طلب الانهاء عما تُهَيِّت عنه و اما الاصنام فلا يقرع سمعها صوت ولا غيره فلا يقع التشبيه مطابقا بل التقدير و مثل الذين كفروا في دعائهم الاصنام عند ضروراتهم كمثل الذي ينعق بسائر الجمادات.

“İnkâr eden davetçinin misali bağırmanın durumuna benzer. Denildi ki: İnkâr edenlerin durumu bağırın(bağırıp çağırın) bir davetçinin durumu gibidir. Yine denildi ki: Bu iki zayıf vecihtir. Çünkü: hayvanlar bağırınların sesini duyar ve onun isteğini anlar neden nehyedildiğini de. Putlara gelince onların kulağına ses ve başka bir şey gitmez. Burada teşbih mutabık (uygun)

⁶³³ Kur'an, Nisâ (4) 11-13

⁶³⁴ Kur'an, Bakara (2) 180

⁶³⁵ Abdülkerim b. Ali el-İRAKÎ: a.g.e., v. 11b

⁶³⁶ Kur'an, Maide (5) 75

⁶³⁷ Abdülkerim b. Ali el-İRAKÎ: a.g.e., v. 38b

olmaz. Bilakis takdir: “Sıkıntı anlarında putlara dua eden kafirlerin durumu sair cemadata bağırının durumuna benzer.” Olur.”⁶³⁸

Yine aynı şekilde Al-u İmran Sûresi 181. ayette de bu konuyu ele almaktadır:

لما نزل (من ذا الذي يقرض الله قرضا حسنا) قالت اليهود افقر ربه يا محمد حتى يطلب منا القرض فنزلت الاية. و هذا جهل من اليهود او تجاهل لان الله تعالى لنا شبه ما يعطى في سبيل الله بالقرض لانه يعطيه لياخذ بدله و ما يلزم من تشبيه الشيء بالشيء من وجه ان تشبهه من كل الوجوه.

“Allah’a(c.c.) kim güzel bir ödünç verirse...”⁶³⁹ ayeti inzal olduğunda Yahudiler: “Ey Muhammed! Senin Rabbin fakir mi ki bizden borç istiyor?” dediler. (Bunun üzerine) bu ayet⁶⁴⁰ indi. Bu Yahudilerin bir cehaleti ya da görmezden gelmeye çalıştıkları bir durumdur. Çünkü Allah; bizim için; Allah yolunda verilenleri ödünce benzetiyor, çünkü; o karşılığını aldığı için onu veriyor. Teşbihte bir şeyi bir şeye bir yönden benzemesi gerekmez. Bütün yönlerden de benzeyebilir.”⁶⁴¹

Bu alıntıları yaptığımız yerlerin haricinde Irakî, Nisa 116⁶⁴², 163⁶⁴³ ayetler ile Enfal Sûresi 5⁶⁴⁴ ve Yunus Sûresi 24.⁶⁴⁵ ayetlerin tefsirinde de teşbih konusuna örnek vermektedir.

Aynı zamanda Irakî, eserinde bir çok yerde ayetlerin i’rabını yapmaktadır. İ’rab yaptığı bu yerlerde kıraat şekillerinin i’raba etkisi ve dolayısıyla da manada gerçekleşen değişiklikler gibi bir çok konuya da temas etmektedir.⁶⁴⁶ Irakî, tefsirinde verdiği görüşler arasında çok az tercihte

⁶³⁸ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 11a

⁶³⁹ Kur’an, Bakara (2) 245; Hadid (57) 11

⁶⁴⁰ Kur’an, Al-u İmran (3) 181

⁶⁴¹ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 23a-23b

⁶⁴² Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 32b

⁶⁴³ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 34a

⁶⁴⁴ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 55a

⁶⁴⁵ Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 64b

⁶⁴⁶ Bkz. Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 36a, 38a, 38b, 39a, 40a, 41b, 42b, 43a, 43b, 44b, 48b v.d.

bulunmakla beraber, özellikle dil ve belagat ile ilgili konularda fazlaca tercih yaptığını da görmekteyiz.⁶⁴⁷

⁶⁴⁷ Bkz. Abdülkerim b. Ali el-IRAKÎ: a.g.e., v. 11a, 33b, 46a, 153b

SONUÇ

Abdülkerim b. Ali el-İrakî, hicrî VII. asır ile VIII. asrın başlarında yaşamış, farklı bir çok ilimle meşgul olmuş, mütefekkir bir alimdir. Tefsir ilmi ise onun en fazla ilgilendiği ve eser verdiği bir alandır. Irakî, farklı hocalardan ders almış ve değişik İslam beldelerine seyahatlerde bulunup, müderrislik yapmış ve bir çok talebe yetiştirmiş ilmî bir şahsiyettir.

Kendisine ait beş eserden bahsedilmekle beraber biz bu beş eserden yalnızca ikisine ulaşabildik. Irakî'nin te'lif ettiği ve tezimizin konusunu oluşturan *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim* adlı tefsiri ise muhtasar bir tefsir özelliğindedir.

Müellif, Zemahşerî'nin *Keşşafı* üzerinde yapmış olduğu çalışmalarla tanınmış ve *Keşşaf*'ın bir de ihtisarını yapmıştır. O'nun bu özelliği, kendi telif ettiği tefsirine de etki etmiş ve yazdığı müstakil tefsirinde Zemahşerî'den gerek isim belirterek gerekse isim belirtmeksizin bir çok alıntıda bulunmuştur. Bu alıntılar bazen büyük bir pasaj olurken bazen de *Keşşaf*'ta bulunan fikirleri özetleyerek vermek şeklinde olmuştur. *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim* ile *Keşşaf* karşılaştırıldığında birbirine benzer lafızların büyük bir yekûn oluşturduğunu görmek mümkündür. Ancak Irakî, Zemahşerî'nin kuru bir takipçisi durumunda değildir. Bilakis tefsirinin bazı yerlerinde tercihlerde bulunmuş, Zemahşerî'nin fikirlerini eleştirmiş ve kendi görüşlerini karşıt fikir olarak zikretmiştir.

Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim, bir bütün olarak bakıldığında; dirayet yönü ağır basan bir tefsirdir. Ancak tamamıyla bir dirayet tefsiri de diyemeyiz. Çünkü tefsirinde Hz. Peygamber'in hadîsleri, sahabe kavilleri ve tabiunun görüşlerine de fazlaca yer vermiştir. Yapmış olduğu rivayetlerde ağırlıklı olarak fikrin sahibini vermediği görülmektedir. Ayet hakkında farklı bir çok rivayeti “...قيل... و قيل...” şeklinde adeta kalıplaşan ifadeleriyle peşpeşe sıralar.

Bu noktalarda özellikle Taberi'nin *Câmiu'l-Beyan An Te'vili Ayi'l-Kur'an* adlı tefsiriyle yaptığımız karşılaştırmalarda müellifin bu şekilde yapmış olduğu rivayetlerin bazen Hz. Peygamber'e ait bir hadîs iken bazen sahâbeye bazen de tabiuna ait rivayetler olduğunu müşahede ettik. Bunun yanında, tefsirine almış olduğu muhtelif rivayetlerin kime dayandığını tasrih ettiğini de görmekteyiz. Tefsirinde zikrettiği bu rivayetlerin çoğunluğu sahih hadis kaynaklarından tahrir edilebilecek durumdadır.

Irakî'nin, tefsirin genelinde Kur'an'ı Kur'an ile tefsir etmeye özen gösterdiğini görmekteyiz. Bazen ayette bulunan bir kelimeyi açıklamak, bazen ayetin manasını teyit etmek, bazen de ayetin lugavî yönünü açıklamak için başka bir ayeti şahid getirdiğini tefsirinde çok fazlaca görmek mümkündür. Müellif, aynı zamanda âmm'ın tahsîsi, mutlak'ın takyidi gibi bir çok konuyu da tefsirinde ele almıştır.

Abdülkerim b. Ali el-Irakî, tefsirin vazgeçilmez bir diğer unsuru olan "Sünnet"e de büyük önem vermiş, Hz. Peygamber'in hadislerini ilgili oldukları ayetlerin tefsirinde zikretmiştir. Bu rivayetler genel itibariyle sahih hadislerden oluşmuştur. Ancak müellif, birkaç yer haricinde hadîslerin sıhhatiyle ilgili açıklamalarda bulunmamıştır. Sıhhatini açıkladığı yerlerde ise sadece, hadîsin 'sahîh' olduğunu aktarmıştır. Bu hususların yanı sıra, tesbit edebildiğimiz kadarıyla *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim* eserinde bir tek yer haricinde hadîsin kaynağı verilmemiştir.

Irakî, ayetleri tefsir ederken sahabe ve tabiunun fikirlerine de sıkça değinmektedir. *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*'de muhtelif yerlerde farklı bir çok sahabeden rivayetlere rastlamaktayız. Bu rivayetler içerisinde İbn Abbas, Hz. Ömer, Hz. Aişe ve İbn Mes'ud'dan (r.a.) gelen rivayetler daha fazladır. Sahabeden aktarılan bu rivayetlere içerik olarak bakacak olursak; sebeb-i nüzûl ve asr-ı saadette gerçekleşen olaylar ile fıkıh ve kıraat şekilleri, sahâbeden aktarılan rivayetlerde ağırlıklı olarak işlenen konulardır. Bunun yanında, peygamber kıssalarıyla ilgili bilgiler, kıyamet ve ahiret ahvali ilgili bazı açılımlar bu rivayetlerde işlenen diğer konulardandır.

Irakî, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim* eserinde Tabiûn'dan bir çok kişiden nakillerde bulunmaktadır. Tefsirin genelinde ise Hasan el-Basrî, Katade, Mücahid ve Zührî'den gelen rivayetler diğerlerine nazaran daha fazladır. Tabiundan gelen rivayetlerdeki işlenen konuları sınıflandırmaya tabi tuttuğumuzda ise; ahiret ahvali, fıkıh ve kıssalarla ilgili bilgilerin bulunduğu rivayetlerin daha fazla olduğunu görmekteyiz.

Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim'in rivayet özelliği açısından bir başka önemli husus da peygamber kıssaları ve israiliyyat konusudur. Irakî, peygamberlerin kıssalarının aktarıldığı ayetlerde kısa ve öz bir şekilde orada anlatılan kıssaya bazı açılımlar getirir. Bu açılımların genelde ayet ve hadîs eksenli olduğunu ifade etmek mümkündür. Ancak tefsirin bazı yerlerinde bu kıssalar çerçevesinde israiliyyata yer verdiği de vakîdir. İsrailiyyat konusunun tefsirler içerisinde yer almasının hiçbir zaman hoş karşılanmadığı bir gerçektir. Bu itibarla el yazma tefsirde yer alan bu rivayetler, Irakî'nin tefsirinin bir zaafı olarak kabul edilebilir.

Irakî, farklı usullerle eserine almış olduğu rivayetlerin arasından nadiren tercih yapmıştır. Bir ayet hakkında bazen farklılaşan bazen de zıtlaşan iki veya daha fazla görüşü sunduktan sonra aralarında tercih yapmaksızın başka bir ayetin tefsirine geçer. Ancak bu durum; eserin, sanki kendilerine ders verdiği öğrenciler için, ayetler hakkında ne gibi görüşlerin serdedildiğinin bilinmesine yarayacak öz bir tefsir te'lif etme amacına yönelik yazıldığı ihtimalini bize düşündürmektedir.

Ulumu'l-Kur'an açısından *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*'i incelediğimizde ise müellifin, üzerinde çok fazla durduğu konulardan bir tanesinin de nüzul sebepleri olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Eğer tefsirini yaptığı ayet hakkında bir nüzul sebebi mevcut ise Irakî'nin, muhakkak surette o nüzul sebebini vermeye çalıştığını görmekteyiz. Nüzûl sebebi ile ilgili rivayetleri, tefsirde yer alan bütün rivayetler içerisinde değerlendirdiğimizde; rivayetlerin büyük bir kısmını sebeb-i nüzûl rivayetlerinin oluşturduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca Irakî, muhtelif yerlerde bir ayet hakkında birden fazla nüzûl sebebine

yer vermekte ve nüzûl sebeplerini aktardıktan sonra da çoğunlukla hiçbir açıklama yapmaksızın başka bir ayetin tefsirine geçmektedir.

Abdülkerim b. Ali el-Irakî, farklı hareket noktalarından yola çıkarak neshin varlığını isbata çalışmakta, Kur'an'da nesh'in olduğunu değişik vesilelerle zikretmekte ve bazı ayetlerin tefsirinde, ayetin neshedildiği bilgisine yer vermektedir. Bu noktada Irakî'nin, 'Sünnet'in 'Kur'an'ı neshedebileceği fikrini taşıması da önemli bir konudur. Ayrıca bir peygamberin şeriatinin diğer peygamberin şeriatıyla neshedilebileceği konusunu da farklı yerlerde işlemektedir.

Muhkem, Müteşabih ve Huruf-u Mukattaa ile ilgili mevcut bilgi birikimini nakleden Irakî, tefsirinin genelinde Müteşabih ayetleri ehl-i sünnet inancı çerçevesinde te'vil yoluna giderek, müteşabihatın yorumlanabileceğini ikrar edenlerin fikrine temayülü olduğunu ortaya koymaktadır.

Müellif, tefsirinin farklı yerlerinde belirgin bir metot izlemeksizin Mekkî ve Medenî'yi de işlemektedir. Bazı Mekkî sûrelerin başında, sûrenin Mekkî olduğunu aktarır. Bunun haricinde bazen ayetleri tefsir ederken ayetin manasının doğru anlaşılması için Mekkî ve Medenî'den istifade ettiğine de rastlamaktayız.

Abdülkerim b. Ali el-Irakî, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim* eserinde fikhî konulara da temas etmiştir. Ağırlıklı olarak furu-u fikh ile ilgili bilgileri ele alan Irakî, bu konuları da mümkün olduğunca özlü ifadelerle kısaca aktarmaya çalışmıştır. Müellif, amelde Şafîî mezhebine müntesib bir alim olmasına karşın Hanefî ve Malikî ve Zahirî mezhebinin içtihatlarına da yer vermekte ve bir mezheb taassubundan uzak, müdekkik bir alim görünümü arz etmektedir. Fikhî konuları işlerken çoğunlukla Ebu Hanife ve Şafîî'nin içtihatlarını karşılaştırmalı olarak vermekte bazı yerlerde de buna Zahirî ve Malikî mezhebini eklemektedir. Sadece Ebu Hanife'nin içtihatlarını aktardığı yerlerin, sadece Şafîî'nin içtihadını aktardığı yerlere denk sayılacak kadar çok

olması *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*'deki fıkıh içeriği açısından önemli bir anektottur.

Irakî'nin, kelim ilminin sahasına giren noktalarda kelim ilmi ile ilgili teferruata girmeyen ifadeleri; Irakî'nin, diğer ilim dalları açısından da geçerli olan ve tefsirin genelinde kendini gösteren bir usulüdür.

Mutezilî bir alim olan Zemahşerî'nin *Keşşafı* üzerinde incelemeler yapan Irakî, itikatta Mutezile mezhebini benimsememiş, Mutezile'nin fikirlerine karşı çıktığı noktalar olmuştur.

Irakî, itikadî olarak Ehl-i Sünnet inancını taşıyan bir alimdir. Bu durum tefsirinin farklı bir çok noktasında kendini gösterir. Müteşabihatı yorumlama şekli, Allah'ın sıfatları konusu, büyük günah meselesi, cennet ve cehennemin hal-i hazırda yaratılmış olduğu gibi bir çok konuda Ehl-i Sünnet inancının etkisini görmek mümkündür.

Irakî, Hz. Peygamber'in hayatı ve savaşlarıyla alakalı verilere de tefsirinde yer vermiştir. Ayrıca bazı ayetleri tefsir ederken, Hz. Peygamber'in (a.s.) yaşadığı çağda bulunan Arap örf ve adetlerinden de istifade etmiştir.

Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim'de yer alan bir diğer konu da dil ve belagattır. Irakî'nin, sarf ve nahiv yönünden yapmış olduğu açıklamaların tefsirin genelinde önemli bir yer tutmaktadır. Ancak bu konuda da teferruata nadiren girmektedir. Dil ile ilgili kullandığı ifadeler genel itibarla birkaç kelimeden mürekkep olmaktadır. Ayetlerin belagat yönüne ise çok fazla temas etmediğini görmekteyiz.

Sonuç olarak; *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, farklı alanlarla ilgili bir çok faydalı malumatı muhtevî bir tefsir olmasına karşın kendisine has orijinal bir metotla ortaya konulmuş bir eser de değildir. Kendisinden önce yazılmış tefsirlere benzer bir metotla ve daha küçük bir boyutta kaleme alınmaya çalışılmış bir tefsir niteliğindedir.

KAYNAKÇA

- ALBAYRAK, Hâlis. Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine. İstanbul, 1996
- ASKALANÎ, İbn Hacer. Mecmau'l-Müessis li Mu'cemi'l-Müfehris. Beyrut, t.s.
- AYDEMİR, Abdullah. Tefsirde İsrailiyyat. İstanbul, t.s.
- BAĞDÂDÎ, İsmail Paşa. Hediyyetu'l-Arifîn ve Asâru'l-Musannifîn. İstanbul, 1951
- BİLMEN, Ömer Nasûhi. Büyük Tefsir Tarihi. Ankara, 1962
- . Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri. İstanbul, t.s.
- BUHARÎ, Muhammed b. İsmail. Sahihu'l-Buharî. Beyrut, 1998
- CABİRÎ, Muhammed Âbid. Arap-İslam Kültürünün Akıl Yapısı, Çev. Burhan KÖROĞLU, Hasan HACAK, Ekrem DEMİRLİ. İstanbul, 1999
- CERRAHOĞLU, İsmail. Tefsir Usûlü. Ankara, 1989
- ÇAKAN, İsmail Lütfi. Hadis Edebiyatı. İstanbul, 1997
- . Hadis Usulü. İstanbul, t.s.
- DÂVÛDÎ, Şemsuddîn Muhammed b. Ali b. Ahmed. Tabakâtü'l-Müfessirîn. Kahire, 1972
- DEMİR, Şehmus. Mitoloji Kur'an Kıssaları ve Tarihî Gerçeklik. İstanbul, 2003
- DRAZ, Abdullah. Din ve Allah İnancı, Çev. Bekir KARLIĞA. İstanbul, t.s.
- EBU ZEHRA, Muhammed. Ebu Hanife, Çev. Osman KESKİOĞLU. Ankara, 1997
- . İslam Hukuk Metodolojisi, Çev. Abdülkadir ŞENER. Ankara, 2000
- ES-SALÎH. Subhi, Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları, Çev. M. Yaşar KANDEMİR. Ankara, 1973
- GAZALÎ, Ebu Hâmid Muhammed bin Muhammed. İslam Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi, Çev. Yunus APAYDIN. Kayseri, 1994
- GÜLER, İlhami. Sabit Din Dinamik Şeriat. Ankara, 1999
- GÜMÜŞ, Sadreddin. Kur'an Tefsirinin Kaynakları. İstanbul, 1990

- HAMİDULLAH Muhammed. İslam Peygamberi, Çev. Salih TUĞ. Ankara, 2003
- HİZMETLİ, Sabri. İslam Tarihi. Ankara, 1999
- İBN KUTEYBE, Muhammed b. Müslim. Hadis Müdafaası, Çev. Hayri KIRBAŞOĞLU. İstanbul, 1989
- İBN MANZÛR, Cemaleddîn Muhammed b. Mükerrrem. Lisanu'l-Arab. Beyrut, t.s.
- İBN SALAH, Ebu Amr Osman eş-Şehruzuhri. Ulumu'l-Hadîs. Halep, 1931
- İCÎ, Abdurrahman b. Ahmed. El- Mevakıf fi İlmi'l-Kelam. Kahire, t.s.
- KARAÇAM, İsmail. Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri. İstanbul, t.s.
- KARAMAN, Hayrettin. İslam Hukuk Tarihi. İstanbul, 1999
- KÂTİP ÇELEBİ, Mustafa b. Abdillâh. Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Funûn. İstanbul, 1971
- KATTÂN, Mennâ Halil. Ulûmu'l-Kur'an, Çev. Arif ERKAN. İstanbul, 1997
- KEHHALE, Ömer Rıza. Mu'cemu'l-Müellifin. Beyrut, t.s.
- KOCA, Ferhat. İslam Hukuk Tarihinde Selefî Söylem. Ankara, 2002
- KOÇYİĞİT, Talât. Hadis Tarihi. Ankara, 1998
- KOÇYİĞİT, Talat ve İ. CERRAHOĞLU. Kur'an-ı Kerim Meal ve Tefsiri. Ankara, 1990
- LINGS, Martin. Hz. Muhammed'in Hayatı, Çev. Ali ÇAVUŞOĞLU. Ankara, 2000
- MALİK, İbn Enes. Muvatta, Çev. A.M. Büyükçınar, V. Akyüz, A. Arpa, D. Pasmaz, A. Yücel. İstanbul, 1994
- MAKSUDOĞLU, Mehmet. Arapça Dil Bilgisi. İstanbul, 1999
- MAVERDÎ, Ali bin Muhammed. en-Nuket ve'l-Uyun. Beyrut, 1992
- el-Hâvi'l-Kebir. Beyrut, 1994
- A'lamu'n-Nübüvve. y.y.
- MÛNZİRÎ, Abdü'l-Azim b. Abdü'l-Kavî. et-Tergib ve't-Terhîb, Çev. A. M. Büyükçınar, A. Arpa, D. Pasmaz, A. Yücel. İstanbul, 1984
- MÛSLİM, İbnu'l-Haccâc. el-Camiu's-Sahih, Çev. Mehmet SOFUOĞLU. İstanbul, 1988
- NEŞŞAR, Ali Sami. İslam'da Felsefî Düşüncenin Doğuşu, Çev. Osman TUNÇ. İstanbul, 1999
- RAZÎ, Fahreddin. Tefsir-i Kebir, Çev. S.Yıldırım, L. Cebeci, S. Kılıç, S. Doğru. Ankara, 1988

SABUNÎ, Muhammed Ali. Kur'an İlimleri, Çev. Zeynel Abidin TATLILIOĞLU. İstanbul, 1996

SAFEDÎ, Selahuddîn Halil b. Aybek. Kitabul-Vâfi bi'l-Vefayât. Wiesbaden, 1962-1994

SERİNSU, Ahmed Nedim. Kur'an'ın Anlaşılmasında Esbab-ı Nüzul'ün Rolü. İstanbul, 1994

SUBKÎ, Tacuddin Ebi Nasr Abdülvehhab. Tabakatu's-Şafiiyyetu'l-Kübra. Kahire, 1324

SUYÛTÎ, Celaluddîn Abdurrahman. el-İtkân fî Ulumi'l-Kur'an, Beyrut, t.s.

-----, Husnu'l-Muhadara. Kahire, 1299

-----, Tabakatu'l-Müfessirin. Tahran, 1960

ŞA'BAN, Zekiyyüddin. İslam Hukuk İlminin Esasları, Çev. İ. Kâfi DÖNMEZ. Ankara, 2000

ŞATIBÎ, İbrahim b. Musa. el-Muvafakât, Çev. Mehmet ERDOĞAN. İstanbul, 2003

ŞENGÜL, İdris. Kur'an Kıssaları Üzerine. İzmir, 1994

TABERÎ, Muhammed b. Cerir. Câmiu'l-Beyan An Te'vili Âyi'l-Kur'an. y.y., 1954

TAFTAZANÎ, Ebu'l-Vefa. Ana Konularıyla Kelam, Çev. Şerafettin GÖLCÜK. Konya, 2000

TİRMİZÎ, Muhammed b. İsa. Sünen-i Tirmizî, Çev. O. Z. MOLLAMEHMETOĞLU. İstanbul, ts.

TURGUT, Ali. Tefsir Usûlü ve Kaynakları. İstanbul, 1991

YAKIT, İsmail ve N. DURAK. İslam'da Bilim Tarihi. Isparta, 2002

ZEMAŞŞERÎ, Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer. el-Keşşâf an Hakaiki't-Tenzil. Kahire, 1901

ZEBÎDÎ, Ahmed b. Ahmed. Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi, Çev. Ahmed Naim. Ankara, 1982

ZEBÎDÎ, Muhammed Murtaza el-Hüseyn. Tâcu'l-Arus min Cevahiri'l-Kâmus. Beyrut, 1994

ZERKANÎ, Muhammed Abdülazim. Menahilu'l-İrfan. Kahire, 1980

ZERKEŞÎ, Muhammed b. Bahadır. el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an. Kahire, 1957

ÖZET

Hicrî 623-704 yılları arasında yaşamış olan Abdülkerim b. Ali el-İrakî, zamanının önemli simalarından biridir. Farklı İslam şehirlerini dolaşmış, muhtelif hocalardan dersler almış ve bir çok ilmi tahsil etmiş bulunan Irakî, özellikle “Tefsir İlmi” sahasında yetkin ve tanınmış bir şahsiyettir. Arkasında bıraktığı beş eserinden ikisi tefsir ilmi ile alakalıdır. Tezimizin konusu olan “Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azîm” eseri ise muhtasar bir tefsir niteliğindedir.

Irakî, tefsirinin telifinde özellikle Zemahşerî’den etkilenmiştir. Bu etkiyi “Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azîm”ın hemen her sayfasında görmek mümkündür. Ancak müellifin, Zemahşerî yahut herhangi bir alimin kuru bir takipçisi olarak görülmemesi gerekmektedir. Zira bir çok konuda kendi reyini ortaya koymuş, sunduğu görüşlerin kabul ettiği ve etmediği yönlerini açıklamıştır.

Bir dirayet tefsiri olan “Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azîm”; Fıkıh, Kelam, Mezhepler Tarihi, Dil ve Belagat gibi çeşitli ilim dallarının muhteviyatıyla ilgili bilgiler içermekle birlikte rivayet yönü de dikkate değerdir.

İtikatta Ehl-i Sünnet çizgisinde olan Irakî, bazı ayetlerin yorumunda Mutezile’nin hilafına delillendirmelerde bulunmuştur.

Şafiî mezhebine bağlı olan Irakî, fikhî meseleleri sunarken farklı bir çok mezhebin görüşüne tefsirinde fazlaca yer vermektedir. Bunlar içinde en önemli yeri Hanefî mezhebi almıştır.

Taassuptan uzak, ufku açık bir İslam mütefekkiri olan Irakî’nin telif ettiği bu eser, hacminin küçüklüğüne karşın İslamî ilimler açısından faydalı bir çok bilgiyi ihtiva eder niteliktedir.

ABSTRACT

Abd al-Karim b. Ali al-Iraki lived hegira between 603 and 704. He was an important scholar and exegete in his century. He had gone to around different cities of the Islam, he had learned variant knowledge from different scholars, but especially he was famous and perfect person about Qur'an commentary. He wrote five books about the Islamic sciences. Two of them interested to Qur'an commentary. That "Tafsir al-Qur'an al-Azim" theme of our thesis is a summary commentary of Qur'an.

Iraki was influenced from al-Zamaksharî when he wrote book, we can see to this influence at nearly all papers of the "Tafsir al-Qur'an al-Azim". But writer don't blindly follow to al-Zamaksharî or another scholars. Because Iraki, often stated opinion at many idea and he expresses to acceptable or unacceptable at ideas of presented.

"Tafsir al-Qur'an al-Azim" is a rationalist commentary of Qur'an. Than angle of report it is attract attention too although it is include to matters of the jurisprudence of Islam, theology, Ilm al-Firak, language and rhetoric and similar knowledge.

Iraki is at direction of the Ehl al-Sunna as belief. He adduced the proofs opposed to mu'tazilites in commentary some verse of Qur'an.

Iraki was dependent to sect of Shafii in Islamic law, but he was giving place to opinion of many sects when presents themes of jurisprudence of Islam. Most importantly of among these is Hanefi.

Iraki, keeps away from bigotry and he broaches views. The work Iraki has wrote, is include many value as science of Islam although its capacity is small.